

**ХМЕЛЬНИЦЬКА ОБЛАСНА РАДА
ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ УНІВЕРСИТЕТ УПРАВЛІННЯ ТА ПРАВА ІМЕНІ
ЛЕОНІДА ЮЗЬКОВА**

Кваліфікаційна наукова
праця на правах рукопису

ГАЛАШ АЛЬБІНА ОЛЕКСАНДРІВНА

УДК 347.633

ДИСЕРТАЦІЯ

**УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ, ЯКІ
ПРОЖИВАЮТЬ ЗА ЇЇ МЕЖАМИ ТА ІНОЗЕМЦЯМИ**

Спеціальність 081 Право
Галузь знань 08 Право

Подається на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____/А. О. Галаш/

Науковий керівник:
Ватрас Володимир Антонович
доктор юридичних наук, професор,
заслужений юрист України

Хмельницький – 2024

АНОТАЦІЯ

Галаш А. О. Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 Право. Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова Хмельницької обласної ради, Хмельницький, 2024.

Дисертацію присвячено дослідженню поняття та правової природи інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, процесуальних та процедурних аспектів міжнародного усиновлення, правових засад захисту прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями.

Робота є першим в Україні комплексним науковим дослідженням теоретико-правових та прикладних питань здійснення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями.

У науковій праці проведено аналіз поняття та правової природи інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, досліджено розвиток законодавства, яке діяло на українських землях, з питань усиновлення українських дітей іноземцями, проаналізовано міжнародний та європейський досвід правового регулювання усиновлення дитини громадянами, які проживають за кордоном або іноземцями, в тому числі за законодавством держав Європейського Союзу та законодавством Республіки Молдова, розкрито процедурний порядок провадження діяльності щодо усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, досліджені особливості вирішення справи про усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями судом, особливості перегляду рішень про міжнародне усиновлення, проаналізовано особливості провадження діяльності з усиновлення дітей, – які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану, досліджено правові основи захисту прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями судом та консульськими установами,

запропоновано вдосконалення норм сімейного законодавства, якими врегульовано питання усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями.

У дисертаційному дослідженні вперше:

уперше:

1) визначено усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями як особливий інститут сімейного права, який врегульовує три групи правовідносин: а) правовідносини між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини; б) правовідносини між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, за відповідною участю у них Національної соціальної сервісної служби України, органу опіки та піклування, родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; в) правовідносини, що виникають за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів;

2) визначені спеціальні ознаки усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями як інституту сімейного права, а саме: а) подвійне правове регулювання правовідносин, що виникають у процесі усиновлення – як загальними нормами, якими передбачаються умови, порядок здійснення усиновлення та його правові наслідки, так і спеціальними нормами, якими визначаються особливі умови здійснення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями; б) окремі вимоги щодо постановки на облік та здійснення обліку осіб, які бажають усиновити дитину і дітей, які підлягають усиновленню; в) особливий перелік документів, що подаються з метою постановки на облік для усиновлення дитини; г) здійснення

такого обліку Нацсоцслужбою; д) у разі перебування дитини за кордоном – несудовий порядок прийняття рішення про усиновлення та суміщення органу, до якого здійснюється звернення з метою усиновлення та того, який приймає рішення; е) у разі, якщо усиновлювач є іноземцем – особливі вимоги, які ставляться до усиновлювача та усиновленої дитини; обмеження принципу таємності усиновлення у разі, якщо між Україною та державою громадянства або постійного проживання іноземця немає договору про надання правової допомоги, а законодавство відповідної держави не передбачає, що усиновлення є таємним; необхідність отримання згоди Нацсоцслужби для вирішення питання про усиновлення дитини; дія принципів збереження громадянства України за усиновленою дитиною до досягнення нею вісімнадцяти років; забезпечення усиновленій дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено сімейним законодавством; здійснення нагляду за дитиною, яка усиновлена іноземцем і проживає за межами України відповідною консульською установою;

3) запропоновано гармонізувати положення Сімейного кодексу України та Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей в частині використання термінології, визначеної у Сімейному кодексі України: запропоновано замінити поняття «кандидат в усиновлювачі» поняттям «особа, яка бажає усиновити дитину» та «особа, яка поставлена на облік як особа, яка бажає усиновити дитину» для позначення особи, яка поставлена на відповідний облік Національною соціальною сервісною службою України, «заява про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі» на «заява про взяття на облік осіб, які бажають усиновити дитину» для позначення заяви, яка подається з метою постановлення на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, а для позначення осіб, які подають відповідну заяву про постановку на облік – передбачити використання поняття «громадяни/іноземці/особи, які звертаються із заявою про постановку на облік осіб, які бажають усиновити дитину» або «заявник»;

4) визначено особу, яка бажає усиновити дитину як спеціальний правовий статус, який означає набуття громадянином України, який проживає за межами

України та іноземцем спеціального правового статусу особи, яка вправі ознайомлюватися із документами, що стосуються дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі особистого та медичного характеру, якщо це здійснюється з метою потенційного усиновлення однієї або кількох з них; право знайомитися з дитиною та встановлювати контакт з метою створення сприятливих умов для подальшого усиновлення дитини; ініціювати процес усиновлення дитини в суді або консульській установі, залежно від місця проживання дитини; право вимагати документи та інформацію, яка необхідна для здійснення процесу усиновлення дитини, а також обов'язок дотримуватися обмежень та зобов'язань, передбачених Сімейним кодексом України та іншими актами законодавства з питань здійснення процесу усиновлення;

5) запроваджено альтернативний порядок подання заяви з метою постановки на облік як особи, яка бажає усиновити дитину громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями через подання заяви про взяття на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, як особисто, так і через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи;

б) запропоновано спростити порядок подання заяви з метою постановки на облік як особи, яка бажає усиновити дитину громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями шляхом вилучення окремих положень про вимоги до оформлення справи про усиновлення як таких, що є формальними і такими, що ставлять громадян України, які проживають за межами України та іноземців у невідгідне положення порівняно із громадянами України, які постійно проживають в Україні і є дискримінаційними;

7) запропоновано встановити обов'язок суду при врахуванні матеріального становища особи, яка бажає усиновити дитину відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 224 Сімейного кодексу України забезпечити утримання усиновленої дитини її

усиновлювачами в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, встановленого для регіону країни постійного проживання заявників (за відсутності такого соціального стандарту – в обсязі, не меншому за розмір держави громадянської належності заявників або одного з них (у разі різного громадянства у заявників – за законодавством тієї держави, яка передбачає більший обсяг мінімального рівня доходу на особу), за відсутності такого соціального стандарту – в обсязі, не меншому за розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, передбачений законодавством України). У випадку, якщо дохід заявників не дозволяє забезпечити утримання дитини в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, суд відмовляє у задоволенні заяви про усиновлення дитини;

8) запропоновано у справі про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства передбачити обов'язкову участь представника консульської установи відповідної держави, у разі, якщо усиновлення здійснюється особами, які постійно проживають за межами України;

9) обґрунтовано необхідність впровадження оскарження рішення консульської установи про усиновлення дитини у разі, якщо воно порушує права та інтереси усиновлювачів та усиновленої дитини, до суду в порядку передбаченому ст. 238 СК України для скасування усиновлення або до Міністерства закордонних справ України в адміністративному порядку.

У роботі удосконалено:

10) розуміння усиновлення як правовідносин між усиновлювачем – громадянином України або іноземцем та усиновленою дитиною, за відповідною участю у них родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, юрисдикційного органу, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, органу опіки та піклування, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; як юридичного акту суду або іншого уповноваженого юрисдикційного органу, що приймає рішення про усиновлення та

усиновлювача, що вчиняє юридично значимі дії для здійснення процесу усиновлення;

11) пропозиції щодо удосконалення порядку застосування норм, якими визначений перелік хвороб, які не дають особі бути усиновлювачем або мати статус особи, яка бажає усиновити дитину, а саме: тривала хвороба, яка перешкоджає виконувати свої батьківські обов'язки усиновлювачем або може перешкодити зробити це в майбутньому особою, яка бажає усиновити дитину, може бути підтверджена медичним висновком закладу охорони здоров'я держави перебування або громадянської належності особи, що виданий у порядку, передбаченому законодавством відповідної держави;

12) питання негайного виконання судових рішень у справах про усиновлення, а саме: запропоновано передбачити у законодавстві можливість негайного виконання судового рішення у справах про усиновлення неповнолітньої або малолітньої дитини, якщо суд прийде до висновку про те, що затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних наслідків для заявників та усиновленої дитини, в тому числі для життя та здоров'я дитини;

13) законодавство про можливість зміни імені, прізвища та по батькові усиновленої дитини, а саме: запропоновано передбачити у Сімейному кодексі України, якщо звичай національної меншини, до якої належать усиновлювачі або один з них не передбачає використання по батькові, за заявою усиновлювачів по батькові усиновленої особи може бути виключене;

14) законодавство про можливість вирішення справи про усиновлення дитини громадянином України, який проживає за межами України або іноземцем за відсутності дитини, що усиновлюється у випадках, якщо участь дитини є неможливою у зв'язку із обставинами, що викликані військовою агресією російської федерації та введенням на території України військового стану, за наявності її усної або письмової згоди на усиновлення, якщо дитина здатна висловити таку згоду;

15) законодавство про можливість усиновлення дитини громадянином України, який проживає за межами України або іноземцем в умовах правового

режиму воєнного стану, а саме: уточнено, що таке усиновлення є неможливим у разі, якщо особою, яка бажає усиновити дитину є особи, які проживають на території держави-агресора або держав, які здійснюють сприяння державі-агресору, або іноземці, що є громадянами держави-агресора або однієї з держав, які здійснюють сприяння державі-агресору; запропоновано ряд заходів щодо цифровізації процесів ознайомлення громадян України, які проживають за межами України та іноземців з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, проведення знайомства осіб, які бажають усиновити дитину з дитиною, подання документів, які стосуються взяття на облік особи, яка бажає усиновити дитину, її інформування про дітей, які можуть бути усиновлені, отримання згоди Нацсоцслужбою, а також отримання рішень за відповідними заявами;

У дисертації дістало подальшого розвитку:

16) законодавство про нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини, а саме запропоновано покласти на усиновлювачів обов'язок подавати звіти щодо дотримання прав дитини після усиновлення не консульській установі, а суду в порядку судового контролю за виконанням судових рішень, а також передбачити, що повноваження консульської установи щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, можуть бути передані за зверненням цієї установи Міністерству закордонних справ України;

17) наукові погляди щодо правової природи правовідносин між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини, а саме визначено, що хоча вони мають окремі риси адміністративно-процесуальних відносин, однак вони спрямовуються на досягнення тієї ж мети, що й відносини між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення – на усиновлення дитини і виникнення правовідносини, що виникають за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів;

18) наукові позиції щодо особливостей постановки на облік та здійснення обліку осіб, які бажають усиновити дитину і дітей, які підлягають усиновленню, а саме: запропоновано передбачити при поданні нотаріально засвідченої згоди другого з подружжя на усиновлення дитини причини усиновлення тільки одним із подружжя не тільки щодо громадян України, які проживають за межами України та іноземців при подачі заяви про їх постановку на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, а й при подачі такої заяви громадянами України, які постійно проживають на території України;

19) вчення про досудовий і судовий етапи усиновлення, а саме визначено, що: провадження діяльності щодо усиновлення у правовідносинах, що передують вирішенню справи про усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України можна розглядати як досудовий процес усиновлення дитини, за умови, якщо дитина проживає на території України, або процес усиновлення, що передує вирішенню справи про усиновлення у випадку усиновлення дитини, яка проживає за межами України, оскільки в другому випадку прийняття рішення про усиновлення здійснюють консульські установи (якщо дитина є громадянином України) або інші уповноважені органи (якщо дитина є громадянином іншої держави і міжнародне усиновлення підпорядковується законодавству іншої держави);

20) наукові погляди щодо визначення міжнародного та європейського досвіду правового регулювання усиновлення дитини громадянами, які проживають за кордоном або іноземцями;

21) наукові дослідження законодавства, яке діяло на українських землях і врегульовувало особливості усиновлення дітей іноземцями або за кордоном.

Ключові слова: усиновлення дитини громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями; усиновлювач; усиновлена дитина; особа, яка бажає усиновити дитину; дозвіл на усиновлення; провадження діяльності у сфері усиновлення; рішення про усиновлення; перегляд рішення про усиновлення; нагляд за усиновленими дітьми; воєнний стан; консульська установа; консульський облік; скасування усиновлення; недійсне усиновлення.

SUMMARY

Halash A. O. Saliuk P. I. Adoption of children by citizens of Ukraine living abroad and foreigners. – Qualifying scientific work on the manuscript.

The dissertation on obtaining a scientific degree of the doctor of philosophy on a specialty 081 Law. Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law of the Khmelnytskyi Oblast Council, Khmelnytskyi, 2024.

The dissertation is devoted to the study of the concept and legal nature of the institution of adoption of children by citizens of Ukraine living outside Ukraine and foreigners, procedural and procedural aspects of international adoption, legal bases for the protection of the rights of children adopted by citizens of Ukraine living outside Ukraine and foreigners.

The work is the first complex scientific study in Ukraine of theoretical, legal and applied issues of adoption of children by citizens of Ukraine living outside Ukraine and by foreigners.

The scientific work analyzed the concept and legal nature of the institution of adoption of children by citizens of Ukraine living outside its borders and foreigners, studied the development of legislation that was in force on Ukrainian lands, on issues of adoption of children by foreigners or abroad, analyzed the international and European experience of legal regulation of adoption of a child by citizens living abroad or by foreigners, including under the legislation of the European Union states and the legislation of the Republic of Moldova, the procedural procedure for the adoption of children by citizens of Ukraine living abroad and foreigners is revealed, the peculiarities of solving the case of adoption of children by citizens are investigated of Ukraine living outside its borders and foreigners by the court, the peculiarities of reviewing decisions on international adoption, the peculiarities of the adoption of children who are abroad under martial law are analyzed, the legal bases for the protection of the rights of children adopted by citizens of Ukraine who live in within its borders and by foreigners by the court and consular institutions, it is proposed to improve the norms of family legislation,

which regulate the issue of adoption of children by citizens of Ukraine living outside its borders and by foreigners.

For the first time it is proposed in the dissertation:

1) the adoption of children by citizens of Ukraine living outside Ukraine and by foreigners is defined as a special institution of family law that regulates three groups of legal relations: a) legal relations between a person who wishes to adopt a child and a body authorized to carry out activities in the field of child adoption; b) the legal relationship between the person who submitted an application for the adoption of a child and the relevant jurisdictional body that considers the adoption case and makes the appropriate decision, with the appropriate participation of the National Social Service Service of Ukraine, the body of guardianship and guardianship, relatives of the adopter, natural parents of the adopted child, blood relatives of the adopted child, other participants in the legal relationship regarding the placement of an orphaned child or a child deprived of parental care; c) legal relations arising with the participation of the adopter in relation to his performance of duties regarding the upbringing and maintenance of the adopted child and supervision by the authorized body of the state of performance of these duties by the adopters;

2) special features of adoption of children by citizens of Ukraine living outside its borders and by foreigners as an institution of family law are defined, namely: a) dual legal regulation of legal relations arising in the process of adoption - as general norms, which provide for the conditions, procedure for implementation of adoption and its legal consequences, as well as special regulations, which determine the special conditions for the adoption of children by citizens of Ukraine who live outside its borders and by foreigners; b) separate requirements for registration and registration of persons wishing to adopt a child and children subject to adoption; c) a special list of documents submitted for the purpose of registering a child for adoption; d) implementation of such accounting by the National Social Service; e) in the case of the child's stay abroad - a non-judicial procedure for adopting a decision and combining the body to which an application is made for the purpose of adoption and the body that makes the decision; f) if the adopter is a foreigner - special requirements for the adopter and the adopted child; limitation of

the principle of secrecy of adoption in the event that there is no agreement on the provision of legal assistance between Ukraine and the state of citizenship or permanent residence of the foreigner, and the legislation of the relevant state does not provide that adoption is secret; the need to obtain the consent of the National Social Service to resolve the issue of adopting a child; the effect of the principles of preserving the citizenship of Ukraine for an adopted child until he reaches the age of eighteen; ensuring the rights of the adopted child in an amount no less than that established by family legislation; supervision of a child adopted by a foreigner and living outside of Ukraine by the relevant consular institution;

3) it is proposed to harmonize the provisions of the Family Code of Ukraine and the Procedure for conducting adoption activities and supervising the observance of the rights of adopted children in terms of the use of terminology defined in the Family Code of Ukraine: it is proposed to replace the concept of "candidate for adoption" with the concept of "a person who wishes to adopt a child" and "a person registered as a person who wishes to adopt a child" to indicate a person registered by the National Social Service of Ukraine, "application for registration of candidates for adoptive parents" for "application for registration of persons, who wish to adopt a child" to designate the application submitted for the purpose of registration as a person who wishes to adopt a child, and to designate the persons who submit the corresponding application for registration - to provide for the use of the concept of "citizens/foreigners/persons who apply with an application for registration of persons who wish to adopt a child" or "applicant";

4) a person who wishes to adopt a child is defined as a special legal status, which means the acquisition by a citizen of Ukraine living outside Ukraine and a foreigner of a special legal status of a person who has the right to familiarize himself with documents related to orphans and children deprived of parental care, including of a personal and medical nature, if it is carried out for the purpose of potential adoption of one or more of them; the right to get to know the child and establish contact with the aim of creating favorable conditions for further adoption of the child; initiate the process of adopting a child in a court or consular institution, depending on the child's place of residence; the

right to request documents and information necessary for carrying out the process of adopting a child, as well as the obligation to comply with the restrictions and obligations stipulated by the Family Code of Ukraine and other legislative acts on the implementation of the adoption process;

5) an alternative procedure for submitting an application for registration as a person who wishes to adopt a child was introduced by citizens of Ukraine living outside Ukraine and foreigners through the submission of an application for registration as a person who wishes to adopt a child, both personally and through The unified state web portal of electronic services in the event that they have undergone electronic identification and authentication using an integrated electronic identification system, a qualified electronic signature or other means of electronic identification that enable unambiguous identification of an individual;

6) it is proposed to simplify the procedure for submitting an application for registration as a person who wishes to adopt a child by citizens of Ukraine who live outside of Ukraine and by foreigners by removing certain provisions on the requirements for filing an adoption case as formal and put Ukrainian citizens living outside Ukraine and foreigners in a disadvantageous position compared to Ukrainian citizens permanently living in Ukraine and are discriminatory;

7) it is proposed to establish the duty of the court taking into account the financial situation of a person who wishes to adopt a child in accordance with Clause 1, Part 1 of Article 224 of the Family Code of Ukraine to ensure maintenance of an adopted child by his adoptive parents in an amount not less than the minimum level of income per person established for the region of the country of permanent residence of the applicants (in the absence of such a social standard - in an amount not less than the size of the state of citizenship of the applicants or one of them (in the case of different citizenships of the applicants - according to the legislation of the state that provides for a higher amount of the minimum level of income per person), in the absence of such a social standard - in an amount not less than the subsistence minimum for a child of the corresponding age, provided for by the legislation of Ukraine) . If the applicant's income does not allow for

the maintenance of the child in an amount not less than the minimum level of income per person, the court refuses to grant the application for the adoption of the child;

8) it is proposed to provide for the mandatory participation of a representative of the consular institution of the relevant state in the case of the adoption of a child by a foreigner or a stateless person, if the adoption is carried out by persons permanently residing outside Ukraine;

9) the need to appeal the decision of the consular institution on the adoption of a child, if it violates the rights and interests of the adopters and the adopted child, to the court in accordance with the procedure provided for in Art. 238 of the Civil Code of Ukraine to cancel the adoption or to the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine in an administrative procedure.

The following statements are improved in the thesis:

10) understanding of adoption as a legal relationship between the adopter - a citizen of Ukraine or a foreigner and the adopted child, with the appropriate participation of the adopter's relatives, the adopted child's natural parents, the adopted child's blood relatives, the jurisdictional body that considers the adoption case and makes the appropriate decision, the guardianship body and guardianship, other participants in legal relations regarding placement of an orphan child or a child deprived of parental care; as a legal act of a court or other authorized jurisdictional body making a decision on adoption and the adopter taking legally significant actions to implement the adoption process;

11) proposals for improving the procedure for the application of norms defining a list of diseases that prevent a person from being an adopter or from having the status of a person who wishes to adopt a child, namely: a long-term illness that prevents the adopter from fulfilling his parental duties or may prevent him from doing so in the future, a person who wishes to adopt a child can be confirmed by a medical opinion of a health care institution of the state of residence or citizenship of the person, issued in accordance with the law of the relevant state;

12) the issue of immediate execution of court decisions in cases of adoption, namely: it is proposed to provide in the legislation the possibility of immediate execution of court decisions in cases of adoption of a minor or a minor child, if the court comes to

the conclusion that a delay in the execution of the court decision may lead to negative consequences for the applicants and the adopted child, including for the life and health of the child;

13) legislation on the possibility of changing the name, surname and patronymic of an adopted child, namely: it is proposed to provide in the Family Code of Ukraine, if the custom of the national minority to which the adoptive parents belong or one of them does not provide for the use of the patronymic, at the request of the adoptive parents by the patronymic of the adopted child person may be excluded;

14) legislation on the possibility of resolving the case of adoption of a child by a citizen of Ukraine who lives outside Ukraine or a foreigner in the absence of a child who is adopted in cases where the child's participation is impossible due to the circumstances caused by the military aggression of the Russian Federation and the introduction of the territory of Ukraine under martial law, in the presence of her verbal or written consent to adoption, if the child is able to express such consent;

15) legislation on the possibility of adopting a child by a citizen of Ukraine living outside Ukraine or a foreigner under the legal regime of martial law, namely: it is specified that such adoption is impossible if the person wishing to adopt the child is a person living in the territory of the aggressor state or states that provide assistance to the aggressor state, or a foreigner who is a citizen of the aggressor state or one of the states that provides assistance to the aggressor state; a number of measures have been proposed to digitize the process of familiarizing citizens of Ukraine living outside Ukraine and foreigners with information about children who can be adopted, making acquaintances of persons who wish to adopt a child with a child, submitting documents related to the registration of a person who wishes adopting a child, informing him about children who can be adopted, obtaining consent from the National Social Service, as well as obtaining decisions on relevant applications;

It has received the further development in the dissertation:

16) legislation on supervision of the observance of the rights of an adopted child, namely, it is proposed to provide that adoptive parents are obliged to submit reports on the observance of the rights of the child after adoption not to the consular institution, but

to the court in the order of judicial control over the execution of court decisions, as well as to provide that the authority of a consular institution regarding the supervision of the observance of the rights of adopted children, may be transferred at the request of this institution to the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine;

17) scientific views on the legal nature of the legal relationship between a person who wishes to adopt a child and a body authorized to carry out activities in the field of child adoption, namely, it is determined that although they have separate features of administrative-procedural relations, they are aimed at achieving the same goal, as well as the relationship between the person who submitted an application for the adoption of a child and the relevant jurisdictional body that considers the adoption case and makes the appropriate decision - on the adoption of the child and the emergence of legal relations arising with the participation of the adopter in relation to the implementation of his duties regarding upbringing and maintenance of an adopted child and supervision by an authorized body of the state of fulfillment of these duties by adoptive parents;

18) scientific positions on the peculiarities of registration and registration of persons who wish to adopt a child and children subject to adoption, namely: it is proposed to provide, when submitting a notarized consent of the second spouse to adopt a child, the reasons for adoption by only one of the spouses not only in relation to citizens of Ukraine living outside Ukraine and foreigners when submitting an application for their registration as persons who wish to adopt a child, as well as when submitting such an application by citizens of Ukraine who permanently reside on the territory of Ukraine;

19) the doctrine of the pre-trial and judicial stages of adoption, namely, it is determined that: the conduct of adoption activities in legal relations, which precede the resolution of the case on the adoption of children by foreigners and citizens of Ukraine, who live outside Ukraine, can be considered as a pre-trial process of adoption of a child, provided, if the child lives on the territory of Ukraine, or the adoption process that precedes the resolution of the adoption case in the case of the adoption of a child who lives outside of Ukraine, since in the second case the adoption decision is made by consular institutions (if the child is a citizen of Ukraine) or other authorized persons

authorities (if the child is a citizen of another state and international adoption is subject to the legislation of another state);

20) scientific views on the definition of international and European experience of legal regulation of child adoption by citizens living abroad or foreigners;

21) scientific studies of the legislation that was in force on Ukrainian lands and regulated the peculiarities of adoption of children by foreigners or abroad.

Key words: Keywords: adoption of a child by citizens of Ukraine living abroad and foreigners; adopter; adopted child; a person who wishes to adopt a child; adoption permit; carrying out activities in the field of adoption; adoption decision; review of the adoption decision; supervision of adopted children; martial law; consular institution; consular accounting; cancellation of adoption; invalid adoption.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Соловей А. О. Особливості правового регулювання усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Випуск 72. Частина 1. С. 161-165. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/09/NVUzhNU_72_ch1.pdf. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.27>.

2. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством, що було чинним на українських землях протягом Х–XXI століть. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 30-38. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/88_30-38/330. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.88.3>.

3. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України: до питання про процесуальні особливості та правові наслідки. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 3. С. 125-129. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/3-2022.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2022.03.125>.

4. Соловей А. О. Особливості провадження діяльності з усиновлення дітей, які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 8 (52). С. 268-272. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/downloadfile/10065>. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.8.42>.

5. Соловей А. О. Зарубіжний досвід здійснення усиновлення дітей іноземними громадянами. Збірник тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова : *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави* (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 48-49.

6. Соловей А. О. До питання про особливості визначення порядку усиновлення дитини – громадянина України іноземцем в правовій доктрині та законодавстві України. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність: XX науково-практична конференція* (м. Харків, 22 лютого 2022 року). Харків, 2022. С. 478-481.

7. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземними громадянами в контексті імплементації правових актів Європейського Союзу та Ради Європи у законодавстві України. Міжнародна науково-практична конференція «*Правові, управлінські та економічні засади розбудови європейських цінностей в Україні*» (м. Хмельницький, 20 травня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 94-97.

8. Соловей А. О. Правові основи здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями. *Правові засади організації та здійснення публічної влади. V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, присвячена світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова* (м. Хмельницький, 18 червня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 350-352.

9. Соловей А. О. Процесуальні аспекти здійснення усиновлення дитини іноземцями та особами без громадянства. *Двадцять перші осінні юридичні читання: збірник тез Міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова* (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 167-169.

10. Соловей А. О. Провадження діяльності з усиновлення дітей, які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану: питання захисту сімейних прав та інтересів дитини. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни: збірник тез всеукраїнського круглого столу* (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 102-106.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	22
РОЗДІЛ 1 ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ	
ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА ЇЇ МЕЖАМИ ТА	
ІНОЗЕМЦЯМИ.....	
	35
1.1 Поняття та правова природа інституту усиновлення дітей громадянами	
України, які проживають за її межами та іноземцями	35
1.2 Розвиток законодавства, яке діяло на українських землях з питань	
усиновлення дітей іноземцями або за кордоном	55
1.3 Міжнародний та європейський досвід правового регулювання усиновлення	
дитини громадянами, які проживають за кордоном або іноземцями	68
Висновки до Розділу 1	80
РОЗДІЛ 2 ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ	
ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА ЇЇ МЕЖАМИ ТА	
ІНОЗЕМЦЯМИ.....	
	86
2.1 Особливості здійснення провадження діяльності щодо усиновлення у	
правовідносинах, що передують вирішенню справи про усиновлення дітей	
іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України.....	86
2.2 Практичні питання вирішення справ про усиновлення дітей іноземцями та	
громадянами України, які проживають за її межами і прийняття відповідних	
рішень судом чи консульською установою.....	102
2.3 Особливості провадження діяльності з усиновлення дітей громадянами, які	
перебувають за кордоном та іноземцями в умовах правового режиму воєнного	
стану.....	124
Висновки до Розділу 2	137
РОЗДІЛ 3 ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, УСИНОВЛЕНИХ	
ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ТА	
ІНОЗЕМЦЯМИ.....	
	146
3.1 Процесуальні аспекти здійснення судового захисту прав дітей, усиновлених	
громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями.....	146

3.2 Особливості здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями.....	164
Висновки до Розділу 3	175
ВИСНОВКИ.....	180
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	190
ДОДАТКИ.....	210

ВСТУП

Обґрунтування вибору теми дослідження. Інститут усиновлення є одним із найважливіших інститутів сімейного права, поряд із інститутом шлюбу, сім'ї та батьківства, виступаючи з одного боку способом захисту сімейних прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, з іншого – будучи юридичним фактом, що зумовлює набуття особами, які усиновили дитину батьківських прав та обов'язків; для усиновителів – це й забезпечення можливості набуття ними такого важливого особистого немайнового права, як право на батьківство (материнство). В той же час, зважаючи на юридичне визнання пріоритету прав та інтересів дитини перед правами та інтересами інших учасників сімейних відносин, важливим є забезпечення дієвого процесуального механізму здійснення усиновлення в аспекті забезпечення попередження можливих порушень сімейних прав та інтересів дитини, особливо якщо усиновлення здійснюється громадянами України, які проживають за її межами або іноземцями, що зумовить зміну місця проживання дитини та залишить в якості чинника, який дозволить забезпечити контроль за дотриманням прав усиновленої дитини, умовами її проживання лише здійснення передбаченого законодавством нагляду. В той же час, як в сучасній правовій доктрині, так і в судовій практиці виникає чимало проблем, які ведуть до окремих порушень прав та інтересів дитини в процесі її усиновлення іноземцями та особами без громадянства, а також громадянами України, які проживають за її межами.

Україна як учасник Угоди про асоціацію з Європейським Союзом та кандидат у члени цього політико-економічного державоподібного утворення з елементами міжнародної організації, здійснює адаптацію свого законодавства до права Європейського Союзу, а також Ради Європи (в тому числі приватного), оскільки право останньої також визнається частиною права Європейського Союзу. Одним із таких напрямків є наближення положень сімейного права України до положень приватного права держав-членів Ради Європи та Європейського Союзу, яке відбувається в тому числі через правове регулювання усиновлення дітей

іноземними громадянами (міжнародне усиновлення) на рівні універсальних та регіональних актів міжнародного права.

Вище викладене зумовлює необхідність та актуальність поглибленого дослідження питання усиновлення дитини громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, а також теоретико-правових та прикладних проблем у даній сфері дослідження.

Науково-теоретичною базою дисертації є теоретичні розробки, праці відомих вчених-юристів, представників сімейно-правової доктрини, таких як: Г. В. Анікіна, І. В. Апопій, К. І. Березовська, В. І. Борисова, Г. О. Блінова, В. А. Ватрас, Л. Р. Вітренко, В. А. Гайчук, К. М. Глиняна, І. О. Гожій, В. П. Гопанчук, О. О. Грабовська, О. В. Губанова, А. В. Гузь, Л. Є. Гузь, С. С. Журило, Л. М. Зілковська (Токарчук), М. М. Іванова, О. О. Коваленко, І. В. Ковальчук, Л. А. Кондрат'єва, Н. П. Косенко, Л. В. Красицька, М. В. Логвінова, О. В. Мельник, В. П. Мироненко, А. І. Мосейчук, А. С. Олійник, С. А. Пилипенко, О. П. Письменна, Н. В. Погорецька, І. Е. Ревуцька, З. В. Ромовська, П. І. Салюк, І. Л. Сердечна, С. Д. Гринько, М. О. Стефанчук, Я. С. Тубольцева, В. М. Чернега, Л. І. Шаповал та інші науковці. Зазначені вчені внесли значний вклад у наукове дослідження інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями. В той же час, комплексного дисертаційного дослідження усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями наразі не проводилося. Окремі питання здійснення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями розглядалися в дисертаціях О. В. Губанової «Організаційно-правове регулювання усиновлення в Україні» (2011), Л. М. Зілковської «Правове регулювання усиновлення в Україні» (2002), Н. П. Косенко «Усиновлення як інститут сімейного права» (2014) та А. І. Мосейчук «Усиновлення іноземцем дитини за законодавством України та країн Європейського Союзу (порівняльно-правове дослідження)». У зв'язку із цим, дана тема є актуальною і потребує окремого наукового дослідження, як з точки зору теорії сімейного права так і з точки зору практичного застосування.

Зв'язок роботи із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до наукових тем кафедри цивільного права та процесу на 2017-2023 роки «Актуальні питання правового регулювання особистих немайнових та майнових відносин у контексті приведення законодавства України до європейських стандартів» (державний реєстраційний номер 0117U000105) та на 2024–2030 роки «Актуальні питання правового регулювання здійснення та захисту особистих немайнових і майнових прав суб'єктів приватного права» (державний реєстраційний номер 0124U002539), що є складовими частинами наукової теми Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова на 2017-2026 роки (державний реєстраційний номер 01178U000103).

Тема дисертації затверджена на засіданні вченої ради Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова 29 жовтня 2020 року, протокол № 5.

Мета і завдання дослідження. Мета полягає у розробленні науково-теоретичної концепції сучасного розуміння теоретико-правових та прикладних засад усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, виявлення основних проблем, а також формування наукових висновків та пропозицій стосовно вдосконалення чинного сімейного законодавства у даній галузі дослідження.

Для досягнення мети дисертаційного дослідження планується вирішити наступні завдання:

- на підставі вивчення досягнень сімейно-правової доктрини здійснити аналіз поняття та правової природи інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями;
- дослідити розвиток законодавства, яке діяло на українських землях, з питань усиновлення дітей іноземцями або за кордоном,
- проаналізувати міжнародний та європейський досвід правового регулювання усиновлення дитини громадянами, які проживають за кордоном або іноземцями, в тому числі за законодавством держав Європейського Союзу та законодавством Республіки Молдова;

- розкрити процедурний порядок провадження діяльності щодо усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями;
- дослідити особливості вирішення справи про усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями судом, особливості перегляду рішень про міжнародне усиновлення;
- проаналізувати особливості провадження діяльності з усиновлення дітей, – які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану;
- дослідити правові основи захисту прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями судом та консульськими установами;
- запропонувати науково-обґрунтовані пропозиції по вдосконаленню норм сімейного законодавства, якими врегульовано питання усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями.

Об'єктом дослідження є сімейні, цивільні процесуальні та адміністративні процесуальні відносини, пов'язані із усиновленням дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями.

Предметом дослідження є наукові погляди, ідеї, концепції, теорії, положення чинного законодавства та правової доктрини щодо визначення правової природи усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями.

Методи дослідження. Достовірність результатів наукового дослідження забезпечується використанням таких методів дослідження: діалектичного, формально-логічного, системно-структурного, історико-правового, порівняльно-правового. Їх використання дозволило визначити правову природу та особливості інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями. Зокрема, *формально-логічний* метод дав можливість з'ясувати особливості здійснення провадження діяльності у сфері усиновлення правовідносинах, що передують вирішенню справи про усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України (в тому числі в умовах правового режиму воєнного стану), а також особливості прийняття

рішень про усиновлення судом та консульськими установами, процесуальні аспекти захисту прав усиновлених дітей органами, які прийняли рішення про її усиновлення (підрозділи 2.1, 2.2, 2.3, 3.1, 3.2). *Системно-структурний* метод дозволив у підрозділі 1.1 розкрити перелік спеціальних ознак усиновлення громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями як інституту сімейного права. У підрозділі 1.2 використано *історико-правовий* метод, що дозволило дослідити особливості правового регулювання усиновлення дітей іноземцями та за кордоном за законодавством, яке раніше діяло на українських землях. *Порівняльно-правовий* метод дав змогу дослідити відмінності у правовому регулюванні захисту сімейних прав та інтересів судом за законодавством інших держав (підрозділ 1.3).

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що робота є першим в Україні комплексним науковим дослідженням теоретико-правових та прикладних питань здійснення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями. За результатами проведеного дослідження сформульовано та обґрунтовано такі наукові положення:

уперше:

1) визначено усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями як особливий інститут сімейного права, який врегульовує три групи правовідносин: а) правовідносини між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини; б) правовідносини між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, за відповідною участю у них Національної соціальної сервісної служби України, органу опіки та піклування, родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; в) правовідносини, що виникають за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення

нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів;

2) визначені спеціальні ознаки усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями як інституту сімейного права, а саме: а) подвійне правове регулювання правовідносин, що виникають у процесі усиновлення – як загальними нормами, якими передбачаються умови, порядок здійснення усиновлення та його правові наслідки, так і спеціальними нормами, якими визначаються особливі умови здійснення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями; б) окремі вимоги щодо постановки на облік та здійснення обліку осіб, які бажають усиновити дитину і дітей, які підлягають усиновленню; в) особливий перелік документів, що подаються з метою постановки на облік для усиновлення дитини; г) здійснення такого обліку Нацсоцслужбою; д) у разі перебування дитини за кордоном – несудовий порядок прийняття рішення про усиновлення та суміщення органу, до якого здійснюється звернення з метою усиновлення та того, який приймає рішення; е) у разі, якщо усиновлювач є іноземцем – особливі вимоги, які ставляться до усиновлювача та усиновленої дитини; обмеження принципу таємності усиновлення у разі, якщо між Україною та державою громадянства або постійного проживання іноземця немає договору про надання правової допомоги, а законодавство відповідної держави не передбачає, що усиновлення є таємним; необхідність отримання згоди Нацсоцслужби для вирішення питання про усиновлення дитини; дія принципів збереження громадянства України за усиновленою дитиною до досягнення нею вісімнадцяти років; забезпечення усиновленій дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено сімейним законодавством; здійснення нагляду за дитиною, яка усиновлена іноземцем і проживає за межами України відповідною консульською установою;

3) запропоновано гармонізувати положення Сімейного кодексу України та Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей в частині використання термінології, визначеної у Сімейному кодексі України: запропоновано замінити поняття

«кандидат в усиновлювачі» поняттям «особа, яка бажає усиновити дитину» та «особа, яка поставлена на облік як особа, яка бажає усиновити дитину» для позначення особи, яка поставлена на відповідний облік Національною соціальною сервісною службою України, «заява про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі» на «заява про взяття на облік осіб, які бажають усиновити дитину» для позначення заяви, яка подається з метою постановлення на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, а для позначення осіб, які подають відповідну заяву про постановку на облік – передбачити використання поняття «громадяни/іноземці/особи, які звертаються із заявою про постановку на облік осіб, які бажають усиновити дитину» або «заявник»;

4) визначено особу, яка бажає усиновити дитину як спеціальний правовий статус, який означає набуття громадянином України, який проживає за межами України та іноземцем спеціального правового статусу особи, яка вправі ознайомлюватися із документами, що стосуються дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі особистого та медичного характеру, якщо це здійснюється з метою потенційного усиовлення однієї або кількох з них; право знайомитися з дитиною та встановлювати контакт з метою створення сприятливих умов для подальшого усиовлення дитини; ініціювати процес усиовлення дитини в суді або консульській установі, залежно від місця проживання дитини; право вимагати документи та інформацію, яка необхідна для здійснення процесу усиовлення дитини, а також обов'язок дотримуватися обмежень та зобов'язань, передбачених Сімейним кодексом України та іншими актами законодавства з питань здійснення процесу усиовлення;

5) запроваджено альтернативний порядок подання заяви з метою постановки на облік як особи, яка бажає усиновити дитину громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями через подання заяви про взяття на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, як особисто, так і через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших

засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи;

б) запропоновано спростити порядок подання заяви з метою постановки на облік як особи, яка бажає усиновити дитину громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями шляхом вилучення окремих положень про вимоги до оформлення справи про усиновлення як таких, що є формальними і такими, що ставлять громадян України, які проживають за межами України та іноземців у не вигідне положення порівняно із громадянами України, які постійно проживають в Україні і є дискримінаційними;

7) запропоновано встановити обов'язок суду при врахуванні матеріального становища особи, яка бажає усиновити дитину відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 224 Сімейного кодексу України забезпечити утримання усиновленої дитини її усиновлювачами в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, встановленого для регіону країни постійного проживання заявників (за відсутності такого соціального стандарту – в обсязі, не меншому за розмір держави громадянської належності заявників або одного з них (у разі різного громадянства у заявників – за законодавством тієї держави, яка передбачає більший обсяг мінімального рівня доходу на особу), за відсутності такого соціального стандарту – в обсязі, не меншому за розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, передбачений законодавством України). У випадку, якщо дохід заявників не дозволяє забезпечити утримання дитини в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, суд відмовляє у задоволенні заяви про усиновлення дитини;

8) запропоновано у справі про усиновлення дитини іноземцем або особою без громадянства передбачити обов'язкову участь представника консульської установи відповідної держави, у разі, якщо усиновлення здійснюється особами, які постійно проживають за межами України;

9) обґрунтовано необхідність впровадження оскарження рішення консульської установи про усиновлення дитини у разі, якщо воно порушує права та інтереси усиновлювачів та усиновленої дитини, до суду в порядку

передбаченому ст. 238 СК України для скасування усиновлення або до Міністерства закордонних справ України в адміністративному порядку.

вдосконалено:

10) розуміння усиновлення як правовідносин між усиновлювачем – громадянином України або іноземцем та усиновленою дитиною, за відповідною участю у них родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, юрисдикційного органу, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, органу опіки та піклування, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; як юридичного акту суду або іншого уповноваженого юрисдикційного органу, що приймає рішення про усиновлення та усиновлювача, що вчиняє юридично значимі дії для здійснення процесу усиновлення;

11) пропозиції щодо удосконалення порядку застосування норм, якими визначений перелік хвороб, які не дають особі бути усиновлювачем або мати статус особи, яка бажає усиновити дитину, а саме: тривала хвороба, яка перешкоджає виконувати свої батьківські обов'язки усиновлювачем або може перешкодити зробити це в майбутньому особою, яка бажає усиновити дитину, може бути підтверджена медичним висновком закладу охорони здоров'я держави перебування або громадянської належності особи, що виданий у порядку, передбаченому законодавством відповідної держави;

12) питання негайного виконання судових рішень у справах про усиновлення, а саме: запропоновано передбачити у законодавстві можливість негайного виконання судового рішення у справах про усиновлення неповнолітньої або малолітньої дитини, якщо суд прийде до висновку про те, що затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних наслідків для заявників та усиновленої дитини, в тому числі для життя та здоров'я дитини;

13) законодавство про можливість зміни імені, прізвища та по батькові усиновленої дитини, а саме: запропоновано передбачити у Сімейному кодексі України, якщо звичай національної меншини, до якої належать усиновлювачі або

один з них не передбачає використання по батькові, за заявою усиновлювачів по батькові усиновленої особи може бути виключене;

14) законодавство про можливість вирішення справи про усиновлення дитини громадянином України, який проживає за межами України або іноземцем за відсутності дитини, що усиновлюється у випадках, якщо участь дитини є неможливою у зв'язку із обставинами, що викликані військовою агресією російської федерації та введенням на території України військового стану, за наявності її усної або письмової згоди на усиновлення, якщо дитина здатна висловити таку згоду;

15) законодавство про можливість усиновлення дитини громадянином України, який проживає за межами України або іноземцем в умовах правового режиму воєнного стану, а саме: уточнено, що таке усиновлення є неможливим у разі, якщо особою, яка бажає усиновити дитину є особи, які проживають на території держави-агресора або держав, які здійснюють сприяння державі-агресору, або іноземці, що є громадянами держави-агресора або однієї з держав, які здійснюють сприяння державі-агресору; запропоновано ряд заходів щодо цифровізації процесів ознайомлення громадян України, які проживають за межами України та іноземців з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, проведення знайомства осіб, які бажають усиновити дитину з дитиною, подання документів, які стосуються взяття на облік особи, яка бажає усиновити дитину, її інформування про дітей, які можуть бути усиновлені, отримання згоди Нацсоцслужбою, а також отримання рішень за відповідними заявами;

16) законодавство про нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини, а саме запропоновано покласти на усиновлювачів обов'язок подавати звіти щодо дотримання прав дитини після усиновлення не консульській установі, а суду в порядку судового контролю за виконанням судових рішень, а також передбачити, що повноваження консульської установи щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, можуть бути передані за зверненням цієї установи Міністерству закордонних справ України;

набули подальшого розвитку:

17) наукові погляди щодо правової природи правовідносин між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини, а саме визначено, що хоча вони мають окремі риси адміністративно-процесуальних відносин, однак вони спрямовуються на досягнення тієї ж мети, що й відносини між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення – на усиновлення дитини і виникнення правовідносини, що виникають за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів;

18) наукові позиції щодо особливостей постановки на облік та здійснення обліку осіб, які бажають усиновити дитину і дітей, які підлягають усиновленню, а саме: запропоновано передбачити при поданні нотаріально засвідченої згоди другого з подружжя на усиновлення дитини причини усиновлення тільки одним із подружжя не тільки щодо громадян України, які проживають за межами України та іноземців при подачі заяви про їх постановку на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, а й при подачі такої заяви громадянами України, які постійно проживають на території України;

19) вчення про досудовий і судовий етапи усиновлення, а саме визначено, що: провадження діяльності щодо усиновлення у правовідносинах, що передують вирішенню справи про усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України можна розглядати як досудовий процес усиновлення дитини, за умови, якщо дитина проживає на території України, або процес усиновлення, що передує вирішенню справи про усиновлення у випадку усиновлення дитини, яка проживає за межами України, оскільки в другому випадку прийняття рішення про усиновлення здійснюють консульські установи (якщо дитина є громадянином України) або інші уповноважені органи (якщо дитина є громадянином іншої держави і міжнародне усиновлення підпорядковується законодавству іншої держави);

20) наукові погляди щодо визначення міжнародного та європейського досвіду правового регулювання усиновлення дитини громадянами, які проживають за кордоном або іноземцями;

21) наукові дослідження законодавства, яке діяло на українських землях і врегулювало особливості усиновлення дітей іноземцями або за кордоном.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання висновків та пропозицій дисертації:

– у науково-дослідній сфері – як підґрунтя для подальших загальнотеоретичних наукових досліджень інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями;

– у навчальному процесі – при викладанні навчальних дисциплін «Сімейне право», «Проблеми сімейного права» (Акт про реалізацію результатів наукових досліджень в освітній процес Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова від 30.04.2024 року, додаток В);

– у нормотворчому процесі – для удосконалення сімейного законодавства в частині правового регулювання усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями (Акт впровадження результатів дисертаційного дослідження Галаш Альбіни Олександрівни у законотворчу діяльність від 09.05.2024 року № 04-26/18-2024/102537 (1560525), додаток Б);

– у правозастосовній діяльності судових та інших юрисдикційних органів – при вирішенні спорів, що виникають із сімейних правовідносин.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дисертаційного дослідження оприлюднено на таких наукових та науково-практичних конференціях та круглих столах: XXVI щорічній звітній науковій конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року), XX науково-практичній конференції «Доктрина приватного права: традиції та сучасність» (м. Харків, 22 лютого 2022 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові, управлінські та

економічні засади розбудови європейських цінностей в Україні» (м. Хмельницький, 20 травня 2022 року), V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції, присвяченій світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 18 червня 2022 року), Міжнародній науковій конференції, присвяченій 30-річчю Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Двадцять перші осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 року), всеукраїнському круглому столі «Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни» (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року).

Публікації. Основні результати дисертаційного дослідження викладено в 10 наукових працях, зокрема в 3 наукових статтях у фахових виданнях України, 1 науковій статті у наукових періодичних виданнях іншої держави, 6 тезах доповідей на конференціях та інших наукових заходах.

Структура дисертаційного дослідження. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, які включають вісім підрозділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Повний обсяг роботи становить 216 сторінок, з них основного тексту – 168 сторінок. Список використаних джерел складається з 190 найменувань і міститься на 20 сторінках, три додатки розміщено на 7 сторінках.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА ЇЇ МЕЖАМИ ТА ІНОЗЕМЦЯМИ

1.1 Поняття та правова природа інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями

Відповідно до ст. 7 Сімейного кодексу України (надалі по тексту – СК України) дитина має бути забезпечена можливістю здійснення її прав, установлених Конституцією України, Конвенцією про права дитини, іншими міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України [172]. Одним із таких прав є право дитини жити і виховуватися у сім'ї, від якого залежить належна реалізація інших сімейних прав дитини – на належне сімейне виховання та розвиток, на спілкування з батьками, іншими членами сім'ї та родичами, на захист з боку батьків, інших членів сім'ї та юрисдикційних органів. Усі ці сімейні права забезпечуються передусім належним виконанням батьками дитини, у сім'ї яких вона перебуває, своїх батьківських обов'язків. Загальновідомо, що спілкування батьків і дітей залишається однією з найглибших і найнеобхідніших потреб людини; наукові дослідження наголошують на великій ролі батьківської любові і турботи про дитину при розвитку її розумової, психічної, моральної та фізичної особистості [56, с. 171].

На жаль через різні обставини, в тому числі викликані повномасштабним військовим вторгненням російської федерації в Україну, велика кількість дітей залишається без батьківського піклування, а то й втратила своїх батьків, ставши сиротами. Відповідно до ч. 3 ст. 51 Конституції України, сім'я, дитинство, материнство і батьківство охороняються державою. З цією метою державою в особі органів опіки та піклування вживаються різні заходи, спрямовані на влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі до прийомних сімей, дитячих будинків сімейного типу, сім'ї патронатного

вихователя, відповідного виховного закладу. Однак усі ці форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування мають великий недолік – вони не наближають дитину до того правового та соціального положення, який би вона мала, якби перебувала у звичайній сім'ї. Виняток становить усиновлення дитини, коли правовідносини, що виникають між нею та особою, яка її усиновлює, майже повністю стають ідентичними батьківським правовідносинам; дитина отримує весь комплекс прав, які має дитина у батьківських правовідносинах, а усиновлювач – усі обов'язки, які мають батьки. Зважаючи на застосування принципу таємниці усиновлення, можливим стає ситуація, коли дитина може вважати усиновлювачів своїми рідними батьками, що додатково сприяє забезпеченню її належного виховання, розвитку, спокою та рівноваги, які можна відчувати лише у сімейному колі. Найкращим інтересам дитини, яка є громадянином України та проживає в Україні є її усиновлення саме громадянами України, які проживають в Україні, оскільки тоді процес усиновлення не порушить її зв'язків із звичним оточенням і не призведе до необхідності змін в звичному укладі (мови, культури тощо). Втім, це не виключає можливості здійснення усиновлення дитини-громадянина України іноземцями або громадянами України, які проживають за кордоном, якщо це забезпечить найкращі інтереси дитини. З цією метою процедура такого усиновлення є дещо ускладненою, а до осіб, які бажають усиновити дитину встановлюються додаткові вимоги, в тому числі ті, що пов'язані із забезпеченням належного нагляду за тим, чи не порушуються права усиновленої дитини.

Усиновлення дітей іноземцями є важливим способом захисту прав дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, який має певні особливості порівняно із усиновленням дитини особою, що є громадянином тієї ж держави, що й дитина; ці особливості стосуються передусім питання забезпечення переважного права на усиновлення дітей, які є громадянами України усиновлювачами, які є саме громадянами України [172] та створення ряду гарантій для виконання законодавства України про усиновлення (таких як здійснення нагляду за усиновленою дитиною). Такий підхід з одного боку допускає і дозволяє здійснення міжнародного усиновлення, з іншого – визнає його крайнім заходом

забезпечення права дитини на сімейне виховання, коли таке право не може бути здійснене із забезпеченням виховання дитини-сироти або дитини, що позбавлена батьківського піклування саме у сім'ї громадян України.

Правова природа усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями є неоднозначною. З одного боку таке усиновлення є частиною одного із найважливіших інститутів сімейного права, поряд із інститутом шлюбу, сім'ї та батьківства, виступаючи з одного боку формою захисту сімейних прав та інтересів дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (через їх влаштування до сім'ї усиновителя, який набуває відповідного комплексу батьківських прав та обов'язків, а дитина – відповідних прав та обов'язків як усиновленої дитини), з іншого – будучи юридичним фактом, що зумовлює набуття особами, які усиновили дитину та усиновленою дитиною відповідного комплексу сімейних прав та обов'язків; для усиновителів – це й забезпечення можливості набуття ними такого важливого особистого немайнового права, як право на батьківство (материнство), а для усиновленої дитини – передусім права проживати та виховуватися у сім'ї.

Втім, для більш точного визначення правової природи та сутності усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями необхідно здійснити спочатку огляд доктринальних джерел, присвячених визначенню правової природи усиновлення як такого, а вже надалі – особливостей саме усиновлення, яке здійснене щодо дитини громадянином України, який проживає за кордоном або іноземцем.

Так, на думку З. В. Ромовської, усиновлення – це акт великої соціальної ваги, прояв гуманізму та жертвності, реалізація природної потреби материнства і батьківства і водночас захист від самотності [164, с. 311; 165, с. 405]. По суті, усиновлення розглядається науковцем не скільки як правовий, а й як соціальний інститут, що пов'язаний із реалізацією особою свого права на батьківство або на материнство. Втім, одночасно при усиновленні дитини здійснюється захист її прав, передусім на належне сімейне виховання та розвиток, і власне – виховання у сім'ї (чого не можуть повноцінно дати інші форми влаштування дитини-сироти або

дитини, позбавленої батьківського піклування, оскільки правовий статус осіб, які взяли дитину у прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу, патронатну сім'ю тощо не передбачає наділення її усіма батьківськими права та обов'язками, включаючи право називатися батьком чи матір'ю дитини і таємницю самого факту усиновлення (в тому від самої дитини). У зв'язку із цим, Г. О. Блінова розглядає усиновлення як правовий інститут, що гарантує дотримання прав дитини [18, с. 77]. О. В. Мельник зазначає, що у правовій доктрині (у контексті розгляду усиновлення у соціальному та захисному сенсі) усиновлення розглядається також як одна із форм сімейного виховання; як створення штучних сімейних відносин за відсутності за загальним правилом природного зв'язку; як одна з форм заміщення сім'ї для дитини, яка «тимчасово чи постійно позбавлена свого сімейного оточення чи яка в її власних найкращих інтересах не може залишатися в такому оточенні»; як споріднення у соціальному сенсі; як засіб задоволення інтересів неповнолітніх дітей; як пріоритетна юридична форма влаштування в сім'ю дітей, позбавлених батьківського піклування, з метою їх виховання, утримання, навчання, захисту, основний вид визначення долі дитини; як спосіб захисту (в тому числі судового захисту) прав дитини жити і виховуватися у сім'ї, знати своїх батьків та інших родичів, повноцінно з ними спілкуватися, отримувати від них піклування й матеріальне утримання, реалізовувати свої майнові права, що витікають з факту споріднення; як реалізація принципу пріоритету сімейного виховання дітей, турботи про їх благополуччя та розвиток [87, с. 25-28, 33-34].

На думку В. І. Борисової, усиновлення – це правовий інститут, що здійснюється в інтересах дитини єдиний або обидва батьки якої: померли, невідомі, позбавлені батьківських прав, визнані в судовому порядку недієздатними, безвісно відсутніми чи оголошені померлими; дали згоду на усиновлення; понад шість місяців не проживають разом з дитиною та без поважних причин не беруть участі в її вихованні та утриманні, не виявляють щодо дитини батьківської уваги і турботи. За допомогою усиновлення усуваються несприятливі для формування особистості дитини обставини і створюються умови, які найбільш близькі до тих, що складаються у сім'ї [171, с. 190-191].

В. П. Мироненко розглядає усиновлення як форму влаштування дитини-сироти, в результаті якої дитина вибуває із системи державної опіки та піклування, позбуваючись статусу дитини-сироти чи такої, що лишилася без батьківського піклування й отримує сім'ю, стає її повноправним членом [88, с. 351]. Як форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, що покликана забезпечити належні умови виховання дитині, яка внаслідок тих чи інших обставин не може виховуватися батьками розглядає усиновлення І. В. Апопій [15, с. 282]. Законодавчо усиновлення визначається як пріоритетна форма влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування (у п. 1 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей) [104], хоча у СК України усиновлення розкривається через його правові наслідки – прийняття усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснене на підставі рішення суду (крім випадків, передбачених ст. 282 СК України для усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України) [172].

Більш поширеним у правовій доктрині є комплексний підхід до розуміння сутності усиновлення. Так, на думку С. Я. Фурси, усиновлення – це одночасно і форма влаштування особи шляхом юридичного «заміщення» її сім'ї іншою, і спосіб влаштувати дитину-сироту та дитину, яка залишилася без батьківського піклування. Втім, науковець застосовує комплексний підхід, визнаючи усиновлення правовим інститутом та юридичним актом [174, с. 538]. Останній підхід є по суті продовженням позиції Г. С. Волосатого, який розглядав усиновлення як юридичний акт, внаслідок якого між усиновлювачем і його родичами, з одного боку, та усиновленим – з іншого, виникають такі самі права та обов'язки, як між батьками та дітьми, іншими родичами за походженням [95, с. 305]. На думку А. І. Мосейчук, усиновлення з одного боку, є складним юридичним актом, в якому знаходять своє відображення різні волі: майбутніх усиновлювачів, батьків, які надали згоду на усиновлення, дитини, яка досягла певного віку, інших осіб, встановлених законом, та воля держави, виражена в рішенні суду. З іншого боку, усиновлення – це юридичний факт, який встановлюється за рішенням суду та

є підставою для виникнення, зміни та припинення правовідносин, які є аналогічними за змістом з батьківськими [93, с. 52]. Найбільш поширеною є точка зору, яка ототожнює юридичний акт із рішенням суду, яке прийняте в результаті судового розгляду; втім, в правовій літературі виділяється думка, що усиновлення – це юридичний акт, що включає в себе сукупність правомірних, цілеспрямованих дій громадян, органів опіки та піклування і суду, що породжує між усиновлювачем і усиновлюваним правовідносини, подібні до батьківських [87, с. 29]. Схожий підхід виділений й В. П. Мироненко; на думку науковця усиновлення – це не тільки форма влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, правовий інститут (на підставі норм якого відбувається передача дитини, позбавленої батьківського піклування у сім'ю усиновлювача), але й юридичний факт [89, с. 354].

Прибічником комплексного підходу є й Ю. В. Білоусов, який розглядає усиновлення як правовий інститут сімейного права (сукупність правових норм, які регулюють відносини, пов'язані із прийняттям усиновлювачем у свою сім'ю на правах дочки чи сина, здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлювачів та усиновлених та ін. питання, пов'язані із усиновленням), як юридичний акт (дія усиновлювача, спрямована на виникнення правовідносин батьківства, материнства, які є наслідком прийняття чужої особи у свою сім'ю на правах дочки чи сина), як юридичний факт (внаслідок якого відбувається встановлення нового правового зв'язку між усиновлювачем та усиновленою дитиною, між нею та родичами усиновлювача, припинення відповідного зв'язку усиновленої дитини з її батьками та родичами за кровним походженням), як акт цивільного стану (відповідно до ст. ст. 3 і 12 Закону України «Про державну реєстрацію актів цивільного стану» відомості про усиновлення підлягають обов'язковому внесенню до Державного реєстру актів цивільного стану громадян; відповідні відомості (в тому числі про скасування усиновлення, визнання усиновлення недійсним) вносяться до Державного реєстру актів цивільного стану громадян на підставі відповідного рішення суду) [94, с. 368; 114]. Відповідної думки (розкриття усиновлення як інституту сімейного права, як юридичного акту, як юридичного

факту і як акту цивільного стану) притримуються й О. І. Сафончик [170, с. 125] та В. М. Чернега [189, с. 239]. Комплексно (як сімейно-правовий інститут, юридичний акт і форму влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування) розглядає усиновлення Л. М. Зілковська (Токарчук) [182, с. 203].

На думку І. В. Жилінкової, усиновлення є не тільки інститутом сімейного права, юридичним актом, але й власне правовідношенням, яке виникає між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною, на підставі рішення суду, що набрало законної сили, а також певною процедурою, тобто сукупністю дій майбутніх усиновлювачів та органу, уповноваженого вчиняти відповідний акт, що породжує виникнення прав та обов'язків між усиновлювачем та усиновленою дитиною [173, с. 649-650]. Як процедуру, пов'язану із постановкою на облік осіб, які бажають усиновити дитину, інформуванням таких осіб про дітей, які можуть бути усиновлені з метою подальшого знайомства з дитиною та встановлення з нею контакту, підготовкою документів, необхідних для звернення до органу, уповноваженого на прийняття рішення про усиновлення, розглядає усиновлення О. В. Губанова [46, с. 171].

Особливий підхід до розуміння правової природи усиновлення виділяє І. Е. Ревуцька, на думку якої усиновлення – це передусім одна із підстав виникнення сім'ї, причому як підстава створення сім'ї усиновлення має більш беззаперечний характер, ніж споріднення (за виключенням споріднення першого ступеня), оскільки усиновлений приймається в сім'ю на правах дочки або сина. Водночас, у тому, що усиновлення є тим юридичним фактом, з яким закон пов'язує виникнення між особою, яка прийняла дитину в сім'ю (усиновлювачем), і дитиною (усиновленим) правових відносин, що фактично прирівняні до правових відносин, які виникають між родичами за походженням, виявляється особливість усиновлення порівняно із іншими формами влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, які також приводять до створення сім'ї, але не зводять їх до такого типу правовідносин, що складаються між родичами за походженням [121, с. 105-106].

Говорячи про правову природу усиновлення як форми влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, О. О. Свіжа називає його підвидом так званого «названого батьківства», тобто юридичного заміщення батьківства, при якому відносини між батьками та дітьми прирівнюються до кровноспоріднених (до «названого батьківства» також відноситься фактичне виховання) [168, с. 865-866]. В той же час, у науковій літературі є поширеною думка про схожість, але не ідентичність відносин споріднення та усиновлення (цієї думки зокрема притримуються Л. М. Зілковська (Токарчук) [62, с. 31], Л. В. Красицька [78, с. 55], А. І. Мосейчук [92, с. 145-146] та П. І. Салюк [167, с. 122]. Як зазначає Л. В. Красицька, за фактом усиновлення виникають саме права усиновлювача та усиновленої дитини, а не батьківські права, причому перелік перших є істотно ширшим за другі (усиновлювач отримує додатково: право бути записаним матір'ю, батьком дитини; право на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини, якщо це відповідає інтересам дитини; право приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття; право приховувати від дитини факт її усиновлення, якщо розкриття таємниці усиновлення може завдати шкоди її інтересам, усиновлена дитина – право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення, а після досягнення нею чотирнадцяти років – на одержання інформації щодо свого усиновлення) [78, с. 55]. Складовою права на таємницю усиновлення є права: на таємницю перебування на обліку тих, хто бажає усиновити дитину; на таємницю факту пошуку дитини для усиновлення; на таємницю подання заяви про усиновлення та її розгляду; на таємницю змісту рішення суду про усиновлення; на таємницю факту усиновлення для усиновленої дитини; на одержання дитиною, що досягла чотирнадцяти років інформації про факт її усиновлення; на приховання факту усиновлення від дитини, яка усиновлена [94, с. 415]. Оскільки центральною ідеєю інституту усиновлення є надання дітям, які втратили батьківське піклування, всього того, що дає сім'я, право на таємницю усиновлення, тобто право на обмеження надання інформації, що стала відома

конкретно встановленому колу осіб (членам сім'ї та уповноваженим службовим особам в силу виконання ними своїх службових обов'язків) з приводу факту усиновлення, іншим особам, в тому числі усиновленому, з метою захисту інтересів останнього та членів його сім'ї. Реалізація даного права здійснюється через зміну прізвища, місця проживання усиновленої особи [22, с. 78; 24, с. 189]. На думку А. І. Мосейчук, за своєю правовою природою відносини з усиновлення (в тому числі усиновлення іноземцем дитини) є відносинами, які є схожими з відносинами споріднення, оскільки усиновлена дитина приймається в сім'ю усиновлювача на правах дочки чи сина, проте є такими, що повністю не співпадають з ними, оскільки за рішенням суду правовий зв'язок може бути збережено між усиновленою дитиною та її родичами за кровним походженням, наприклад, бабою, дідом дитини з боку того з батьків, хто помер або визнаний недієздатним, рідними братами, сестрами усиновленої дитини [92, с. 146; 93, с. 52]. Як вказує Л. М. Зілковська (Токарчук) усиновлення з одного боку, має низку специфічних рис, які відрізняють його від інших форм влаштування дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, передусім: безстроковий характер правовідносин (крім випадків визнання усиновлення недійсним або скасування усиновлення), виникнення особливого правового зв'язку між усиновлювачем і усиновленою особою (за якого права і обов'язки усиновлених і усиновлювачів прирівнюються до прав і обов'язків дітей і батьків)[182, с. 198-199].

Отже, у правовій доктрині питання визначення правової природи усиновлення є досить неоднозначним; усиновлення може розглядатися і як інститут сімейного права, що врегульовує правовідносини, пов'язані із здійсненням процедури усиновлення; і як правовідносини, що виникають при цьому між усиновлювачем та усиновленою дитиною, за відповідною участю у них родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, суду, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, органу опіки та піклування, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; і як юридичний акт суду, що приймає рішення про усиновлення та

усиновлювача, що вчиняє юридично значимі дії для здійснення процесу усиновлення; і як юридичний факт правостворюючого та правоприпиняючого характеру; і як юридична процедура; і як акт соціального характеру (форма влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування), в результаті якого забезпечуються права на материнство, батьківство і належне сімейне виховання, і як спосіб захисту відповідних сімейних прав усиновлювача та усиновленої дитини.

Елементами правової природи усиновлення можемо визнати його умови, порядок та правові наслідки. При усиновленні повинні дотримуватися норми законодавства, яке визначає порядок та умови усиновлення, лише в цьому випадку усиновлення може вважатися правостановлюючим юридичним фактом з настанням правових наслідків усиновлення [25, с. 425].

Умовами усиновлення є встановлені сімейним законодавством вимоги, додержання яких є обов'язковим під час здійснення усиновлення як юридичного акта. Такими є вимоги, які ставляться до: особи, яка може бути усиновленою та особи, яка може бути усиновлювачем, особливостей усиновлення дитини, яку не забрали з пологового будинку чи підкинули, або яка була знайдена, усиновлення братів та сестер, визначення пріоритетності у здійсненні права на усиновлення дитини [25, с. 419]. Також необхідною умовою усиновлення є одержання згоди на усиновлення від осіб, визначених законом (батьків дитини, за винятками, передбаченими законодавством; дитини, яка усиновлюється, за умови, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може висловити таку згоду; дружини, чоловіка усиновлювача; опікуна чи піклувальника дитини, за умови попереднього встановлення опіки чи піклування; медичного чи виховного закладу, за умови, що в ньому перебуває дитина [15, с. 286-290].

Порядок усиновлення, тобто законодавчо закріплена сукупність дій осіб, органів державної влади, органів місцевого самоврядування та їх посадових осіб, вчинення яких є необхідним для здійснення усиновлення, визначений передусім положеннями СК України та Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей. Більш детально

визначені процесуальні особливості здійснення усиновлення у Цивільному процесуальному кодексі України, зокрема у ст. ст. 310 – 314, тобто розгляд та вирішення справи про усиновлення здійснюється в порядку цивільного судочинства за процедурою окремого провадження. Відповідно до них, заява про усиновлення подається до суду за місцем проживання дитини разом із наступними документами: копія свідоцтва про шлюб, а також письмова згода на це другого з подружжя, засвідчена нотаріально, – при усиновленні дитини одним із подружжя; медичний висновок про стан здоров'я заявника; довідка з місця роботи із зазначенням заробітної плати або копія декларації про доходи; документ, що підтверджує право власності або користування жилим приміщенням; інші документи, визначені законом [188].

Правовими наслідками усиновлення є: припинення особистих немайнових та майнових прав і обов'язків між батьками та особою, яка усиновлена, а також між нею та іншими її родичами за походженням, за деякими виключеннями; з моменту усиновлення виникають взаємні особисті немайнові та майнові права і обов'язки між особою, яка усиновлена (в майбутньому – між її дітьми, онуками), та усиновлювачем і його родичами за походженням; усиновлювачі одержують правовий статус матері, батька, а усиновлені – правовий статус дитини; дитина зберігає окремі права, які вона мала до усиновлення (право на пенсію, інші соціальні виплати, на відшкодування шкоди у зв'язку з втратою годувальника, які вона мала до усиновлення [171, с. 200-201]).

Звичайно, зазначені вище умови, порядок та правові наслідки усиновлення визначені відповідно до законодавства України; законодавство іншої держави може визначати дещо інші умови та порядок усиновлення, а також допускати можливе збереження окремих прав та обов'язків біологічних батьків дитини при її усиновленні. Однак, ключовим є визначення умов, порядку та правових наслідків усиновлення в законодавстві, можливості анулювання правовідносин, що виникли у зв'язку із усиновленням, проведеним із порушенням встановлених умов чи порядку.

В той же час, виникає питання щодо визначення правової природи усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями. Такий вид усиновлення в науковій літературі отримав назву міжнародного усиновлення або усиновлення з іноземним елементом, коли правовідносини пов'язані з правопорядками декількох держав, громадянами яких є заінтересовані особи, або на території яких вони проживають, або на території яких відбувається юридичний факт [17, с. 3; 90, с. 285]. Зокрема, на думку К. І. Березовської, можна виділити термін «усиновлення з іноземним елементом» як субінститут інституту усиновлення, сукупність юридичних норм, що врегульовують відносини між громадянином України та іноземною особою (особою без громадянства, громадянином України, який проживає за її межами), які виникають у зв'язку з прийняттям в сім'ю дитини на правах дочки чи сина. Цей термін охоплює відносини, одним із учасників яких, окрім дитини громадянина України, є громадянин України, який проживає за її межами, або іноземець чи особа без громадянства [17, с. 4-5]. На думку Ю. В. Деркаченко, міжнародне усиновлення – це самостійний інститут міжнародного приватного права, головним завданням якого є надання дітям, що залишились без батьківського піклування, сімейних умов та довгоочікуваних батьків [49, с. 112]. Як самостійний інститут, але цивільного та міжнародного приватного права розглядає усиновлення дитини іноземцем О. Гнатів, яка називає його «міждержавним усиновленням». Науковець обґрунтовує віднесення «міждержавного усиновлення» до інститутів цивільного права тим, що воно є підставою для виникнення цивільних відносин як юридичного акта за участю іноземного громадянина, а іноземний елемент підтверджує віднесення усиновлення дитини іноземцем саме до інститутів міжнародного приватного права [35, с. 99]. Цікавою в цьому сенсі є думка Міністерства закордонних справ України, відповідно до якої міждержавне усиновлення – це самостійний інститут міжнародного приватного права, головним завданням якого є влаштування до сімей дітей, що залишилися без батьківського піклування, тобто міждержавне усиновлення є підставою для виникнення сімейних відносин як юридичного акта за участю іноземного громадянина [30, с. 370].

На нашу думку, усиновлення дитини, що є громадянином України громадянами України, які проживають за її межами або іноземцями навряд чи можна вважати інститутом саме цивільного права, оскільки цивільне законодавство визначає лише особливості реалізації окремих цивільних прав усиновлювачами та усиновленими (права на зміну прізвища, власного ім'я та по батькові, на спадкування), а не питання здійснення усиновлення, його умови та правові наслідки. Міжнародним приватним правом визначається лише застосовне законодавство до усиновлення, а не самі умови, порядок чи наслідки усиновлення, а тому його також не можна вважати окремим інститутом міжнародного приватного права, оскільки останнє не містить відповідних правових норм, які визначають процедуру здійснення усиновлення, вимоги до усиновлювачів, наслідки усиновлення та його особливості порівняно із звичайним усиновленням. Вище викладене визначається саме сімейним законодавством, а саме нормами СК України, якими встановлюються загальні умови, порядок та наслідки усиновлення із врахуванням особливостей, визначених ст. ст. 283 і 287 СК України. Це ж саме стосується усиновлення дитини громадянином України, що проживає за межами території України (відповідні винятки із загального правового регулювання здійснення усиновлення передбачені ст. 282 СК України). Втім, виникає питання чи є таке усиновлення самостійним правовим інститутом чи складовою інституту усиновлення в цілому. Для відповіді на це питання, розглянемо особливості процесу усиновлення дитини, яка є громадянином України іноземцем або громадянином України, що проживає за межами території України.

Усиновлення дитини, яка є громадянином України іноземцем базується на принципах, які закладені в Конвенції ООН про права дитини, яка прийнята 20 листопада 1989 року та ратифікована Верховною Радою України 27 лютого 1991 року. Відповідно до ст. 21 цієї Конвенції визначається, що усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо забезпечення придатного догляду в країні походження дитини є неможливим. Держави-сторони забезпечують, щоб у випадку усиновлення дитини в іншій країні застосовувалися такі самі гарантії і норми, які застосовуються щодо усиновлення

всередині країни [74]. Крім даного правового документу, питання усиновлення дітей іноземцями на рівні міжнародного права регулюється також положеннями Європейської конвенції Ради Європи з усиновлення дітей 1967 року, Гаазької конвенції про захист дітей і співробітництво у галузі міжнародного усиновлення 1993 року та іншими правовими документами. Зміст відповідних документів доцільно проаналізувати в окремому підрозділі дисертації, що присвячений питанню зарубіжного досвіду правового регулювання міжнародного усиновлення.

Положення згаданих міжнародних документів (крім Гаазької конвенції, до якої Україна ще не приєдналася) імплементовані в СК України, передусім у Розділі VI, хоча й не повністю, зокрема Європейська конвенція з усиновлення дитини допускає до усиновлення одностатеві пари [55], а законодавство України визнає усиновлювачами у разі колективного усиновлення лише різностатеві пари (подружжя або учасники фактичних шлюбних відносин).

Відповідно до положень ст. ст. 282 і 283 СК України усиновлення дитини, яка є громадянином України громадянином України, що проживає за кордоном, або іноземцем, здійснюється на загальних підставах, встановлених главою 18 СК України, із урахуванням особливостей, передбачених для такого виду усиновлення.

Зокрема, для усиновлення дитини громадянином України, що проживає за межами території України передбачається його здійснення в консульській установі або дипломатичному представництві. Хоча в ст. 282 СК України зазначається про «усиновлення дитини, яка є громадянином України, але проживає за межами України», тобто усиновлення такої дитини як громадянином України, так і іноземцем, за умови отримання останнім дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 783 таким органом є Національна соціальна сервісна служба України (Нацсоцслужба) [51; 172]. В СК України не уточнюється порядок здійснення такого виду усиновлення. Однак, якщо звернутися до положень Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, що затверджений постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008

року № 905, можемо визначити декілька особливостей усиновлення дитини громадянином України, який проживає за кордоном, порівняно із усиновленням, яке здійснюється щодо дитини – громадянина України усиновлювачами – громадянами України, які проживають на території України.

Першою особливістю цього виду усиновлення є те, що органом, уповноваженим приймати рішення про усиновлення дитини, яка проживає за кордоном, є не суд (як це передбачається для звичайного усиновлення), а консульська установа чи дипломатичне представництво. Саме до консульської установи чи дипломатичного представництва звертаються особи, які хочуть усиновити дитину, саме цей орган здійснює розгляд документів, перевірку підстав для усиновлення, підготовку висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини і саме він приймає рішення про усиновлення дитини. Інформація щодо рішення про усиновлення, прийняте консульською установою чи дипломатичним представництвом України, записується в Книгу обліку рішень про усиновлення дітей [104]. Слід зазначити, що ця особливість усиновлення стосується випадків усиновлення дитини, яка проживає за кордоном, громадянами України. У разі, якщо особа, яка бажає усиновити дитину є громадянином України і проживає за кордоном, але сама дитина знаходиться в Україні, усиновлення такої дитини здійснюється судом в загальному порядку, передбаченому главою 18 СК України.

Другою особливістю такого виду усиновлення є особливий перелік документів, що подаються для усиновлення дитини. Для звичайного усиновлення до служби у справах дітей подаються документи, визначені у п. 22 Порядку провадження діяльності з усиновлення. В той же час, для усиновлення дитини особою, яка перебуває за кордоном необхідним є подання комплекту документів, передбаченого п. 33 Порядку провадження діяльності з усиновлення (передбачається подання додаткових документів, крім тих, які вимагаються від осіб, які бажають усиновити дитину та є громадянами України, які проживають в Україні, зокрема висновок про можливість заявників буди усиновлювачами, що видається компетентним органом країни проживання, зобов'язання заявника щодо

виконання умов щодо сприяння у проведенні нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи [104].

Третьою особливістю усиновлення дитини громадянином України, що проживає за межами території України є те, що облік громадян України, які проживають за межами України, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні здійснюється не службою у справах дітей, а Нацсоцслужбою.

Якщо говорити про усиновлення дитини – громадянина України іноземцями, то в цьому аспекті слід керуватися положеннями ст. 282 СК України, якщо дитина є громадянином України, але проживає за межами України (в цьому випадку усиновлення такої дитини іноземцем матиме ті ж особливості, які були визначені нами при аналізі особливостей усиновлення дитини громадянами України, які проживають за кордоном, за умови, що сама дитина також перебуває за кордоном) та ст. 283 СК України. Цими статтями передбачено ряд виключень із загального режиму усиновлення дитини, у разі усиновлення її іноземцем [172]. Так, відповідне усиновлення можливе лише у разі, якщо дитина перебуває на не менше року на обліку в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей (відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 783 таким органом стала Національна соціальна сервісна служба України [51], однак відповідно до постанов Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 року № 23 та від 29 вересня 2023 року № 1048 відповідні повноваження з 1 травня 2024 року будуть передані Державній службі України у справах дітей [50; 118]), і досягла п'яти років, причому пріоритет при усиновленні надається все ж громадянам України (тобто усиновлення дитини іноземцем допускається у разі, якщо немає громадянина України, який ініціював процедуру усиновлення).

Виняток становлять випадки, якщо усиновлювач-іноземець є родичем дитини, або дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, затвердженого центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я (наприклад рак, синдром Дауна, патології, пов'язані із відсутністю або нерозвиненістю ряду органів, тощо

[47, с. 546]), або здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю, якщо один з них відповідає вимогам щодо перебування на обліку та віку, або якщо іноземці виявили бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини. Однак, і в цьому випадку пріоритет громадян України перед іноземцями зберігається.

Щодо першого винятку, в сімейно-правовій доктрині існує дискусія, що зазначена норма не регулює випадки, коли іноземець є чоловіком (дружиною) матері (батька) усиновлюваної дитини, адже дитина, яка має одного з батьків, не обліковується в урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини. При вирішенні подібних ситуацій, слід виходити з того, що іноземець, який є дружиною (чоловіком) батька (матері) дитини, може усиновити цю дитину й тоді, коли вона перебуває на обліку в урядовому органі державного управління з усиновлення та захисту прав дитини [35, с. 100; 173, с. 822].

Також у ст. 285 СК України передбачено обмеження принципу таємності усиновлення у разі, якщо між Україною та державою громадянства або постійного проживання іноземця немає договору про надання правової допомоги, а законодавство відповідної держави не передбачає, що усиновлення є таємним [172].

Вимоги, які ставляться до іноземця, який бажає усиновити дитину, яка є громадянином України, ідентичні вимогам, яка ставляться до усиновлювачів-українців, передбачених ст. ст. 211 та 212 СК України. В той же час, у разі, якщо законодавство держави громадянства усиновлювача передбачає більш жорсткі вимоги, ніж передбачено сімейним законодавством України (наприклад, в Нідерландах дозволяється усиновлення лише подружжям, яке перебуває у шлюбі не менше п'яти років, в Іспанії мінімальний вік усиновлювача становить 25 років, в Німеччині та Ізраїлі усиновлювачами не можуть бути самотні особи тощо [174, с. 734]) мають бути застосовані поряд із законодавством України, норми законодавства держави громадянства або постійного проживання іноземця [172].

Також особливістю усиновлення дитини іноземцем є необхідність отримання згоди центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у

сфері усиновлення та захисту прав дітей, а також дія принципів збереження громадянства України за усиновленою дитиною до досягнення нею вісімнадцяти років та забезпечення усиновленій дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено сімейним законодавством. Для забезпечення цієї вимоги суд може вимагати від заявника надання відповідних нормативних актів законодавства його держави, яке забезпечуватиме дитині її основні права, які вона має в Україні.

Якщо діти усиновлені іноземцями і проживають за межами України, то відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їх прав до досягнення ними вісімнадцяти років. В той же час, в правовій доктрині зазначається на необхідності приєднання України до Гаазької конвенції про захист дітей і співробітництво з питань міждержавного усиновлення, оскільки остання передбачає механізм дієвого нагляду за долями всиновлених дітей, так як обов'язок звітувати про адаптацію до нових умов, стан здоров'я й умови проживання усиновлених буде покладено безпосередньо на приймаючу сторону та ці відносини набудуть публічного характеру. Приєднання України до Конвенції про захист дітей і співробітництво з питань міждержавного усиновлення і внесення змін до чинного вітчизняного законодавства сприятиме налагодженню співпраці з країнами, громадяни яких усиновлюють українських сиріт, а також упровадженню механізму реального захисту прав кожної всиновленої дитини [102, с. 119].

Як бачимо, усиновлення дитини, яка є громадянином України іноземцем або громадянином, який проживає за межами України можемо віднести до самостійного інституту сімейного права, зважаючи на наступне:

По-перше, цей він стосується випадків усиновлення дитини, яка є громадянином України громадянами, які проживають за межами України або іноземцями, і передбачає дуалізм у правовому регулюванні – воно здійснюється як загальними нормами СК України та Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, якими передбачаються умови, порядок здійснення усиновлення та його правові наслідки, так і спеціальними нормами, якими визначаються особливі умови здійснення

міжнародного усиновлення, якщо воно здійснюється в Україні – вони визначені ст. ст. 282 та 283 СК України та окремими положеннями Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, а у випадку, якщо усиновлення здійснюється за межами України – відповідно до положень законодавства, визначеного відповідно до ст. 69 Закону України «Про міжнародне приватне право». При цьому, відповідні умови залежать й від того, чи дитина, яка є громадянином України, проживає в Україні чи за її межами. Лише в другому випадку передбачається особливі умови та порядок здійснення усиновлення такої дитини громадянами України, які проживають за кордоном.

По-друге, у разі перебування дитини, яка є громадянином України за кордоном, спеціальними ознаками інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями є: несудовий порядок прийняття рішення про усиновлення (відповідними повноваженнями наділяється консульська установа чи дипломатичне представництво), суміщення органу, до якого здійснюється звернення з метою усиновлення та того, який приймає рішення (для звичайного усиновлення першим органом є служба у справах дітей, другим – суд), особливий перелік документів, що подаються для усиновлення дитини (який відрізняється від того, який подається для звичайного усиновлення до служби у справах дітей), здійснення обліку громадян України, які проживають за межами України, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні не службою у справах дітей, а Нацсоцслужбою.

По-третє, спеціальними ознаками інституту усиновлення дітей іноземцями є: особливі вимоги, які ставляться до усиновлювача (перебування його не менше року на обліку в Нацсоцслужбі, а також вимоги, передбачені законодавством іншої держави, якщо вони більш жорсткі, ніж передбачено сімейним законодавством України) та усиновленої дитини (досягнення такою дитиною п'ятирічного віку), крім випадків, якщо усиновлювач-іноземець є родичем дитини, або дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, або здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю, якщо один з них відповідає вимогам щодо перебування на обліку та віку, або якщо іноземці виявили

бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини; можливість здійснення усиновлення дитини іноземцем лише у разі, якщо немає громадянина України, який ініціював процедуру усиновлення); обмеження принципу таємності усиновлення у разі, якщо між Україною та державою громадянства або постійного проживання іноземця немає договору про надання правової допомоги, а законодавство відповідної держави не передбачає, що усиновлення є таємним; необхідність отримання згоди Нацсоцслужби; дія принципів збереження громадянства України за усиновленою дитиною до досягнення нею вісімнадцяти років; забезпечення усиновленій дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено сімейним законодавством; здійснення нагляду за дитиною, яка усиновлена іноземцем і проживає за межами України відповідною консульською установою.

Вище вказане дозволяє визнати усиновлення дитини іноземцем або громадянином України, що проживає за кордоном особливим інститутом сімейного права, яка врегульовує три групи правовідносин: а) правовідносини між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини; б) правовідносини між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, за відповідною участю у них Національної соціальної сервісної служби України, органу опіки та піклування, родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; в) правовідносини, що виникають за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів. Однак, цей правовий інститут є близьким до інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають на території України, оскільки має ті ж правові наслідки, схожі умови та порядок усиновлення дитини, що є громадянином України.

Також виходячи із визначення сутності звичайного усиновлення, можемо розглядати усиновлення дитини іноземцем або громадянином України, що проживає за кордону як особливі правовідносини, що виникають при цьому між усиновлювачем та усиновленою дитиною, за відповідною участю у них родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, юрисдикційного органу, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, органу опіки та піклування, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування. В цьому контексті має значення те, що у разі усиновлення дитини, яка перебуває за кордоном, останнє може визначатися не як юридичний акт суду, що приймає рішення про усиновлення та усиновлювача, що вчиняє юридично значимі дії для здійснення процесу усиновлення, а як відповідний акт дипломатичної чи консульської установи. Аналогічно можемо виділити усиновлення як юридичний факт правостворюючого та правопринипняючого характеру; як юридичну процедуру, як акт соціального характеру (форму влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування), в результаті якого забезпечуються права на материнство, батьківство і належне сімейне виховання, як спосіб захисту відповідних сімейних прав усиновлювача та усиновленої дитини.

1.2 Розвиток законодавства, яке діяло на українських землях з питань усиновлення дітей іноземцями або за кордоном

Інститут усиновлення дітей іноземцями є важливим сімейно-правовим інститутом, способом захисту прав дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, який має певні особливості порівняно із усиновленням дитини особою, яка є громадянином тієї ж держави, що й дитина; ці особливості стосуються передусім питання забезпечення переважного права на усиновлення дітей, які є громадянами України, усиновлювачами, які є саме громадянами України, та створення низки гарантій для виконання законодавства України про

усиновлення (таких, як здійснення нагляду за усиновленою дитиною). Такий підхід, з одного боку, допускає і дозволяє здійснення міжнародного усиновлення, з іншого – визнає його крайнім заходом забезпечення права дитини на сімейне виховання, коли таке право не може бути здійснене із забезпеченням виховання дитини-сироти або дитини, що позбавлена батьківського піклування саме в сім'ї громадян України. Водночас усиновлення не тільки громадянами України, а й іноземцями не завжди визнавалося сімейним законодавством України; протягом тривалого часу усиновлення було суто національним сімейно-правовим інститутом. Причому така ситуація стосувалася не тільки України, а й інших держав [179, с. 31].

Усиновлення не тільки громадянами України, а й іноземцями не завжди визнавалося сімейним законодавством України; протягом тривалого часу усиновлення було суто національним сімейно-правовим інститутом. Причому така ситуація стосувалася не тільки України, а й інших держав; як зазначає Л. М. Токарчук, практика міждержавного усиновлення поступово закріпилася в Західній Європі лише протягом 1960-х років, коли вона розглядалася, зокрема, як гуманітарна реакція на ситуацію, що склалася з дітьми ексcolonій континенту [182, с. 206]. В той же час, зважаючи на те, що усиновлення дитини іноземцем не може і не повинно здійснюватися виключно в загальному порядку, оскільки це не завжди дозволить врахувати інтереси дитини, захистити її права, особливо в період, коли вона вже перебуватиме за кордоном, доцільним є аналіз особливостей у правовому регулюванні в минулому, позитивних та негативних рис такого регулювання, що зумовлює актуальність та необхідність наукового дослідження розвитку правового регулювання усиновлення дітей іноземними громадянами за законодавством, яке діяло на українських землях [179, с. 31].

Першою державою українців, яка охоплювала переважну більшість земель, що нині входять до складу України, є Київська князівська держава (в літературі також знаходимо назви Русь або Київська Русь). В цей період сімейні відносини переважно врегульовувалися нормами звичаєвого права, в певній частині (що стосувалася переважно спадкового права та права опіки) – актами князівської

влади, а після хрещення Русі – актами канонічного права, які отримали пріоритет перед звичаєвими нормами [20, с. 156; 64, с. 172; 98, с. 65]. Релігійне законодавство того часу базувалося передусім на нормах римського (передусім візантійського) права, а тому в принципі визнавало можливість здійснення усиновлення; світське законодавство, представлене положеннями «Руської правди» та князівських статутів не врегулювало питання усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, а передбачало застосування до таких осіб передусім інституту опіки [181, с. 239]. Аналогічно, у період входження українських земель до складу Великого князівства Литовського, Руського та Жемойтського, після 1569 року – Речі Посполитої, а з 1648 року – до гетьманської держави істотних змін у правовому регулюванні усиновлення не відбулося, оскільки у Литовських статутах, що прийшли на зміну «Руській правді» сімейні відносини, що врегулювалися ними, обмежувалися майновими аспектами шлюбного права та питанням опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування [71, с. 25-31, 103-109, 231-242].

Як вже зазначалося вище норми канонічного сімейного права, в тому числі щодо усиновлення дітей базувалися на положеннях римського приватного права, у якому не містилося обмежень у здійсненні усиновлення іноземцями, однак зважаючи на те, що усиновителем могла бути лише особа власного права, що володіла батьківською владою та мала повну цивільну правоздатність, можемо зазначити на тому, що фактично правом здійснювати усиновлення мали лише громадяни відповідної держави. Все ж, інститут усиновлення отримав значне поширення у звичаєвій практиці, тобто на українських землях усиновлення було передусім соціально-правовим явищем [179, с. 33]. Це явище отримало назву «приймацтво». Як зазначає М. В. Гримич, існує цілком універсальний термін «приймацтво», яким передбачалося, що певна людина (діти, підлітки, зяті, перестарілі) приймалися в ту чи іншу сім'ю на тих чи інших умовах, часом зі своїми сім'ями, в першому випадку метою приймацтва була догляд і виховання сиріт, в результаті чого виникає спорідненість між членами сім'ї та дитиною. Слід зазначити, що при цьому допускалося усиновлення дитини за угодою між

усиновителем та батьками дитини, в якій визначалися права та обов'язки названих батьків та дитини [44, с. 354, 363]. Юридичний факт приймацтва (усиновлення) міг бути встановленим й духовним заповітом особи усиновителя [182, с. 170]. Саме цим по суті можемо пояснити відсутність інституту усиновлення протягом тривалого часу у сімейному законодавстві – воно цілком врегульовалося звичаєвим правом і застосовувалося до сімейної практики до XIX ст., коли відповідні положення не просто з'явилися у актах сімейного законодавства, а й було закріплено їх пріоритет перед звичаєвими нормами. До цього ж де-факто існував інститут приймацтва, яким не передбачалося обмежень у застосуванні його в аспекті громадянської належності, головним було те, що особа проживала у сільській громаді і визнавала чинність цих норм.

Як правовий інститут, закріплений у актах сімейного законодавства на українських землях усиновлення виникає в 1743 року, коли було підготовлено проект збірника «Права, за якими судиться малоросійський народ», яким було упорядковано існуючі джерела права (в тому числі і сімейного), їх кодифікація, наближення існуючих норм звичаєвого, канонічного, польсько-литовського, магдебурзького права до російських правових норм [20, с. 181-182]. В цьому документі вперше знаходимо норму про усиновлення дитини, вимоги, які ставляться до усиновителів та усиновлювачів, а також правові наслідки усиновлення [44, с. 563]. Окремих особливостей для усиновлення дитини іноземцями в цьому документі не визначалося, хоча не передбачалося й прямої заборони такого усиновлення. Аналогічно врегульовалися питання усиновлення й положеннями пізніших проєктів: «Зібрання малоросійських прав» 1807 року (§ 69–73) [71, с. 907–908], «Зводу місцевих законів Західних губерній» 1837 року (§ 293) [71, с. 284]. В той же час, вище перелічені проєкти приватно-правової кодифікації так і залишилися проєктами, оскільки не були затверджені і не набули юридичної сили, залишившись лише пам'яткою приватного права, писаною формою існуючих у суспільстві звичаєвих норм, в тому числі з питань здійснення усиновлення дітей.

Після кодифікації норм цивільного та сімейного права у російській імперії, що зумовлювалося одночасним скасуванням дії норм українського права, представлених положеннями Литовських статутів та правових звичаїв, відповідні питання, що стосувалися усиновлення дітей були урегульовані положеннями п.п. 145 – 163-1 Зводу законів російської імперії, який з 1832 став основним джерелом права на українських землях, що входили до її складу. Питанню усиновлення дітей були присвячені п.п. 145 – 163-1 Зводу законів. При цьому, варто відзначити, що право усиновлення дітей відповідно до положень Зводу законів належить й іноземцям, які проживають у росії та не прийняли російського підданства, за умови що батьки цих дітей невідомі, а діти будуть виховуватися за православними канонами і будуть хрещені у православну віру (п. 163) [71, с. 33]. Таким чином, вперше на рівні національного законодавства не просто з'являється норма про усиновлення дитини іноземцями, а й передбачаються особливі вимоги до усиновлювачів-іноземців – це мають бути особи, які постійно проживають на території російської імперії та не мають її підданства; також прямо передбачається обов'язок усиновлювача виховувати усиновлених дітей за православними канонами та похрестити їх у православну віру, що не передбачалося для усиновителів-підданих російської імперії [179, с. 34]. Відповідні положення «Зводу законів» з'явилися у зв'язку із прийняттям в російській імперії Указу Сенату від 1839 року «Про розповсюдження права усиновлення, наданого російським підданим, на іноземців, що проживають в Росії». В подальшому у 1891 році було прийнято Закон «Про дітей усиновлених та узаконених», який дозволяв усиновлювати позашлюбних дітей незалежно від їх станової приналежності та віросповідання. Хоча формально в цьому законі не уточнювалося чи поширюється він на випадки усиновлення дитини іноземцем, однак виходячи із того, що на іноземців, які проживають в російській імперії поширюються норми російського законодавства, положення Закону 1891 року є застосовними і для випадків усиновлення дитини іноземцями. Законодавство не передбачало особливої процедури здійснення усиновлення дитини іноземцем – вона здійснювалася за загальними правилами в судовому порядку або у формі «приписки до власного

звання підкидьків і тих, хто не пам'ятає споріднення, осіб, що перебувають на вихованні» [92, с. 28-29]. Слід відзначити, що відповідні норми Зводу законів діяли і після розпаду російської імперії і створення Української народної республіки, оскільки протягом української національно-визвольної революції 1917–1921 років нових актів сімейного законодавства, в тому числі якими врегульовувалися питання усиновлення дітей іноземцями, не були видані [179, с. 34].

На українських землях, що з другої половини XVIII ст. опинилися у складі Австрійської (з 1867 року – Австро-Угорської імперії) також відбувалися процеси заміни місцевого українського права змішаного типу (представленого джерелами нормативно-правового, звичаєвого та канонічного характеру) загальноімперським світським законодавством – спочатку Галицьким цивільним кодексом 1797 року, а з 1811 – Австрійським цивільним кодексом. Інститут усиновлення був врегульований положеннями п.п. 157-162 Галицького цивільного кодексу [41, с. 81, 83], §§ 182-184 Австрійського цивільного уложення [71, с. 1042] і не обмежувався лише усиновленням дітей підданими Австро-Угорської імперії (хоча прямо про можливість усиновлення дітей іноземцями і не зазначалося). В даному випадку фактично маємо застосування національного режиму до усиновлення дитини іноземцями, що в принципі могло бути викликане нечастими випадками усиновлення; в той же час зважаючи на федеративний поділ Австро-Угорщини на Австрійську імперію та Угорське королівство та існування у їх межах різноманітних коронних земель (королівств та герцогств) з різним правовим режимом, маємо в цей час фактично усиновлення дитини особами із різним правовим статусом, хоч і спільним австро-угорським підданством [179, с. 35].

Захоплення українських земель більшовиками і створення на їх території ряду псевдодержавних утворень (спочатку у формі Української народної республіки рад, Одеської радянської республіки, Таврійської радянської республіки, Донецько-криворізької радянської республіки, потім у формі Української соціалістичної радянської республіки), що в подальшому увійшли до складу СРСР, призвело до істотних змін у сімейному законодавстві, в тому числі у законодавстві про усиновлення. Протягом періоду панування більшовицько-

комуністичного режиму з 1917 по 1991 роки, було прийнято кілька кодифікованих актів сімейного законодавства, в тому числі Кодекс законів про акти громадянського стану, про сім'ю та опіку 1919 року, Кодекс законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану 1926 року та Кодекс про шлюб та сім'ю 1969 року [179, с. 35]. Першим документом інститут усиновлення був по суті скасованим: ст. 113 Кодексу 1919 року визнавала права та обов'язків усиновителів та усиновлених дітей такими, що відповідають правам та обов'язкам батьків та дітей, однак ст. 114 цього документу не передбачала правових наслідків за усиновленням, яке відбулося після набуття чинності цим Кодексом [85, с. 19]. В той же час в судовій практиці того часу склалася думка про допустимість усиновлення як такого, що є бажаним для боротьби з дитячою бездоглядністю, є можливим лише тоді, коли його метою не є експлуатація дітей і коли усиновителі можуть забезпечити дитині належне виховання, а усиновлені щодо усиновителів прирівнюються до родичів за походженням [63, с. 247; 71, с. 59]. Практика усиновлення в УСРР не припинялася, оскільки в УСРР усиновлення прямо не було заборонене [182, с. 182] (Кодекс 1919 року чинності по суті не набрав, у зв'язку із нетривалим перебуванням України під владою більшовиків у 1919 році). В подальшому можливість здійснення усиновлення була прямо передбачена у кодексах 1926 та 1969 року. Обидва документи передбачали прийняття рішення про усиновлення дитини несудовими органами (в Кодексі 1926 року таке рішення приймав орган опіки та піклування, у Кодексі 1969 року – виконком місцевої ради), Кодекс 1926 року передбачав збереження сімейно-правового зв'язку усиновленої дитини із її кровними родичами (в тому числі і в частині стягнення аліментів із рідних батьків дитини, коли усиновитель не міг утримувати дитину), не містив норм про таємницю усиновлення та визнання усиновлення недійсним. Відповідні норми з'явилися уже у Кодексі 1969 року [166, с. 425-426, 427].

Спочатку у Кодексі законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР 1926 року не містилося положень про усиновлення дітей іноземцями, однак згодом Кодекс було доповнено ст. ст. 38-1 і 43-1. Зокрема, ст. 38-1 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР передбачала, що

іноземні громадяни, які проживали на території УСРР і мали право бути усиновлювачами, в кожному окремому випадку усиновлення, повинні одержувати спеціальний на те дозвіл належного окружного виконавчого комітету. Відповідно до ст. 43-1 Кодексу законів про сім'ю, опіку, шлюб і акти громадянського стану УСРР громадяни УСРР, усиновлені іноземними громадянами, зберігають громадянство УСРР. Неповнолітні громадяни УСРР у випадках усиновлення їх іноземними громадянами можуть вийти із громадянства УСРР у спрощеному порядку з досягненням ними повноліття [93, с. 37]. Дозвіл на усиновлення іноземцями дітей безумовно мав важливе значення для подальшого розвитку інституту усиновлення іноземцем дитини, хоча і мав ряд недоліків, пов'язаних з недосконалістю державного регулювання відносин у сфері міжнародного усиновлення [67, с. 108].

В той же час, положення про усиновлення дітей іноземцями містилися й у Кодексі 1969 року, яким передбачалося, що усиновлення в УРСР іноземними громадянами дітей, які є радянськими громадянами, а також усиновлення дітей, які є іноземними громадянами та проживають в УРСР, провадиться відповідно до радянського законодавства (тобто особливого порядку усиновлення дітей іноземцями не існувало, однак можливість міжнародного усиновлення визнавалося і встановлювалося законодавством).

Особливий порядок усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземними громадянами на території України було передбачено в Кодексі про шлюб та сім'ю 1969 року відповідно до Закону України від 30 січня 1996 року, яким Кодекс було доповнено ст. ст. 199-1–199-5. Відповідно до них, усиновлення дітей, які є громадянами України, іноземними громадянами на території України провадиться відповідно до гл. 14 цього Кодексу у випадках, коли були вичерпані всі можливості щодо усиновлення, взяття під опіку (піклування) чи на виховання цих дітей в сім'ї громадян України та коли ці діти перебувають на обліку в Центрі по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України не менше одного року з дня взяття їх на облік (без дотримання цього строку – у разі коли іноземні громадяни перебувають у родинних стосунках з дітьми або у випадках захворювання дитини

на хворобу, передбачену переліком, затвердженим Міністерством охорони здоров'я України) за умови отримання відповідного дозволу Центру по усиновленню дітей при Міністерстві освіти України та в обсязі та за умов дотримання гарантій, не меншому, ніж передбачено законодавством України. Усиновлення дітей іноземними громадянами, які перебувають у шлюбі з громадянами України на території України, провадиться відповідно до гл. 14 цього Кодексу в порядку, передбаченому для громадян України. Передбачався нагляд за станом утримання та виховання дітей, усиновлених іноземними громадянами [70]. Відповідні норми діяли до прийняття чинного СК України. Встановленню цього порядку передувала мораторій на усиновлення, який діяв з 26 липня 1994 року, зважаючи на факти порушення прав дітей, усиновлених іноземцями, зважаючи на те, що попередня редакція норм про усиновлення дітей іноземцями не містила відповідних обмежень для усиновлювачів-іноземців та гарантій для усиновлених дітей [179, с. 33]. Так, в п. 4 постанови Верховної Ради України від 26 липня 1994 року № 125/94-ВР «Про проект Закону України про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України» передбачалось зупинення з 26 липня 1994 року усиновлення дітей, які перебувають у громадянстві України, іноземними громадянами на період до внесення Верховною Радою України змін і доповнень до глави 14, ст. 199 Кодексу про шлюб та сім'ю України. Зупинення усиновлення дітей, які перебувають у громадянстві України, іноземними громадянами було анульовано Законом України від 30 січня 1996 року «Про внесення змін і доповнень до Кодексу про шлюб та сім'ю України» [93, с. 40]. Ще раніше, обмеження здійснення усиновлення дітей іноземцями було передбачено в листі Кабінету Міністрів України від 12 травня 1993 року, адресованому обласним державним адміністраціям як органам, уповноваженим надавати дозвіл на здійснення усиновлення. В листі передбачалося, що усиновлення громадян України іноземцями здійснювалося у виключних випадках із обов'язковим погодженням із Кабінетом Міністрів України. Втім, неналежна практика застосування такого обмеження й зумовило запровадження у 1994 році мораторію на усиновлення на рівні нормативного акту Верховної Ради України [166, с. 427-428].

Прийняття Сімейного кодексу України від 10 січня 2002 року та набуття ним чинності 1 січня 2004 року зумовило істотне реформування у правовому регулюванні сімейних відносин, в тому числі відносин, що виникають із усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями. У редакції СК України, яка діяла з 1 січня 2004 року по 1 вересня 2005 року містився Розділ VI «Застосування Сімейного кодексу України до іноземців та осіб без громадянства. Застосування законів іноземних держав та міжнародних договорів в Україні». Серед цих правових норм були розміщені як загальні положення міжнародного приватного права у сфері сім'ї: правовий статус іноземців та осіб без громадянства у сімейних відносинах (ст. 275), визнання документів, виданих органами іноземних держав на посвідчення актів цивільного стану та актів цивільного стану (ст. ст. 290, 292), застосування законів іноземних держав (ст. 291); так і колізійні норми, що стосуються окремих інститутів сімейного права: шлюбу (ст. ст. 276-280), визнання батьківства (ст. 281), усиновлення (ст. ст. 282-287), опіки та піклування (ст. 288) [23].

Особливостями правового регулювання відносин міжнародного усиновлення у відповідний момент стало:

1) встановлення єдиних умов та правових наслідків усиновлення, в тому числі: визначення вимог до осіб, які можуть бути усиновлені та можуть бути усиновлювачами, а також тих, хто має переважне право перед іншими на усиновлення дитини, урегулювання питання надання згоди батьків на усиновлення їх дитини, дитини на її усиновлення, опікуна, піклувальника, закладу охорони здоров'я або навчального закладу на усиновлення дитини, що перебуває під опікою, піклуванням, перебуває у закладі охорони здоров'я або навчальному закладі, урегулювання питань реалізації права на таємницю усиновлення, визначення особливостей визнання усиновлення недійсним або скасування;

2) урегулювання правового статусу іноземців як осіб без громадянства як суб'єктів сімейних відносин, а саме визначення, що іноземці мають ті ж права та обов'язки, що й громадяни України, якщо інше не встановлене законом, а статус

осіб без громадянства є повністю ідентичним статусу громадян України у сімейних відносинах;

3) встановлення окремих особливостей для усиновлення дітей іноземцями, в тому числі визначення, що таке усиновлення є можливим щодо дітей, які перебувають менш як один рік на обліку у Центрі з усиновлення дітей (крім випадків, якщо усиновлювач є родичем дитини або дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку, затвердженого Міністерством охорони здоров'я України), пріоритету усиновлення дитини, що є громадянином України саме громадянами України (іноземець вправі усиновити дитину, якщо протягом року не виявилось громадянина України, який би бажав її усиновити або взяти під опіку та піклування до себе у сім'ю; винятки встановлені для окремих категорій іноземців – родичів дитини, громадян держав, з якими Україна уклала договір про надання правової допомоги), встановлення обов'язковості надання згоди на усиновлення Центру з усиновлення дітей, встановлення принципу забезпечення дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено законами України та збереження громадянства України за усиновленою дитиною до досягнення нею вісімнадцяти років, встановлення обмежень права іноземця на таємницю усиновлення дитини, яка є громадянином України, встановлення обліку дітей, усиновлених іноземцями, якщо вони проживають за межами території України та нагляду за дотриманням прав таких дітей відповідними консульськими установами;

4) встановлення особливого порядку усиновлення дітей – громадян України, які проживають за межами України. Таке усиновлення здійснюється в консульській установі або дипломатичному представництві України, а у разі, якщо усиновлювач не є громадянином України – за наявності дозволу Центру з усиновлення дитини;

5) допущення усиновлення дитини, що є громадянином України не тільки громадянами України та іноземцями, а й особами без громадянства – обмежень на здійснення усиновлення такими особами законодавство України не передбачало, а відповідно до ч. 2 ст. 275 СК України такі особи у разі постійного проживання в Україні прирівнювалися за своїм правовим статусом у сімейних відносинах до

громадян України, а тому особливості, встановлені ст. ст. 282 та 283 СК України не стосувалися осіб без громадянства (у диспозиціях відповідних статей говорилося саме про іноземців і не згадувалося про осіб без громадянства).

Після прийняття Закону України «Про міжнародне приватне право» із СК України було вилучено переважну більшість колізійних норм у сфері сімейних відносин, які було перенесено до новоприйнятого закону. Внаслідок автономної кодифікації міжнародного приватного права в Україні у сфері сімейних відносин, із СК України були виключені усі норми, що регулюють сімейні відносини в Україні колізійних норм, за винятком усиновлення з іноземним елементом. Хоча у спеціальному законі загальна колізійна норма щодо усиновлення також включена (ст. 69 Закону України «Про міжнародне приватне право») [21, с. 184]. Відповідно до ст. 69 цього закону, усиновлення та його скасування регулюються особистим законом дитини та особистим законом усиновлювача; у разі, якщо усиновлювач є подружжям, яке не має спільного особистого закону, то застосовується право, що визначає правові наслідки шлюбу; здатність особи бути усиновлювачем визначається відповідно до її особистого закону; правові наслідки усиновлення або його припинення визначаються особистим законом усиновлювача; нагляд та облік дітей, усиновлених відповідно до положень цієї статті, здійснюються відповідно до особистого закону дитини [116].

Подальші зміни до правового регулювання усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями відбулися після прийняття Законів України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення» від 10 квітня 2008 року та «Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей» від 19 травня 2011 року. Зокрема, першим законом було уточнено, що не можуть бути усиновлювачами іноземці, які не перебувають у шлюбі, крім випадків, коли іноземець є родичем дитини (до прийняття цього закону вимоги для іноземців, які бажають усиновити дитину перебувати у шлюбі не передбачалося) [108]. Законом від 19 травня 2011 року було вилучено осіб без громадянства із переліку осіб, які можуть бути усиновлювачами, а також передбачено, що усиновлення дитини

іноземцем можливе не лише за умови перебування дитини на обліку в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей протягом року, але й досягнення нею п'ятирічного віку. Втім, цим же законом було збільшено перелік підстав, коли усиновлення дитини іноземцем може бути здійснене до закінчення річного строку перебування дитини на обліку в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років, зокрема: якщо здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю, якщо один з них досяг п'яти років і перебуває на обліку в центральному органі виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей, не менш як один рік, а також якщо іноземці виявили бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини [113].

На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що усиновлення як сімейно-правовий інститут виник лише у другій половині XVIII ст., до цього не будучи врегульованим актами сімейного законодавства (при існуванні в цей же час інституту опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування). У той же час, можливість усиновлення передбачалася нормами канонічного права, а в сімейній звичаєвій практиці усиновлення здійснювалося через приймання дитини у сім'ю на правах приймака відповідно до власного рішення сім'ї щодо дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, угоди про приймацтво між усиновлювачами та рідними батьками дитини; відповідні юридичні факти підтверджувалися як самими усиновлювачами у відповідних заявах, так і у заповітах цих осіб, відповідно до яких належне їм майно передавалося усиновленій дитині. Вперше порядок та правові наслідки усиновлення врегульовуються положеннями «Прав, за якими судиться малоросійський народ», а в подальшому – положеннями Зводу законів Російської імперії, Галицьким цивільним кодексом та Австрійським цивільним уложенням. Цими правовими актами можливість усиновлення іноземцями прямо не передбачалася, хоча й не заборонялася. Виняток становили положення Зводу

законів, відповідно до якого передбачалися умови для усиновлення дитини іноземцями – батьки такої дитини є невідомі, дитина має бути вихована в традиціях православної віри і відповідним чином похрещена. В подальшому усиновлення дітей іноземцями передбачалося положеннями Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року в порядку, передбаченому для усиновлення дітей громадянами СРСР (сімейні кодекси радянських політичних утворень, прийняті 1919 та 1926 року не містили норм про усиновлення дитини іноземцями). В той же час, особливий порядок усиновлення дитини іноземцем було передбачено лише 1996 року. Зокрема, було передбачено пріоритет усиновлення дитини громадянином України перед усиновлення іноземцем; необхідність перебування іноземця на обліку протягом року, забезпечення усиновленій дитині мінімального обсягу прав, передбаченого сімейним законодавством України та здійснення нагляду за усиновленою дитиною.

1.3 Міжнародний та європейський досвід правового регулювання усиновлення дитини громадянами, які проживають за кордоном або іноземцями

Відповідно до ст. 283 СК України усиновлення іноземцем в Україні дитини, яка є громадянином України, здійснюється на загальних підставах, встановлених главою 18 цього Кодексу (однак із особливостями, передбаченими цією статтею, яка передбачає зокрема річний термін перебування дитини на обліку у Державній службі України у справах дітей, досягнення дитиною п'ятирічного віку, відсутність ініціативи на усиновлення дитини з боку громадян України, подальше здійснення нагляду за усиновленою дитиною до досягнення нею повноліття, а також окремі особливості, пов'язані із незастосуванням принципу таємниці усиновлення [172]. В той же час, як свідчить зарубіжний досвід здійснення усиновлення дитини іноземними громадянами, можуть виділятися інші особливості порівняно із усиновленням громадянами держави громадянства дитини, яка усиновлюється [176, с. 162].

Аналіз законодавства, що присвячене врегулюванню порядку здійснення

усиновлення дітей громадянами, які проживають за кордоном або іноземцями, слід розпочати із дослідження актів міжнародного права, а далі – основних нормативно-правових актів держав Європейського Союзу, передусім із Німеччини та Франції як держав, на основі цивілістичних здобутків яких здійснювалося формування цивільного (а разом із ним – і сімейного) законодавства інших держав ЄС.

Міжнародне усиновлення врегульовується положеннями ряду міжнародно-правових актів, в тому числі таких, як: Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення 1993 року [32], Гаазька конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується та визнання рішень про усиновлення 1965 року [7]; регіональними документами є: Міжамериканська конвенція про колізії усиновлення неповнолітніх 1994 року [6], Європейська конвенція з усиновлення дітей від 27 листопада 2008 року (до цього діяла відповідна конвенція 1967 року) [55], Кодекс Бустаманте 1928 року [69] тощо.

Відповідно до ст. 21 Конвенції ООН про права дитини від 20 листопада 1989 р. (яка є базовою у правовому регулюванні міжнародного усиновлення) держави-учасниці мають забезпечувати врахування при міжнародному усиновленні насамперед інтересів дитини. Усиновлення має проводитися тільки компетентною владою відповідно до застосовних законів і процедур: усиновлення в іншій країні може розглядатися як альтернативний спосіб догляду за дитиною, якщо дитина не може бути передана на виховання або поміщена в сім'ю, яка могла б забезпечити її виховання або усиновлення, і якщо забезпечення будь-якого відповідного догляду в країні походження дитини є неможливим: при усиновленні дитини в іншій країні повинні застосовуватися такі ж гарантії та норми, які застосовуються щодо усиновлення всередині країни; держави повинні приймати всі необхідні заходи для забезпечення того, щоб у разі усиновлення в іншій країні влаштування дитини не призводило до отримання невинуватих фінансових вигод, пов'язаних із цією особою (ст. 21) [74].

Також важливе значення для врегулювання міжнародного усиновлення мають положення Гаазької конвенції про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 року. Зокрема, Конвенція

встановлює власні правила усиновлення щодо визнання усиновлення та його правових наслідків, співвідношення норм Конвенції з нормами національного законодавства та нормами міжнародних договорів, а також передбачає можливість здійснення діяльності щодо міжнародного усиновлення на комерційній основі (українське законодавство в принципі забороняє будь-яку посередницьку, комерційну діяльність у галузі усиновлення дітей). Гаазька конвенція не зобов'язує надавати звіти про поведження з дитиною після усиновлення, в даному випадку все залежить від національної політики держави (хоча більшість країн передбачають певні форми нагляду за усиновленими дітьми, в тому числі у формі звітування усиновителів [32]).

На рівні Європейського Союзу наразі немає жодного міжнародного документа, який би врегульовував положення міжнародного усиновлення. Тому основним міжнародним документом у галузі міжнародного усиновлення на рівні держав ЄС є ратифікована 15 лютого 2011 року Верховною Радою України Європейська конвенція про усиновлення дітей, прийнята під егідою Ради Європи, що замінила раніше діючу конвенцію 1967 року. Вказана Конвенція застосовується лише до «повного» усиновлення, виключаючи зі сфери дії так зване «просте» усиновлення, яке здійснюється в деяких державах і внаслідок якого дитина може не набувати статусу повноправного члена сім'ї. Також ст. 1 Конвенції обмежує сферу її дії усиновленням дитини, яка на момент подання усиновлювачем заяви про усиновлення ще не досягла 18 років, та застосуванням лише до інституту «усиновлення», внаслідок якого виникають постійні стосунки батьків і дітей. Крім того, положення Конвенції стосуються лише усиновлення, яке здійснюється за рішенням судового або адміністративного органу (стаття 3). У такий спосіб Конвенція гарантує, що всі необхідні умови виконані в повному обсязі, а усиновлення відбувається у відповідності з найкращими інтересами дитини. Положеннями Конвенції визначаються загальні вимоги до умов дійсності усиновлення, переліку осіб, які повинні надати згоду на усиновлення, вимоги до усиновлювачів, а також наслідки усиновлення. Саме ці положення Конвенції є обов'язковими, з огляду на їх важливе значення для встановлення таких правил

усиновлення, яке б здійснювалося з дотриманням найвищих інтересів дитини [106].

Конвенція визначає коло осіб, згода яких має бути отримана для прийняття рішення про усиновлення (як мінімум, матері й батька, а за їх відсутності – іншої особи або установи, уповноважених надавати відповідну згоду; дитини, з урахуванням її віку та рівня розвитку; іншого з подружжя або зареєстрованого партнера усиновлювача, хоча відповідний список може бути розширений державами). При цьому Конвенція не вирішує питання щодо відкликання такої згоди. Це питання визначається Державами-учасницями (ст. 5) [106].

Відповідно до ст. 7 Конвенції дозволяється усиновлювати дитину як двом особам різної статі, які перебувають у шлюбі між собою або які перебувають у зареєстрованому партнерстві, якщо такий інститут існує, так і одній особі. Таким чином, дана Конвенція поширює свою дію як на усиновлення, яке в принципі допускається в Україні (однією особою або різностатевою парою), так і на усиновлення одностатевими парами, які перебувають у одностатевому шлюбі або зареєстрованому цивільному партнерстві. Проте, зазначена стаття дає право (а не встановлює обов'язок) державам, враховуючи їх національне законодавство, поширювати дію цієї Конвенції на одностатеві пари [60]. В той же час, виникає питання, чому в Україні Європейську конвенцію про усиновлення дітей прийнято з обмовками, якими за державою закріплено право відмовити в усиновленні двом особам різної статі, якщо вони перебувають у зареєстрованому партнерстві, а не шлюбі [163, с. 140], зважаючи на те, що ч. 4 ст. 211 СК України допускає визнання усиновлювачами осіб, які проживають однією сім'єю.

Важливе значення у правовому регулюванні питання усиновлення дитини іноземцем є двосторонні договори щодо надання правової допомоги та правових відносин у цивільних та сімейних справах. Станом на сьогодні укладено 12 таких договорів, в яких врегульовано питання застосування законодавства договірних сторін при здійсненні міжнародного усиновлення: з Республікою Польща, Литовською Республікою, Республікою Молдова, Республікою Грузія, Естонською Республікою, Латвійською Республікою, Республікою Узбекистан, Соціалістичною Республікою В'єтнам, Республікою Північна Македонія,

Турецькою Республікою, Чеською Республікою, Корейською Народно-Демократичною Республікою [48]. Наприклад, у Договорі між Україною та Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року визначені колізійні норми, пов'язані із усиновленням громадян Республіки Польща громадянами України і навпаки – громадян України громадянами Республіки Польща. Так, при усиновленні (а також при його скасуванні та визнанні недійсним) застосовується законодавство держави усиновителя (у разі проживання його на території іншої договірної держави – законодавство цієї держави); це ж законодавство визначає який орган є уповноваженим здійснювати усиновлення. Питання отримання згоди на усиновлення, дозволу компетентного державного органу, а також обмежень щодо усиновлення визначаються за законодавством держави усиновлюваної дитини [54]. Договори між Україною і Республікою Молдова та між Україною та Республікою Північна Македонія про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах визначають єдину колізійну прив'язку у справах міжнародного усиновлення – законодавство держави усиновлюваної дитини [52; 53]. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу та співробітництво в цивільних справах від 23 листопада 2000 року застосовує одночасно дві колізійні прив'язки: комплексна – законодавство держави усиновителя і держави усиновлюваного застосовується для визначення порядку та правових наслідків усиновлення, та друга прив'язка – законодавство держави усиновлюваного для визначення умов усиновлення [185].

Якщо проаналізувати законодавство Європейського Союзу, присвячене врегулюванню порядку здійснення усиновлення дітей іноземцями, слід розпочати із Німеччини та Франції як держав, на основі цивілістичних здобутків яких здійснювалося формування цивільного (а разом із ним – і сімейного) законодавства інших держав ЄС [176, с. 162].

Аналізуючи положення Німецького цивільного уложення, слід зазначити, що усиновленню в даному випадку присвячені положення параграфів 1741-1772, які визначають умови здійснення усиновлення дитини і взагалі не згадують про

іноземців (в аспекті можливості їх бути усиновлювачами та особливостей такого усиновлення) [8]. Виняток становлять колізійні норми ст. 22 Ввідного закону до Цивільного уложення, в яких зазначено, що до правовідносин з усиновлення застосовується законодавство громадянства усиновителя [11]. Цим самим можемо прийти до висновку, що Німецьке цивільне уложення врегульовує лише усиновлення дитини громадянами Німеччини, а усиновлення дитини іноземними громадянами здійснюється за законодавством відповідної держави. Також окремо регулюють необхідність отримання згоди дитини на усиновлення, – необхідно застосовувати додатково закон держави громадянства дитини, але, якщо більш сприятливим є німецьке право, застосовують останнє (ст. 23) [120, с. 48].

У Французькому цивільному кодексі не уточнюється суб'єктний склад повного або простого усиновлення, однак ст. 370-3 Кодексу передбачає поширення на умови усиновлення законодавства держави усиновителя або законодавства, яке врегульовує правові наслідки шлюбу іноземного подружжя. В будь-якому випадку вимагається згода дитини, яка усиновлюється, на таке усиновлення, а також поширення правових наслідків усиновлення, щодо якого прийняте рішення у Франції саме французького законодавства (передусім положень ст. ст. 355-359 та 363 – 370-2 Французького цивільного кодексу, якими визначено права усиновленої дитини, які є ідентичними правами дитини щодо рідних батьків, а також відповідні спадкові права та обмеження, пов'язані із укладенням шлюбу із членами сім'ї усиновлювача [42, с. 163-176]. Тобто в даному випадку бачимо часткове поширення на усиновлення дитини іноземними громадянами законодавства Франції (в аспекті правових наслідків усиновлення) та держави громадянства усиновлювача (в аспекті умов та порядку усиновлення).

Як бачимо, усиновлення дитини, що є громадянином держави громадянами, які проживають за кордоном або іноземцями за сімейним законодавством Німеччини та Франції чітко не врегульоване, визначені лише колізійні прив'язки щодо законодавства, яке застосовується до правовідносин з такого усиновлення.

Дещо інший підхід можемо побачити в чеському законодавстві. Так, Цивільний кодекс Чеської республіки, визначаючи особливості усиновлення

(удочеріння) у параграфах 794-854, не передбачає особливостей для усиновлення дітей іноземцями, встановлюючи для них по суті національний режим [43]. Окремі питання здійснення усиновлення дитини, що є громадянином Чеської республіки, визначені у Законі «Про міжнародне приватне право». Зокрема, як зазначається у § 60 Закону Чехії «Про міжнародне приватне право», усиновлення повинне здійснюватися відповідно до умов, передбачених правом країни громадянства усиновлювача та усиновленої дитини, причому у разі усиновлення дитини, що є громадянином Чехії, перевагу має саме чеське законодавство, а право ухвалювати рішення у справах про усиновлення належить саме чеському суду. Чеський суд уповноважений розглядати і приймати рішення у справах про усиновлення, за умови, якщо усиновлювач є громадянином Чехії або постійно проживає в Чехії; у разі, якщо усиновлювачем є подружжя, а хоча б один з подружжя є громадянином Чехії або особою, що постійно проживає в Чехії. Якщо неповнолітній, про усиновлення якого йдеться, є громадянином Чеської Республіки та має на території Чеської Республіки звичайне місце проживання, приймати рішення про його усиновлення належить виключно чеським судам. Відповідно до § 61 чеського Закону «Про міжнародне приватне право» правом, що підлягає застосуванню при визначенні умов та порядку усиновлення, є право держав громадянства усиновленого та усиновлювача (у разі наявності в усиновлювачів різного громадянства – громадянства кожного із них). У разі необхідності застосувати іноземну систему права, яка не дозволяє усиновлення (удочеріння) або допускає його лише за надзвичайно важких обставин, застосовується чеська система права, якщо усиновлювач, або хоча б один із подружжя, що усиновлює, або усиновлений мають у Чеській Республіці звичайне місце проживання [59].

У Цивільному кодексі Іспанії згадується про міжнародне усиновлення, а саме у ч. 5 ст. 9 вказано, що міжнародне усиновлення врегульовується положеннями Закону про міжнародне усиновлення (який містить власні умови, які пред'являються до усиновителів, права усиновленої дитини, а також колізійні прив'язки, які застосовуються до порядку здійснення усиновлення та його правових наслідків) [4]. Усиновлення, яке здійснюється іспанським судом,

регулюють положеннями іспанського законодавства. Незважаючи на це, має бути дотриманий закон громадянства усиновлюваного у тому, що стосується необхідної здатності бути усиновленим, і певних погоджень: якщо він (вона) має своє звичайне місце перебування за межами Іспанії; незважаючи на те, що він (вона) перебуває в Іспанії, якщо він (вона) не набуває в силу усиновлення іспанського громадянства. В Іспанії не визнається усиновлення, здійснене за кордоном іспанським усиновлювачем, якщо його наслідки не відповідають тим, які передбачені іспанським законодавством. Таке усиновлення не визнається, поки компетентна установа не оголосить про «придатність» усиновлювача, якщо він був іспанцем і мав місце проживання в Іспанії під час усиновлення (ст. 9 ЦК Іспанії) [120, с. 48].

Національний режим для усиновлення дітей іноземцями передбачений і Цивільним законом Латвійської республіки [40], Словацьким законом про сім'ю [12] та Цивільним кодексом Румунії [5]. При цьому, в латвійському та словацькому законодавстві взагалі не згадується можливість усиновлення дитини іноземцем, а також особливості усиновлення дитини громадянином Латвії чи Словаччини, що перебуває за кордоном. В той же час, відповідно до закону про захист прав дитини, а саме згідно із ст. 31 у випадках і відповідно до процедур, передбачених законами, дитина може бути усиновлена в іноземній державі, яка ратифікувала та визнає як обов'язкову Гаазьку конвенцію від 29 травня 1993 року про захист дітей і співробітництво у зв'язку з міждержавним усиновленням, а також Конвенцією про права дитини від 20 листопада 1989 року і з якою Латвія уклала двосторонню угоду, що визначає особливості взаємного правового співробітництва в галузі іноземного усиновлення. Дитина може бути усиновлена в іноземній державі, якщо Сирітський суд, який виніс рішення про позасімейне піклування, отримує заключення Комісії з усиновлення іноземців, яке містить висновок про те, що процес усиновлення іноземною державою відповідає принципам захисту прав дитини, закладеним у цьому Законі, та найкращим інтересам дитини. Дитина може бути усиновлена особою або подружжям у розумінні ст. 110 Конституції Латвійської Республіки. Якщо дитина усиновлена її родичем або якщо усиновлена дитина другого з подружжя, дитина може бути усиновлена в іноземній державі, яка не зв'язана

конвенціями, зазначеними в першому реченні цього пункту, а також без висновку Комісії з усиновлення іноземців [2]. Громадянин Латвії, що проживає за кордоном та іноземець, що не має дозволу на постійне проживання в Латвії може бути усиновлювачем лише у випадках, коли усиновлення стосується дитини другого з подружжя, дитини з сім'ї або прийомної сім'ї опікуна, якщо дитина усиновлена її родичами, дитини, яка перебуває в дитячому закладі, якщо неможливо забезпечити її належне виховання та догляд у сім'ї в Латвії (Порядок усиновлення, затверджений постановою Кабінету Міністрів Латвійської республіки від 30 жовтня 2018 року [1]. Дещо інакше врегульовується це питання за румунським законодавством. Так, в ст. 453 Цивільного кодексу Румунії зазначено, що умови міжнародного усиновлення, порядок його здійснення, а також його вплив на громадянство дитини встановлюються спеціальним законом. Таким законом був Закон Румунії «Про регулювання відносин міжнародного приватного права», положення якого були в подальшому імплементовані до тексту Цивільного кодексу Румунії, а саме до розділу VII. Так, відповідно до його положень умови, необхідні для здійснення усиновлення, підстави для скасування усиновлення або визнання усиновлення недійсним визначаються як за національним законом усиновлювача, так і того, хто має бути усиновлений (ст. ст. 2.607, 2.610). Наслідки усиновлення, а також відносини між усиновлювачем та усиновленим регулюються національним законодавством усиновлювача (ст. 2.608). Форма усиновлення регулюється законодавством держави, на території якої воно здійснене (ст. 2.609) [5].

Цивільний кодекс Угорщини передбачає можливість здійснення міжнародного усиновлення (ст. 4:129), коли дитина переїжджає на постійне проживання в іншу країну внаслідок усиновлення, незалежно від громадянства усиновлювача та незалежно від того, чи змінюється громадянство дитини. За винятком випадків, коли дитина усиновлюється родичем або одним з подружжя, дитина може бути усиновлена на міжнародному рівні, якщо визнається такою, що підходить для усиновлення, або, у випадку передачі на виховання до прийомної сім'ї, за умови, що після передачі на виховання до прийомної сім'ї, дитина, яка має право на усиновлення, не була усиновлена в Угорщині [9, с. 183; 92, с. 147].

Сімейний кодекс Республіки Польща передбачає окремі особливості для усиновлення дитини іноземцями. Зокрема, відповідно до ст. 114-2 Кодексу усиновлення, яка призведе до зміни поточного місця проживання усиновленої дитини в Республіці Польща на місце проживання в іншій країні, може мати місце, якщо це єдиний спосіб забезпечити усиновленій дитині відповідне сімейне середовище (виняток становлять випадки, коли між усиновлювачем та усиновленою дитиною існують відносини споріднення або якщо усиновлювач вже усиновив брата чи сестру дитини, яка усиновлюється) [12].

Закон «Про сім'ю» Естонської республіки врегульовує особливості усиновлення дитини громадянином Естонії, що перебуває за кордоном або іноземцем, у ст. 165. Відповідно до неї, якщо місце проживання усиновлювача чи усиновлюваного не в Естонії, суд не може ухвалити рішення про усиновлення без згоди комісії з міжнародного усиновлення, утвореної при Департаменті соціального страхування Урядом Республіки. До компетенції комісії входить надання згоди: на клопотання про усиновлення дитини з Естонії до іноземної держави, на усиновлення дитини з іноземної держави до Естонії. При цьому, усиновлення дитини з Естонії в іншу державу може бути здійснене лише, якщо про дитину неможливо необхідною мірою піклуватися в Естонській республіці [57].

Сімейний кодекс Республіки Болгарії передбачає спеціальні правила для міжнародного усиновлення у ст. ст. 110-121. Зокрема, відповідно до ст. 110 Сімейного кодексу Болгарії будь-яка дитина зі звичайним місцем проживання в Республіці Болгарія може бути усиновлена особою, яка постійно проживає за кордоном, крім випадків, коли особа проживає у державах, які не визнають рішень болгарських судів (ст. 110). Необхідною умовою допуску до усиновлення дитини особою, яка проживає за кордоном, є облік такої особи у реєстрі усиновлювачів, які постійно проживають за кордоном, та бажають усиновити дитину (ст. с. 111 і 113). Діяльність з міжнародного усиновлення здійснюється Міністерством юстиції на підставі висновку Ради з міжнародного усиновлення (у складі представників: голови – заступника Міністра юстиції та членів: одного представника міністерств: юстиції, охорони здоров'я, освіти, молоді, праці та соціальної політики, охорони

здоров'я і Державного агентства з питань захисту дітей. Рада з міжнародного усиновлення розглядає заяви щодо визнання особи заявника такою, що може бути усиновлювачем дитини, обговорює всіх відповідних заявників, вправі висловлювати думку Міністру юстиції щодо заяв для усиновлення дитини, що проживає за кордоном (ст. 115). Для міжнародного усиновлення необхідним є отримання дозволу на міжнародне усиновлення від міністра юстиції (ст. 117). Остаточне рішення про усиновлення ухвалюється Софійським міським судом; останній вправі також скасувати міжнародне усиновлення на підставі звернення міністра юстиції [3].

У Швейцарії усиновлення, яке здійснюється в цій країні, підпорядковується швейцарському праву. Водночас, якщо при розгляді справи з'ясується, що у країні громадянства або місця проживання усиновлювача може бути відмовлено в усиновленні і цим може бути заподіяна шкода інтересам дитини, то мають бути враховані умови усиновлення, передбачені законодавством відповідної країни [36].

Окремі особливості усиновлення дитини іноземцями передбачаються й законодавством сусідніх з Україною держав, що не входять до складу Європейського Союзу.

Відповідно до першої редакції ст. 162 Сімейного кодексу Республіки Молдова усиновлення іноземним громадянином дитини – громадянина Республіки Молдова на її території здійснюється з урахуванням вимог законодавства держави, громадянином якого є усиновлювач. У такому ж порядку здійснюється скасування усиновлення. Під час вирішення питання про усиновлення дітей, які є громадянами Республіки Молдова, іноземними громадянами та особами без громадянства з метою забезпечення наступності у вихованні усиновлених повинні враховуватися етнічне походження дитини, її приналежність до певної культури, віросповідання, мова та інші особливості, що заслуговують на увагу. Діти, які є громадянами Республіки Молдова, можуть бути усиновлені іноземними громадянами та особами без громадянства лише у випадках, якщо згідно із законодавством країн, у які дітям належить виїхати, їм будуть забезпечені гарантії та правові норми, рівноцінні тим, якими вони користувалися б після усиновлення на батьківщині, а також якщо

законодавство цих країн гарантує їм права в обсязі, не меншому, ніж передбачено законодавством Республіки Молдова [169]. Після прийняття Закону Республіки Молдова «Про правовий режим усиновлення» відповідні положення про усиновлення дитини іноземцями були передбачені саме цим законом, передусім ст. ст. 32 – 39 передбачається особлива процедура міжнародного усиновлення, передусім в частині особливого порядку подання заяви про усиновлення, особливого переліку документів, які подаються із заявою про міжнародне усиновлення, наділення Міністерства охорони здоров'я, праці та соціального захисту як центрального органу та відповідних управлінь соціального забезпечення та захисту прав сім'ї як територіального органу опіки особливими повноваженнями здійснювати відбір іноземців, які бажають усиновити дитину, що є громадянином Республіки Молдова, остаточний підбір усиновителя та постановлення рішення про міжнародне усиновлення [58].

На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що в практиці держав, суміжних з Україною та держав-членів Європейського Союзу існує три підходи визначення порядку усиновлення дітей іноземними громадянами: через визначення національного режиму для іноземців, аналогічному тому, який існує для громадян відповідної держави (Латвія, Словаччина); через визначення колізійних прив'язок щодо законодавства, яке застосовується до правовідносин з усиновлення, що визначені у цивільних кодексах (Німеччина, Румунія, Франція) або окремих законах про міжнародне приватне право (Іспанія, Чехія, Швейцарія); через встановлення окремого порядку усиновлення (Болгарія, Молдова, Ірландія) або виняткового випадку усиновлення дитини іноземцями при застосуванні того ж порядку усиновлення, що і при національному усиновленні (Польща, Угорщина). Остання модель по суті передбачена сімейним законодавством України, яким визначені окремі особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями при встановленні єдиного порядку усиновлення (крім випадків усиновлення дітей, які проживають за межами України), умов та правових наслідків усиновлення. В останньому випадку, передбачається можливість здійснення міжнародного

усиновлення, якщо дитина після передачі на виховання до прийомної сім'ї, не була усиновлена в державі своєї громадянської належності, тому що вжиті заходи для усиновлення дитини не увінчалися успіхом, причому в Польщі передбачаються винятки із цього правила, коли між усиновлювачем та усиновленою дитиною існують відносини споріднення або якщо усиновлювач вже усиновив брата чи сестру дитини, яка усиновлюється. В Республіці Болгарія іноземці, які бажають усиновити дитину повинні отримати дозвіл на міжнародне усиновлення від міністра юстиції. В Латвійській республіці міжнародне усиновлення може бути застосоване лише щодо випадків, коли усиновлювачами є громадяни держав-учасниць Гаазької конвенції про захист дітей і співробітництво у зв'язку з міждержавним усиновленням, Конвенції про права дитини та двосторонньої угоди, що визначає особливості взаємного правового співробітництва в галузі іноземного усиновлення, і лише за наявності заключення Комісії з усиновлення іноземців, яке містить висновок про те, що процес усиновлення іноземною державою відповідає принципам захисту прав дитини та найкращим інтересам дитини. При міжнародному усиновленні громадян Республіки Молдова повинні враховуватися етнічне походження дитини, її приналежність до певної культури, віросповідання, мова та інші особливості, що заслуговують на увагу; особи, які бажають усиновити дитину повинні подати особливу заяву – про міжнародне усиновлення, Міністерство охорони здоров'я, праці та соціального захисту Республіки Молдова та управління соціального забезпечення та захисту прав сім'ї як територіальні органи опіки здійснюють попередній та остаточний відбір іноземців, які бажають усиновити дитину, що є громадянином Республіки Молдова.

Висновки до Розділу 1

Отже, в результаті проведення дослідження поняття та правової природи інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, аналізу законодавства, що діяло на українських землях в минулому і врегульовувало питання здійснення усиновлення дітей іноземцями, зарубіжний досвід у відповідній сфері, дійшли до таких висновків:

1. Усиновлення дитини іноземцем або громадянином України, що проживає за кордону може розглядатися як: особливий інститут сімейного права, який врегульовує три групи правовідносин: а) правовідносини між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини; б) правовідносини між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, за відповідною участю у них Національної соціальної сервісної служби України, органу опіки та піклування, родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; в) правовідносини, що виникають за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів; як юридичний акт суду або іншого уповноваженого юрисдикційного органу, що приймає рішення про усиновлення та усиновлювача, що вчиняє юридично значимі дії для здійснення процесу усиновлення; як юридичний факт правостворюючого та правоприпиняючого характеру; як юридична процедура; як акт соціального характеру (форму влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування), в результаті якого забезпечуються права на материнство, батьківство і належне сімейне виховання, як спосіб захисту відповідних сімейних прав усиновлювача та усиновленої дитини.

Спеціальними ознаками усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями як інституту сімейного права є: а) подвійне правове регулювання правовідносин, що виникають у процесі усиновлення – як загальними нормами, якими передбачаються умови, порядок здійснення усиновлення та його правові наслідки, так і спеціальними нормами, якими визначаються особливі умови здійснення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями; б) окремі вимоги щодо постановки на облік та здійснення обліку осіб, які бажають усиновити дитину і дітей, які

підлягають усиновленню; в) особливий перелік документів, що подаються з метою постановки на облік для усиновлення дитини; г) здійснення такого обліку Нацсоцслужбою.

У разі перебування дитини, яка є громадянином України за кордоном, спеціальними ознаками інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями є: несудовий порядок прийняття рішення про усиновлення (відповідними повноваженнями наділяється консульська установа чи дипломатичне представництво), суміщення органу, до якого здійснюється звернення з метою усиновлення та того, який приймає рішення (для звичайного усиновлення першим органом є служба у справах дітей, другим – суд), особливий перелік документів, що подаються для усиновлення дитини (який відрізняється від того, який подається для звичайного усиновлення до служби у справах дітей), здійснення обліку громадян України, які проживають за межами України, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні не службою у справах дітей, а Нацсоцслужбою.

Спеціальними ознаками інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, у разі, якщо усиновлювач є іноземцем є: особливі вимоги, які ставляться до усиновлювача (перебування його не менше року на обліку в Нацсоцслужбі, а також вимоги, передбачені законодавством іншої держави, якщо вони більш жорсткі, ніж передбачено сімейним законодавством України) та усиновленої дитини (досягнення такою дитиною п'ятирічного віку), крім випадків, якщо усиновлювач-іноземець є родичем дитини, або дитина страждає на хворобу, що внесена до спеціального переліку хвороб, або здійснюється усиновлення усіх рідних братів і сестер в одну сім'ю, якщо один з них відповідає вимогам щодо перебування на обліку та віку, або якщо іноземці виявили бажання усиновити дитину, яка є братом або сестрою раніше усиновленої ними дитини; можливість здійснення усиновлення дитини іноземцем лише у разі, якщо немає громадянина України, який ініціював процедуру усиновлення); обмеження принципу таємності усиновлення у разі, якщо між Україною та державою громадянства або постійного проживання іноземця немає договору про надання

правової допомоги, а законодавство відповідної держави не передбачає, що усиновлення є таємним; необхідність отримання згоди Нацсоцслужби; дія принципів збереження громадянства України за усиновленою дитиною до досягнення нею вісімнадцяти років; забезпечення усиновленій дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено сімейним законодавством; здійснення нагляду за дитиною, яка усиновлена іноземцем і проживає за межами України відповідною консульською установою.

2. Усиновлення як сімейно-правовий інститут виник лише у другій половині XVIII ст., до цього не будучи врегульованим актами сімейного законодавства (при існуванні в цей же час інституту опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування). У той же час, можливість усиновлення передбачалася нормами канонічного права, а в сімейній звичасвій практиці усиновлення здійснювалося через приймання дитини у сім'ю на правах приймака відповідно до власного рішення сім'ї щодо дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, угоди про приймацтво між усиновлювачами та рідними батьками дитини; відповідні юридичні факти підтверджувалися як самими усиновлювачами у відповідних заявах, так і у заповітах цих осіб, відповідно до яких належне їм майно передавалося усиновленій дитині. Вперше порядок та правові наслідки усиновлення врегульовуються положеннями «Прав, за якими судиться малоросійський народ», а в подальшому – положеннями Зводу законів Російської імперії, Галицьким цивільним кодексом та Австрійським цивільним уложенням. Цими правовими актами можливість усиновлення іноземцями прямо не передбачалася, хоча й не заборонялася. Виняток становили положення Зводу законів, відповідно до якого передбачалися умови для усиновлення дитини іноземцями – батьки такої дитини є невідомі, дитина має бути вихована в традиціях православної віри і відповідним чином похрещена. В подальшому усиновлення дітей іноземцями передбачалося положеннями Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року в порядку, передбаченому для усиновлення дітей громадянами СРСР (сімейні кодекси радянських політичних утворень, прийняті 1919 та 1926 року не містили норм про усиновлення дитини іноземцями). В той же час, особливий порядок

усиновлення дитини іноземцем було передбачено лише 1996 року. Зокрема, було передбачено пріоритет усиновлення дитини громадянином України перед усиновлення іноземцем; необхідність перебування іноземця на обліку протягом року, забезпечення усиновленій дитині мінімального обсягу прав, передбаченого сімейним законодавством України та здійснення нагляду за усиновленою дитиною.

3. В практиці держав, суміжних з Україною та держав-членів Європейського Союзу існує три підходи визначення порядку усиновлення дітей іноземними громадянами: через визначення національного режиму для іноземців, аналогічному тому, який існує для громадян відповідної держави (Латвія, Словаччина); через визначення колізійних прив'язок щодо законодавства, яке застосовується до правовідносин з усиновлення, що визначені у цивільних кодексах (Німеччина, Румунія, Франція) або окремих законах про міжнародне приватне право (Іспанія, Чехія, Швейцарія); через встановлення окремого порядку усиновлення (Болгарія, Молдова, Ірландія) або виняткового випадку усиновлення дитини іноземцями при застосуванні того ж порядку усиновлення, що і при національному усиновленні (Польща, Угорщина). Остання модель по суті передбачена сімейним законодавством України, яким визначені окремі особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями при встановленні єдиного порядку усиновлення (крім випадків усиновлення дітей, які проживають за межами України), умов та правових наслідків усиновлення. В останньому випадку, передбачається можливість здійснення міжнародного усиновлення, якщо дитина після передачі на виховання до прийомної сім'ї, не була усиновлена в державі своєї громадянської належності, тому що вжиті заходи для усиновлення дитини не увінчалися успіхом, причому в Польщі передбачаються винятки із цього правила, коли між усиновлювачем та усиновленою дитиною існують відносини споріднення або якщо усиновлювач вже усиновив брата чи сестру дитини, яка усиновлюється. В Республіці Болгарія іноземці, які бажають усиновити дитину повинні отримати дозвіл на міжнародне усиновлення від міністра юстиції. В Латвійській республіці міжнародне усиновлення може бути застосоване лише щодо випадків, коли усиновлювачами є громадяни держав-

учасниць Гаазької конвенції про захист дітей і співробітництво у зв'язку з міждержавним усиновленням, Конвенції про права дитини та двосторонньої угоди, що визначає особливості взаємного правового співробітництва в галузі іноземного усиновлення, і лише за наявності заключення Комісії з усиновлення іноземців, яке містить висновок про те, що процес усиновлення іноземною державою відповідає принципам захисту прав дитини та найкращим інтересам дитини. При міжнародному усиновленні громадян Республіки Молдова повинні враховуватися етнічне походження дитини, її приналежність до певної культури, віросповідання, мова та інші особливості, що заслуговують на увагу; особи, які бажають усиновити дитину повинні подати особливу заяву – про міжнародне усиновлення, Міністерство охорони здоров'я, праці та соціального захисту Республіки Молдова та управління соціального забезпечення та захисту прав сім'ї як територіальні органи опіки здійснюють попередній та остаточний відбір іноземців, які бажають усиновити дитину, що є громадянином Республіки Молдова.

РОЗДІЛ 2

ПРОЦЕСУАЛЬНІ АСПЕКТИ УСИНОВЛЕННЯ ДІТЕЙ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА ЇЇ МЕЖАМИ ТА ІНОЗЕМЦЯМИ

2.1 Особливості здійснення провадження діяльності щодо усиновлення у правовідносинах, що передують вирішенню справи про усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України

Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями як особливий сімейно-правовий інститут, що має іноземний (міжнародний) елемент, це не просто спосіб захисту сімейних прав та інтересів дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування, це також і відповідний комплекс процесуальних проваджень та дій суб'єктів відповідних правовідносин за участю як осіб, які бажають усиновити дитину, так і органів, уповноважених забезпечити досудовий етап провадження діяльності щодо усиновлення дитини – служб у справах дітей, інших органів опіки та піклування відповідних місцевих державних адміністрацій чи місцевих рад, Національної соціальної сервісної служби України, а в подальшому – також суду, уповноваженому вирішувати питання про усиновлення дитини в порядку, передбаченому п. 4 ч. 2 ст. 293 Цивільного процесуального кодексу України та ст. ст. 224, 282 і 283 СК України.

Як попередньо було зазначено у дисертації, процес усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями передбачає наявність трьох груп правовідносин: між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини; між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, за відповідною участю у них Національної соціальної сервісної служби України, органу опіки та піклування, родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, інших

учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів.

При цьому, зміст правовідносин, які виникають ще до подання відповідної заяви про усиновлення до суду громадянином України, який проживає за межами України або іноземцем має свої особливості порівняно із змістом відповідних правовідносин щодо усиновлення дітей громадянами України, які постійно проживають в Україні. З одного боку, на думку О. В. Губанової, такі правовідносини мають адміністративно-правову природу, оскільки виникають у зв'язку з реалізацією уповноваженими суб'єктами, які наділені державно-владними повноваженнями, своєї компетенції у відповідній сфері державного управління; побудовані на засадах «влади – підпорядкування», тому що однією із сторін зазначених правовідносин є орган державного управління; врегульовані нормами адміністративного права. З іншого, вони охоплюються загальним поняттям «процедура усиновлення», тобто являють собою порядок здійснення органами державної влади встановлених законом послідовних дій по постановці на облік дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування, постановці на облік осіб, які бажають усиновити дитину, веденням такого обліку з метою інформування кандидатів в усиновлювачі про дітей, які можуть бути усиновлені, для подальшого звернення до суду цих осіб із заявою про усиновлення, і прийняття відповідного рішення [45]. З іншого боку, на думку Т. А. Стоянової, проходження державного обліку громадян України, які постійно проживають на території України і бажають усиновити дитину є досудовим етапом усиновлення, оскільки зазначена процедура є обов'язковою для проходження при усиновленні, за результатами якої отримується висновок про доцільність усиновлення, що свідчить про дотримання всіх необхідних умов усиновлення та про досягнення мети усиновлення, тобто, відповідність усиновлення найвищим інтересам дитини [180]. Виходячи із зазначеного, провадження діяльності щодо усиновлення у

правовідносинах, що передують вирішенню справи про усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України можемо розглядати як досудовий процес усиновлення дитини, за умови, якщо дитина проживає на території України. В іншому випадку, такий порядок доцільно було б назвати «процес усиновлення дитини, що передує вирішенню справи про усиновлення», оскільки у випадку усиновлення дитини, яка проживає за межами України, прийняття рішення про усиновлення здійснюють консульські установи (якщо дитина є громадянином України) або інші уповноважені органи (якщо дитина є громадянином іншої держави і міжнародне усиновлення підпорядковується законодавству іншої держави).

На нашу думку, попри те, що правовідносини між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини мають окремі елементи адміністративно-процесуальних відносин, однак вони спрямовуються на досягнення тієї ж мети, що й відносини між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення – вони спрямовуються на усиновлення дитини і виникнення третьої групи правовідносин – правовідносини, що виникають за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів. Загальні засади здійснення провадження у сфері усиновлення визначені не адміністративно-процесуальним, а сімейним законодавством – зокрема у ст. ст. 214 та 215 визначені основні засади здійснення обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян та обліку осіб, які бажають усиновити дитину, а положення Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей (надалі по тексті – Порядку № 905) лише деталізують їх.

Можливість взяти участь у правовідносинах щодо усиновлення дитини мають право лише ті особи (громадяни України або іноземці), які стають на облік

як особи, які бажають усиновити дитину. Відповідно до ст. 215 СК України, залежно від місця проживання та громадянства осіб, які бажають усиновити дитину, вони ставляться на облік у відділах та управліннях районних, районних у містах Києві та Севастополі державних адміністрацій, виконавчих комітетів міських, районних у містах рад (це стосується обліку громадян України, які проживають в Україні), або в Національній соціальній сервісній службі України (це стосується обліку громадян України, які проживають за межами території України та іноземців). Саме з моменту постановки на облік особи, яка бажає усиновити дитину, вона отримує можливість отримати інформацію про дітей, які можуть бути усиновлені, їм забезпечується можливість познайомитися та встановити контакт із відповідними дітьми, а в подальшому – після знайомства та встановлення контакту з дитиною вони можуть звернутися із заявою про бажання усиновити дитину, а після отримання згоди від служби у справах дітей або Національної соціальної сервісної служби України – звернутися із заявою про усиновлення до суду або відповідної консульської установи, які й приймають остаточне рішення про усиновлення дитини.

По суті постановка громадянина України або іноземця на облік як особи, яка бажає усиновити дитину (у Порядку № 905 використовується інший термін – «кандидат в усиновлювачі») означає набуття ним спеціального правового статусу особи, яка вправі ознайомлюватися із документами, що стосуються дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в тому числі особистого та медичного характеру, якщо це здійснюється з метою потенційного усиновлення однієї або кількох з них; право знайомитися з дитиною та встановлювати контакт з метою створення сприятливих умов для подальшого усиновлення дитини; ініціювати процес усиновлення дитини в суді або консульській установі, залежно від місця проживання дитини; право вимагати документи та інформацію, яка необхідна для здійснення процесу усиновлення дитини, а також обов'язок дотримуватися обмежень та зобов'язань, передбачених СК України, Порядком № 905 та іншими документами з питань здійснення процесу усиновлення. Для набуття відповідного статусу особа повинна відповідати вимогам, які ставляться до усиновлювача (які

передбачені ст. 211 СК України з урахуванням обмежень, передбачених для іноземців у ст. 283 СК України) і не відноситися до категорії осіб, які визначені у ст. 212 СК України. Окремо слід зазначити, що таким правовим статусом можуть володіти як громадяни України, які відповідають вище зазначеним вимогам, так і іноземці за тих самих умов. Відповідний правовий статус (особи, яка бажає усиновити дитину) громадянин України, який проживає за межами України або іноземець зберігає до моменту прийняття відповідного рішення судом або консульською установою про усиновлення дитини (хоча у правовідносинах, які виникають із факту подання заяви про усиновлення до суду, відповідна особа матиме процесуальний статус заявника). Після прийняття відповідного рішення суду або консульської установи особа, яка бажає усиновити дитину, отримує правовий статус усиновлювача (у Порядку № 905 відповідні правові статуси розрізняються, в тому числі у п.п. 80 – 82-1 Порядку № 905 окремо визначені права кандидатів в усиновлювачі та самих усиновлювачів).

Доречі, слід звернути увагу, що в СК України та Порядку № 905 має місце недолік у законодавчій техніці, а саме використана різна термінологія для позначення осіб, постановлених на облік – у СК України застосовується поняття «облік осіб, які бажають усиновити дитину», а у Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей – два терміни «облік громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні» та «облік кандидатів в усиновлювачі», які застосовуються як аналогічні; з метою постановлення на облік (перше поняття використано у п.п. 33 та 44 Порядку № 905, друге в тому числі у п.п. 33, 36 – 45, 48 – 75 Порядку № 905), Порядком № 905 передбачається необхідність подання комплексу документів, в тому числі заяви про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі (п.п. 32, 37 та 39 Порядку). З іншого боку, у Порядку № 905 застосовується й поняття «громадяни/іноземці/особи, які бажають усиновити дитину» у п.п. 33, 64 та 132 Порядку № 905 для позначення як осіб, які подають заяву з метою постановки на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, так і для позначення осіб, уже постановлених на такий облік. Поняття «кандидати в

усиновлювачі» та «облік кандидатів в усиновлювачі» використовується й на Єдиному державному вебпорталі електронних послуг (порталі «Дія») у розділах «Взяття на облік кандидатів в усиновлювачі громадян України» та «Взяття на облік кандидатів в усиновлювачі іноземців та громадян України, які проживають за межами України» [27; 28]. У зв'язку із цим, вважаємо за необхідне привести у відповідність використані у Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей та на порталі «Дія» визначення із поняттями, визначеними у СК України, а саме замінити поняття «кандидат в усиновлювачі» на «особу, яка поставлена на облік як особа, яка бажає усиновити дитину». Застосування цього терміну є більш коректним, оскільки для набуття статусу особи, яка бажає усиновити дитину, необхідним є подання особою відповідної заяви (без ініціативи відповідної особи, такий статус не може бути отримано) та прийняття за результатами її розгляду рішення про постановку на облік. При цьому, оскільки ми пропонуємо замінити поняття «кандидат в усиновлювачі» на «особу, яка поставлена на облік як особа, яка бажає усиновити дитину», доцільним є заміна назви заяви, яка подається з метою постановлення на облік як особи, яка бажає усиновити дитину – із «заяви про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі» на «заяву про взяття на облік осіб, які бажають усиновити дитину». У тих же випадках, якщо відповідне поняття застосовується для позначання осіб, які лише звертаються із заявою про взяття на відповідний облік («громадяни/іноземці/особи, які бажають усиновити дитину»), слід використовувати поняття «громадяни/іноземці/особи, які звертаються із заявою про постановку на облік осіб, які бажають усиновити дитину» або «заявник» у відповідних відмінках.

Поданню заяви про постановку на облік осіб, які бажають усиновити дитину (в редакції Порядку № 905 – заяви про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі) передує інший етап процесу усиновлення дитини, що передує вирішенню справи про усиновлення – підготовка тих документів, що необхідні для формування справи для її подачі до Національної соціальної сервісної служби України [186, с. 8].

Порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ здійснюється відповідно до наказу Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445. Цим наказом детально передбачаються як строки прийому заявників для подання ними справ про усиновлення дитини Національною соціальною сервісною службою України, так і вимоги до самої справи та порядку її подання. Зокрема, справа подається особисто заявником або його представником, причому встановлено обов'язок для таких осіб пред'явити документ, що посвідчує особу при поданні відповідної справи, а також документ, що засвідчує повноваження представника. В подальшому, працівники Національної соціальної сервісної служби України здійснюють перевірку наявності у справі усіх документів, необхідних для постановки на облік осіб, які бажають усиновити дитину (що визначений у п. 33 Порядку провадження діяльності у сфері усиновлення), а також проведення в необхідних випадках нотаріального засвідчення або легалізації відповідних документів і подання їх у відповідні строки (при цьому перевірка змісту документів не здійснюється). Передбачається, що справа подається в окремій папці відповідного кольору залежно від громадянської належності заявника, наказом № 445 також визначаються вимоги до того, що має бути зазначено на титульній сторінці справи про усиновлення, обов'язок заявників додавати до справу картонну папку для паперів на зав'язках. У разі порушення вище зазначених вимог щодо переліку документів, що містяться у справі, недотримання вимог щодо оформлення справ, така справа не реєструється і повертається заявнику або представнику без розгляду разом із повідомленням про відмову у реєстрації справ громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, в якій зазначається причина відмови у реєстрації справи. У випадку, якщо підстав для відмови у реєстрації справ громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні немає, відповідна справа реєструється і в подальшому – протягом 25 робочих днів здійснюється перевірка поданих документів на відповідність вимогам законодавства і в разі відповідності

законодавству Національна соціальна сервісна служба України бере заявників на облік кандидатів в усиновлювачі із занесенням даних про них до Книги обліку кандидатів в усиновлювачі та Єдиного банку даних [117].

Слід зазначити, що на даний час законодавчо не передбачено постановка на облік громадян України, які проживають за межами України або іноземців як осіб, які бажають усиновити дитину, через подання документів до Національної соціальної сервісної служби України через Єдиний державний вебпортал електронних послуг та інтегровані з ним інформаційні системи Мінсоцполітики. Відповідна опція є можливою лише з метою постановки на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, осіб що є громадянами України, які постійно проживають на території України. На нашу думку, слід передбачити можливість подання заяви про взяття на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, якщо така особа є громадянином України, яка проживає за межами України або є іноземцем, як особисто, так і через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи відповідно до положень п. 22-1 цього Порядку. Зазначена пропозиція дозволить спростити для усиновлювачів – громадян України, які проживають за межами України або іноземців порядок звернення з метою постановки їх на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, коли безпосередній приїзд в Україну та подальше перебування в Україні особи, яка бажає усиновити дитину є ризиковою справою, зважаючи на обставини, викликані агресією російської федерації проти України, ракетно-бомбовими ударами та бойовими діями в окремих регіонах України. В той же час, ці пропозиції потребуватимуть впровадження механізму електронної ідентифікації іноземців через Єдиний державний вебпортал електронних послуг та інтегровані з ним інформаційні системи Мінсоцполітики. Для громадян України, які проживають за межами України, відповідний механізм не потребує впровадження, оскільки вони мають доступ до відповідних цифрових

технологій електронної ідентифікації.

Також вважаємо, що передбачені наказом Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445 положення про вимоги до оформлення справи, яка подається з метою постановки на облік заявників як осіб, які бажають усиновити дитину (подання її в окремій папці, зазначення формальних вимог щодо того, що міститься на титульній сторінці справи та її звороті, подання картонної папки для паперів на зав'язках, кольорової градації папок справ залежно від держави громадянської належності заявників) та положення, що у разі порушення цих вимог справа повертається заявнику або представнику без розгляду є формальними і такими, що ставлять громадян України, які проживають за межами України та іноземців у невідповідне положення порівняно із громадянами України, які постійно проживають в Україні. Оскільки відповідні вимоги не ставляться до громадян України, які постійно проживають в Україні, вважаємо норми наказу № 445 про вимоги до оформлення справи та положення, що у разі порушення цих вимог справа повертається заявнику або представнику без розгляду дискримінаційними і такими, що потребують вилучення. На нашу думку, заява та відповідні документи можуть бути подані в будь-якій формі, що дозволяє провести належну перевірку заявників на відповідність вимогам, які ставляться до осіб, які бажають усиновити дитину. Питання ж наявності окремої папки, заповнення переліку документів, що додаються до заяви про взяття особи на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, подання картонної папки для паперів на зав'язках, кольорової градації папок справ залежно від держави громадянської належності заявників, відноситься до питання діловодства і повинно бути забезпечене не особою, яка звертається для постановки її на облік, а самою посадовою особою Національної соціальної сервісної служби України за наявності відповідного державного фінансування відповідних видатків.

Говорячи про перелік документів, які подаються з метою постановки на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, частина документів, що подається громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями є такою ж, як і ті, які подаються громадянами України, які постійно проживають на території

України. Однак, Порядком № 905 передбачається, що громадяни України, які проживають за її межами та іноземці при поданні нотаріально засвідченої згоди другого з подружжя на усиновлення дитини повинні у ній зазначити причини усиновлення тільки одним із подружжя. Крім того, громадяни України, які проживають на її території при поданні документів на взяття на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, подають копію реєстраційного номера облікової картки платника податків з Державного реєстру фізичних осіб – платників податків або інформацію про відмову від прийняття реєстраційного номера облікової картки платника податків, за наявності – також копію документу, де зазначено унікальний номер запису в Єдиному державному демографічному реєстрі. Від іноземців та громадян України, які проживають за її межами, такі документи не вимагаються. Виникає запитання щодо того, чому такі особливості передбачені для громадян України, які проживають на її території та для громадян, які проживають за межами України й іноземців? Можемо погодитися із доцільністю викладення у згоді другого з подружжя на усиновлення дитини причин усиновлення дитини тільки одним із подружжя, оскільки це дозволить не допустити можливих конфліктних ситуацій у відносинах усиновленої дитини із тим з подружжя, який її не усиновлював, однак у сім'ї якого вона перебуває, оскільки усиновлена іншим з подружжя. Причини відмови одного з подружжя усиновити дитину можуть бути поважними. Наприклад, у рішенні Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 22 липня 2021 року у справі № 274/3916/21 зазначається, що чоловік заявниці не може здійснити поїздки для усиновлення дитини, оскільки робота чоловіка не дозволяє йому взяти відпустку, а тому він надав згоду на усиновлення дитини своєю дружиною, оскільки позбавлений можливості взяти участь у процедурах, необхідних для здійснення усиновлення. В той же час, суд відзначив, що заявник та її чоловік є досвідченими батьками з позитивним досвідом усиновлення з України; успішно виховали своїх вісьмох біологічних дітей, які є дорослими та проживають окремо, та усиновили п'ятьох дітей з особливими потребами з України (тобто відмова чоловіка від усиновлення викликана не відсутністю його бажання взяти на себе обов'язки, що викликані усиновленням, а іншими причинами) [123]. Однак,

можливі випадки відмови від подання спільної заяви про усиновлення дитини громадянами України, що постійно проживають в Україні, а подання її тільки однією особою, а тому доцільно, щоб суд був впевнений при прийнятті рішення про усиновлення дитини, що відмова одного з подружжя від подання спільної заяви була викликана не з причин, які суперечать найкращим інтересам усиновленої дитини. Відсутність вимоги для громадян України, які проживають за межами України та іноземців щодо подання реєстраційного номера облікової картки платника податків є виправданою, оскільки законодавство іншої держави може не передбачати видачу такого документа.

Перелік документів, які подають додатково з метою взяття на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, іноземці та громадяни України, які проживають за її межами істотно ширший і включає в себе також висновок про можливість заявників бути усиновлювачами, зобов'язання заявника щодо виконання умов щодо сприяння у проведенні нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи та інформацію компетентного органу країни проживання заявника та інформацію консульської установи чи дипломатичного представництва України про своєчасність (несвоєчасність) подання звітів і наявність (відсутність) фактів неналежного виконання обов'язків усиновлювачем, який є іноземцем або громадянином України, що постійно проживає за межами України, у разі повторного усиновлення на території України [104]. В цілому, необхідність подання таких документів є виправданою і зумовлюється необхідністю врахування законодавства держави проживання заявників (відповідно до ст. 69 Закону України «Про міжнародне приватне право» здатність особи бути усиновлювачем визначається відповідно до її особистого закону), а також необхідністю забезпечення здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини.

Наступним етапом процесу усиновлення є інформування осіб, які бажають усиновити дитину про дітей, які можуть бути усиновлені. Порядок № 905 містить окремі особливості саме для таких категорій кандидатів в усиновлювачі як громадяни України, які проживають за кордоном та іноземці. З одного боку,

інформування осіб, які бажають усиновити дитину, про дітей, які можуть бути усиновлені здійснюється за двома формами так само, як і для кандидатів – громадян України, які проживають в Україні: а) через отримання інформації, розміщеної у засобах масової інформації, на офіційних веб-сайтах відповідних місцевих державних адміністрацій, в тому числі на сайтах служб у справах дітей, веб-сайтах установ і організацій, з якими відповідні служби уклали договори про співпрацю; б) через надання інформації про дітей, які можуть бути усиновлені на підставі звернення кандидата в усиновлювачі. Останнє здійснюється в межах окремого прийому для ознайомлення з інформацією про дитину, відповідне запрошення про це особі, яка бажає усиновити дитину, надається за допомогою засобів фіксованого або мобільного зв'язку. Однак, ознайомлення громадян України, які проживають за межами України, іноземців, кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, та видачу їм направлень для знайомства з дитиною здійснює виключно Національна соціальна сервісна служба України (а не служба у справах дітей, як це має місце щодо кандидатів – громадян України, які проживають за кордоном). Надалі, протягом п'яти календарних днів відповідній особі надається можливість надіслати повідомлення про їх згоду щодо особистого ознайомлення з інформацією про дитину (в іншому випадку презюмується відмова такої особи). Зміст відомостей про дитину, яка може бути усиновлена, що надаються особам, які бажають усиновити дитину, не залежать від громадянської належності та місця постійного проживання кандидатів в усиновлювачі. За результатами ознайомлення кандидатами в усиновлювачі з інформацією про дитину та у разі прийняття ними позитивного рішення Національна соціальна сервісна служба України видає направлення для знайомства з дитиною (при цьому воно може бути видане для одночасного знайомства з двома і більше дітьми, якщо вони є братами і сестрами або дітьми з інвалідністю і виховуються в закладах або сім'ях, що перебувають в межах однієї області). Строк дії такого направлення складає 10 робочих днів від дати видачі (можливе продовження строку дії направлення ще максимум на 10 робочих днів) [104].

Ще однією особливістю цього етапу процесу усиновлення саме для іноземців

є те, що інформація надається лише щодо дітей, які проживають (перебувають) в дитячих або інших закладах незалежно від форми власності та підпорядкування закладу, досягли віку п'яти років та більше року перебувають на централізованому обліку (для кандидатів – громадян України таких обмежень не передбачено і відповідна інформація надається як щодо дітей, які перебувають на централізованому обліку, так і щодо дітей, які перебувають на місцевому або регіональному обліку). В той же час, якщо іноземець – особа, яка бажає усиновити дитину, є її родичем, цій особі може бути надана інформація про дитину, яка не досягла п'яти років та перебуває на централізованому обліку менше п'яти років; це ж саме стосується випадків, якщо дитина страждає на хворобу, внесену до затвердженого Міністерством охорони здоров'я України переліку захворювань, а також якщо дитина є рідним братом чи сестрою раніше усиновленої дитини, за умови, якщо вона перебуває на централізованому обліку. Громадянам України, які проживають за межами України, надається інформація про дітей, які перебувають на централізованому обліку, незалежно від віку дітей та строку їх перебування на такому обліку [104].

Окремі особливості має інформування осіб, які бажають усиновити дитину і є громадянами України, які проживають за кордоном або іноземцями, у разі, якщо така дитина перебуває під опікою, піклуванням, влаштована в прийомну сім'ю, дитячий будинок сімейного типу або проживає в сім'ї громадян України. В такому випадку Національна соціальна сервісна служба України видає їм направлення для знайомства з дитиною на наступний робочий день після закінчення строку подання опікуном, піклувальником, прийомними батьками, батьками-вихователями, особами, в сім'ї яких проживає (перебуває) дитина заяви про бажання усиновити дитину. Про переважне право усиновлення такої дитини цими особами попереджаються особи, які бажають усиновити дитину, але є громадянами України, які проживають за її межами або іноземцями [104].

Слід зазначити, що у разі, якщо громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці – кандидати в усиновлювачі, за результатами ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, не виявили

бажання отримати направлення для знайомства з дитиною, Національна соціальна сервісна служба України призначає дату повторного прийому для ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені. У разі, якщо протягом одного дня видано кілька направлень для знайомства з дитиною, пріоритет надається громадянам України, за умови, що іноземці – кандидати в усиновлювачі ще не познайомилися з дитиною та не встановили з нею контакт [104].

Порядок № 905 не передбачає особливостей для кандидатів – іноземців та громадян України, які проживають за кордоном, для такого етапу процесу усиновлення як знайомство та встановлення контакту з дитиною. Так само, як і для випадку здійснення знайомства та встановлення контакту з дитиною громадянами України, які проживають в Україні, громадяни України, які проживають за її межами чи іноземці, якщо вони зареєстровані як такі, що бажають усиновити дитину, можуть здійснити знайомство з дитиною за місцем проживання (перебування) дитини у присутності представника служби у справах дітей, працівників закладу, в якому проживає (перебуває) дитина; прийомних батьків; батьків-вихователів; опікунів; піклувальників, або у приміщенні служби у справах дітей або на іншій території за погодженням із зазначеною службою. Одночасно із цим, особі, яка бажає усиновити дитину надається можливість ознайомитися із документами, які містяться в особовій справі дитини, медичною карткою дитини, надати кандидатам в усиновлювачі інформацією про історію життя дитини, особливості її розвитку, поведінки, здібності, риси характеру, рекомендації щодо форм і методів спілкування з дитиною, догляду за нею після усиновлення; щодня протягом строку дії направлення відвідувати дитину за місцем її проживання (перебування) та спілкуватися з нею, а після встановлення контакту з дитиною та подання заяви про бажання її усиновити – продовжувати щоденне спілкування з дитиною до набрання чинності рішенням суду про усиновлення. Протягом строку дії направлення, особи, які бажають усиновити дитину, повинні подати відповідну заяву про бажання усиновити дитину, з якою проводилися відповідні зустрічі та встановлювався контакт; у разі неподання протягом відповідного строку дії направлення відповідної заяви, вважається, що вони відмовилися від усиновлення.

Втім, у такому випадку, є можливим повторне звернення громадян України, які проживають за межами України або іноземців до Національної соціальної сервісної служби України з особистою заявою про повторне ознайомлення з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, і таким особам може бути надана можливість повторно ознайомитися з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені (допускається можливість подачі такої заяви двічі, а надалі – таким особам відмовляється у повторному ознайомленні з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені) [104].

Як уже зазначалося вище, протягом строку дії направлення, особи, які бажають усиновити дитину, повинні подати відповідну заяву про бажання усиновити дитину, з якою проводилися відповідні зустрічі та встановлювався контакт. Протягом 10 робочих днів після подання відповідної заяви, служба у справах дітей: з'ясовує, чи згодна дитина на усиновлення, якщо вона досягла такого віку та рівня розвитку, що може її висловити; готує проєкт висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини (який надається особі, яка бажає усиновити дитину), а також передає документи на дитину у двох примірниках – для подання до Національної соціальної сервісної служби України (для отримання письмової згоди на усиновлення), другий – до суду (копія свідоцтва про народження дитини; документи, які підтверджують, що дитина може бути усиновленою; повідомлення закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому перебуває дитина, про згоду на її усиновлення; висновок про стан здоров'я, фізичний та розумовий розвиток дитини; акт про знайомство кандидатів в усиновлювачі з дитиною, довідка про вжиття всіх вичерпних заходів до влаштування дитини в сім'ю громадян України). У разі, якщо відповідний висновок не отримано протягом місяця після подання заяви про усиновлення дитини, діє презумпція відмови кандидата в усиновлювачі від усиновлення [104].

Для отримання письмової згоди Національної соціальної сервісної служби України на усиновлення дитини громадяни України, які проживають за межами України, та іноземці звертаються із відповідною заявою, а Нацсоцслужба протягом десяти робочих днів приймає рішення про надання відповідної згоди або про

відмову у такому наданні з підстав, передбаченим Порядком № 905, які свідчать про те, що особа не може бути усиновлювачем або факти неналежного виконання відповідними особами своїх обов'язків як усиновлювачів, якщо усиновлення здійснюється такими особами не вперше [104].

Надалі з метою прийняття рішення про усиновлення особи, що бажають усиновити дитину звертаються із заявою про усиновлення дитини до уповноваженого органу – суду за місцем проживання (перебування) дитини. Усиновлення дітей проводиться на підставі рішення суду.

Вище зазначені питання стосуються випадків усиновлення дитини іноземцями або громадянами України, які проживають за межами України, за умови, якщо сама дитина проживає в Україні. У разі, якщо дитина проживає за межами України, то для її усиновлення, як уже зазначалося, органом, уповноваженим приймати рішення про усиновлення такої дитини, є не суд (як це передбачається для звичайного усиновлення), а консульська установа чи дипломатичне представництво. Саме до консульської установи чи дипломатичного представництва звертаються особи, які хочуть усиновити дитину, саме цей орган здійснює розгляд документів, перевірку підстав для усиновлення, підготовку висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини і саме він приймає рішення про усиновлення дитини. Інформація щодо рішення про усиновлення, прийняте консульською установою чи дипломатичним представництвом України, записується в Книгу обліку рішень про усиновлення дітей [104].

Отже, порядок провадження діяльності щодо усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України визначений в Постанові Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 та наказі Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445; ця діяльність повинна проводитися із урахуванням положень ст. ст. 207 – 222 і 284 СК України, якими передбачені умови та правові наслідки усиновлення, а також особливості здійснення обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на

виховання в сім'ї громадян, а також обліку осіб, які бажають усиновити дитину. Втім, на нашу думку обмеження іноземців та громадян України, які проживають за межами України у можливості подання заяви про взяття на облік як осіб, які бажають усиновити дитину через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, а також наявність окремих вимог щодо оформлення справи про особу, яка бажає усиновити дитину, яка подається з метою постановки на облік, потребує корегування – слід скасувати вище зазначене обмеження, а також особливі вимоги до оформлення справи. Корегування потребують й окремі вимоги щодо переліку документів, які подаються з метою постановлення на облік таких осіб як осіб, які бажають усиновити дитину.

2.2 Практичні питання вирішення справ про усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за її межами і прийняття відповідних рішень судом чи консульською установою

Процес усиновлення не можна вважати остаточно завершеним без прийняття відповідного індивідуального правового акту – рішення про усиновлення, відповідно до якого власне припиняються ще існуючі правовідносини між рідними батьками дитини, закладом або особою, де перебуває дитина-сирота чи дитина, позбавлена батьківського піклування та власне – дитиною й виникають нові правовідносини, близькі за своїм змістом до батьківських – між усиновленою дитиною та усиновлювачем. Прийняття рішення про усиновлення дитини зумовлює виникнення у особи, яка усиновила дитину та самої дитини комплексу сімейних прав та обов'язків, пов'язаних із наданням дитині належного сімейного виховання, утримання, освіти та розвитку, усього іншого, що може надати саме перебування у сім'ї. При цьому виникають й інші права, притаманні саме усиновлювачеві (право бути записаним матір'ю, батьком дитини; право на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини, якщо це відповідає інтересам дитини; права, що випливають із принципу таємниці усиновлення) та усиновленій дитині (право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її

усиновлення, а після досягнення нею чотирнадцяти років – на одержання інформації щодо свого усиновлення). Відповідні правові наслідки зумовлюються саме прийняттям рішення про усиновлення, що ухвалюється залежно від місця проживання дитини – або судом (якщо дитина постійно проживає на території України), або консульською установою (якщо дитина проживає за межами України).

Процесуальні особливості вирішення справ про усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за її межами і прийняття відповідних рішень судом чи консульською установою в сімейному законодавстві майже не визначені, за винятком положень ст. 224 СК України, відповідно до якої встановлено, які істотні обставини повинен врахувати суд, ухвалюючи рішення про усиновлення, ст. 225 СК України, в якій момент здійснення усиновлення прив'язаний до набрання законної сили рішенням суду про усиновлення, а також положень ст. ст. 282 і 283 СК України, якими передбачається необхідність отримання дозволу центрального органу виконавчої влади, що реалізує державну політику у сфері усиновлення та захисту прав дітей – Національної соціальної сервісної служби України [172].

Більш детально відповідні питання урегульовуються положеннями п. 88 Порядку № 905 (якими визначено порядок прийняття рішення консульською установою про усиновлення дитини, яка проживає за межами України) і ст. ст. 310 – 314 Цивільного процесуального кодексу України (якими визначено процесуальний порядок вирішення справ про усиновлення судом).

Слід зазначити, що розгляд та вирішення справи про усиновлення судом здійснюється в порядку цивільного судочинства за процедурою окремого провадження із урахуванням особливостей, визначених для цієї категорії справ. До заяви про усиновлення, що подається до суду за місцем проживання дитини обов'язково додаються дозвіл Національної соціальної сервісної служби України, висновок компетентного органу відповідної держави про умови їх життя і можливість бути усиновлювачами, дозвіл компетентного органу відповідної держави на в'їзд усиновленої дитини та її постійне проживання на території цієї

держави, зобов'язання усиновлювача, оформлене в нотаріальному порядку, про надання представникам дипломатичної установи України за кордоном інформації про усиновлену дитину та можливості спілкування з дитиною [37, с. 126; 188]. Вище викладені документи повинні бути перекладені державною мовою, а переклад – посвідчений нотаріально. У разі неподання таких документів при поданні заяви до суду про усиновлення, суд залишає заяву без руху, надаючи строк для подання таких документів, а у разі їх неподання в подальшому – повертає заяву. Наприклад, вирішуючи питання про відкриття провадження у справі № 404/39/24 про усиновлення повнолітньої особи громадянами США Кіровський районний суд м. Кіровограда постановив залишити заяву без руху, оскільки заявниками не були подані наступні документи, а саме: висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам повнолітньої особи, повідомлення виконавчого органу міської, районної у місті (у разі утворення) ради про надання (ненадання) згоди на роз'єднання братів і сестер при усиновленні, перебування заявників на обліку в Національній соціальній службі як кандидатів в усиновлювачі; враховуючи вище викладене суд встановив строк для усунення вказаних недоліків протягом 10 днів з моменту отримання даної ухвали [187].

У розгляді справи предметом судової діяльності є перевірка підстав усиновлення, його відповідність інтересам особи, відсутність порушення інтересів інших осіб, наявність підстав для усиновлення, а також інші обставини, передбачені ст. 224 СК України (при цьому, перелік таких обставин не є вичерпним, оскільки передбачає наявність «інших обставин, що мають істотне значення», які має встановити суд) [172; 184, с. 81]. Зважаючи на невизначеність поняття «інші обставини, що мають істотне значення», використане у ст. 224 СК України, такими обставинами можуть бути будь-які питання, які мають значення для встановлення відповідності усиновлення дитини-сироти чи дитини, яка позбавлена батьківського піклування громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями найкращим інтересам дитини, що усиновлюється. Однак, ті підстави, які прямо зазначені у ст. 224 СК України як істотні, обов'язково повинні бути виявлені судом та враховані при ухваленні рішення про усиновлення

неповнолітньої або малолітньої дитини.

Втім, у судовій практиці склалася неоднозначна ситуація щодо змісту судового контролю за відповідністю усиновлення дитини громадянами України, які проживають за кордоном або іноземцями інтересам дитини. На жаль, не усі питання, визначені у ст. 224 СК України як істотні обставини, які повинні бути враховані при вирішенні справи про усиновлення дитини, враховуються судами.

Зокрема, Шевченківський районний суд м. Києва, розглянувши справу про усиновлення дитини громадянами Федеративної Республіки Німеччини (справа № 757/27194/20-ц), з одного боку встановив наявність підстав для усиновлення ними малолітніх дітей з точки зору можливості їх усиновлення відповідно до ст. 284 СК України, а також наявність у заявників необхідних умов для усиновлення та повноцінного виховання дитини, наявність належного доходу для утримання дитини, а також можливість заявників бути усиновлювачами за станом здоров'я. Зокрема, суд встановив, що малолітні діти ОСОБА_5 та ОСОБА_6 мають підстави для усиновлення, оскільки перебували на централізованому обліку дітей, які можуть бути усиновлені (з 20 квітня 2018 року, тобто на момент розгляду справи перебували на обліку понад 2 роки), їх мати позбавлена батьківських прав, відомості про батька записані відповідно до ст. 135 СК України, тобто за вказівкою матері, не мають інших братів та сестер. Суд встановив наявність у заявників необхідних умов для усиновлення та повноцінного виховання дитини, що підтверджується відповідними документами: заявники проживають у власній двокімнатній квартирі з усіма комунальними зручностями, де дітям відведено окрему кімнату, в якій у кожного є місце для відпочинку, робочий стіл для занять та достатньо місця для ігор. Також, заявники мають на праві приватної власності ще дві квартири у місті Києві. У всіх трьох квартирах створені всі необхідні умови для проживання та повноцінного розвитку дітей. Суд також встановив, що заявники працюють та мають належний дохід, до кримінальної відповідальності не притягувалися, не знятої чи не погашеної судимості не мають та у розшуку не перебувають, а відповідно до медичних висновків не мають протипоказань за станом здоров'я щодо усиновлення. На підставі вище викладеного, а також

зважаючи на наявність позитивного висновку про доцільність усиновлення, дозволу Міністерства соціальної політики України на усиновлення, відсутність громадян України, які б бажали усиновити або взяти на виховання до себе в сім'ю дітей, ухвалив рішення про усиновлення ОСОБА_5 та ОСОБА_6 заявниками – громадянами Федеративної Республіки Німеччина [162]. Як бачимо, в даному контексті суд залишив поза увагою питання відповідності усиновлювачів вимогам, що ставляться до них відповідно до сімейного законодавства (крім питання відповідності їх за станом здоров'я); крім того, виникає питання щодо того, як суд оцінював відповідність доходу усиновлювачів, щоб він вважався належним для утримання дитини, а також чи була надана згода дітьми на їх усиновлення (хоча із змісту рішення незрозуміло, чи діти могли надати таку згоду виходячи із їх віку та рівня розвитку; взагалі у рішенні не встановлено точний вік дітей, хоча їх усиновлення іноземцями є можливим лише із досягненням ними п'ятирічного віку, за окремими винятками).

У іншому рішенні – Краматорського міського суду Донецької області від 21 серпня 2020 року № 234/11265/20, яким ухвалено рішення про усиновлення дитини громадянами Італійської республіки, суд встановив наступні обставини, що свідчать про можливість усиновлення: вік дитини, що підлягає усиновленню; факт наявності у дитини статусу дитини, позбавленої батьківського піклування (зважаючи на те, що її мати позбавлена батьківських прав, відомості про батька у свідоцтво про народження дитини внесені за вказівкою матері, попри те, що має двох сестер і брата, в тому числі повнолітню сестру, остання, як і інші рідні не відвідували, не розшукували, не цікавилися долею дитини, матеріальної допомоги не надавали, ніяких заходів для повернення дитини в родину не здійснювали); перебування дитини на централізованому обліку дітей, що підлягають усиновленню з 23 квітня 2019 року (станом на розгляд справи дитина перебувала на обліку понад 1 рік); відсутність осіб, які б виявили бажання усиновити чи встановити опіку над дитиною (відповідно до акту Краматорського навчально-реабілітаційного центру «Гайок», в якому перебувала дитина); факт встановлення контакту з дитиною та бажання заявників усиновити дитину (відповідно до Акту

про знайомство кандидатів в усиновлювачі з дитиною); наявність дозволу Міністерства соціальної політики України на усиновлення; відсутність інформації кримінального характеру відносно заявників в обліках Генерального секретаріату Інтерполу та правоохоронних органів Італії станом на 28 березня 2020 року (відповідно до листа Департаменту міжнародного поліцейського співробітництва Національної поліції України від 1 квітня 2020 року №ІР/306/10/Е35/9580/AD/A2/3); наявність згоди Краматорського навчально-реабілітаційного центру «Гайок» на усиновлення дитини з мотивів, що воно буде відповідати інтересам дитини; наявність шлюбу між заявниками, наявність стабільного матеріального становища, забезпеченість їх житлом; належний стан здоров'я заявника; наявність у дитини хвороби, яка дає право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на централізованому обліку дітей, які можуть бути усиновлені (перелік таких хвороб міститься у наказі Міністерства охорони здоров'я України від 27 грудня 2011 року № 973 [101]). Також суд встановив наявність згоди дитини на усиновлення, що підтверджується довідкою заступника начальника Служби у справах дітей Краматорської міської ради №03-13/830 від 22 липня 2020 року та неможливість за віком письмового підтвердження малолітньою особою письмового підтвердження факту надання усної згоди на усиновлення [140]. В даному випадку також не є зовсім зрозумілими мотиви суду при визначенні поняття стабільного матеріального становища заявників (у справі зазначається, що останні працюють за умовами трудових контрактів, укладених на невизначений час, однак не зрозуміло, чи наявність строкового трудового договору, хоч і на тривалий термін, відповідає вимогам «стабільного матеріального становища»).

Фрунзенський районний суд м. Харкова, ухвалюючи рішення від 31 травня 2021 року у справі № 645/3387/21 про усиновлення малолітньої дитини громадянами Швейцарії та Французької республіки з мотивів, що заявники за своїм станом здоров'я, матеріальним становищем, сімейним станом та умовами проживання, ставленням до виховання дітей, здатні забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя усиновлюваної дитини, не уточнює своїх мотивів щодо

відповідності доходів заявників їх здатності бути усиновлювачами. При цьому, суд вказує, що французьке законодавство також не уточнює мінімальний рівень доходів для отримання дозволу для усиновлення. Однак суд зазначив, що у випадку втрати роботи заявники зможуть мати право або на отримання Доходу Активної Солідарності (RSA) відповідно до Закону № 2008-1249 від 1 грудня 2008р., сума якого складає з 1 квітня 2020 року для подружжя з 1 дитиною 1016,60 євро, або на мінімальну міжпрофесійну заробітну плату, загальна сума за місяць якої відповідатиме 1539,42 євро за 35 годинний робочий тиждень, тобто загальна сума за рік 18473 євро. На думку суду такий обсяг мінімального доходу дозволяє забезпечити найкращі інтереси усиновленої дитини [159].

В окремих рішеннях суди просто дійшли висновку, що заявники за своїм станом здоров'я, матеріальним становищем, сімейним станом та умовами проживання, ставленням до виховання дітей здатні забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя усиновлюваної дитини без уточнень мотивації такого висновку [124; 125; 129; 147; 156; 158], згадують, що заявники є фінансово забезпеченими [128; 141; 157], мають належні матеріальні умови [135; 149] або зазначають, що матеріальне становище заявників є стабільним [142].

У рішенні Кіцманського районного суду Чернівецької області від 18 лютого 2021 року у справі № 718/88/21 при визначенні обставин, які свідчать про можливість усиновлення дитини громадянами США, суд встановив, що один із заявників працює вченим-матеріалознавцем в компанії «Національна Лабораторія Айдахо Енергетичний Альянс Беттелл» та має чистий прибуток за попередні 6 місяців 57 287,67 доларів США, заявниця у минулому працювала фотографом, але в даний час є домогосподаркою і навчає своїх дітей на дому. Річний валовий дохід їхньої родини становить 134 796 доларів США, чистий щомісячний – 11 233 доларів США, що свідчить, що їх родина має стабільне фінансове становище [137]. Як бачимо із даного судового рішення, для визнання матеріального стану заявників належним для здійснення усиновлення дитини, не є важливим, щоб обидва з усиновлювачів мали відповідний рівень доходу; важливе значення має сукупний дохід сім'ї усиновлювачів, в тому числі як дохід від трудової чи підприємницької

діяльності, так і дохід від використання майна, в тому числі з нерухомості, що здається в оренду. Однак і в цьому випадку не бачимо критеріїв для визначення який саме дохід є достатнім для визнання заявників у справах про усиновлення такими, що можуть усиновити дитину.

На нашу думку, слід передбачити, який мінімальний рівень доходу повинні мати заявники – громадяни, які проживають за межами України та іноземці, оскільки застосування до них українських державних соціальних стандартів – прожиткового мінімуму на людину, мінімальної заробітної плати навряд чи є можливим, оскільки вони не можуть бути застосовні до випадків, коли усиновлена дитина в подальшому буде проживати не в Україні, а в державі громадянської належності або постійного місця проживання усиновлювача. Порядок № 905 передбачає в даному випадку положення про те, що висновок про можливість заявників бути усиновлювачами повинен обов'язково містити інформацію мінімального рівня доходу на особу, встановленого для регіону країни перебування заявників [104]. Однак в законодавстві не передбачається обов'язку суду враховувати ці показники, вказані у висновку. На нашу думку, слід передбачити, що суд, враховуючи матеріальне становище особи, яка бажає усиновити дитину відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 224 СК України повинен забезпечити утримання усиновленої дитини її усиновлювачами в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, встановленого для регіону країни постійного проживання заявників. У випадку, якщо дохід заявників не дозволяє забезпечити утримання дитини в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, встановленого для регіону країни постійного проживання заявників, суд відмовляє у задоволенні заяви про усиновлення дитини. Також слід уточнити, що якщо за законодавством держави перебування заявників не передбачається розмір мінімального рівня доходу на особу, суд повинен керуватися розміром мінімального рівня доходу на особу, встановленому законодавством держави громадянської належності заявників або одного з них (у разі різного громадянства у заявників – за законодавством тієї держави, яка передбачає більший обсяг мінімального рівня доходу на особу); якщо законодавством держави громадянської

належності заявників не передбачається розмір мінімального рівня доходу на особу, суд враховує, що мінімальний сукупний розмір утримання усиновленої дитини повинен становити розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, передбачений законодавством України.

У рішенні Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 11 січня 2022 року у справі № 274/7587/21 про усиновлення було встановлено відсутність обставин, які б у відповідності до положень ст. ст. 211, 212 та 283 СК України забороняли (перешкождали) громадянам Італії подружжю ОСОБА_1 та ОСОБА_2 бути усиновлювачами громадянки України дитини ОСОБА_3, факт перебування заявників у зареєстрованому шлюбі, можливість бути усиновлювачами за станом здоров'я, наявність належних житлових умов, наявність належного матеріального становища, наявність всіх необхідних умов для належного утримання і виховання дитини, відсутність фактів притягнення до кримінальної відповідальності, обізнаність зі станом здоров'я, наявність згоди на усиновлення Бердичівської спеціальної школи Житомирської обласної ради від 2 листопада 2021 року та Національної соціальної сервісної служби України від 14 грудня 2021 року, відсутність згоди дитини, оскільки дівчинка у зв'язку зі станом здоров'я та рівнем свого розвитку не усвідомлює факту усиновлення та не може дати згоди на усиновлення [125]. У ст. 211 СК України зазначається на дотриманні наступних вимог при усиновленні неповнолітньої або малолітньої дитини – досягнення хоча б 21-річного віку (крім випадків, коли усиновлювач є родичем дитини), наявність вікової різниці між усиновлювачем та усиновленою дитиною не менше як п'ятнадцять років, у разі усиновлення дитини двома особами – перебування усиновлювачів у зареєстрованому шлюбі між собою або у фактичних шлюбних відносинах, різна стать усиновлювачів [172]. Л. І. Шаповал та В. В. Шаповал зазначають, що законопроектom № 5580 від 28 травня 2021 року «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення дітей», пропонується передбачити максимальну різницю у віці між усиновлювачем і дитиною – сорок п'ять років, крім випадків, коли усиновлювач є чоловіком матері, дружиною батька дитини, яка усиновлюється або якщо усиновлювач є родичем

дитини (якщо усиновлювачами є подружжя, різниця у віці визначається за віком молодшого з подружжя). На думку вчених (і з ними також варто погодитися), дана пропозиція є недоречною, оскільки до 2011 року вже існувала верхня межа вікової різниці усиновлювача та усиновленого, що становила не більше сорока п'яти років і на думку Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини ця норма була дискримінаційною, оскільки обмежувало як права дитини на можливість бути усиновленою, так і права усиновлювачів. В сімейно-правовій доктрині була висловлена думка, що відміна верхньої межі усиновлення певною мірою прибрало деяку перепону при усиновленні братів та сестер, оскільки якщо хоч у одного з них різниця у віці була більшою ніж 45 років, усиновлення обох дітей вважалось неможливим [191]. З іншого боку, можемо погодитися із доцільністю уточнення мінімальної межі вікової різниці усиновлювача та усиновленого, якщо усиновителями є подружжя відповідно до алгоритму, що міститься у законопроекті № 5580 – вона має визначатися за віком старшого подружжя.

Як було зазначено вище, усиновлювачами (і відповідно – й кандидатами в усиновлювачі) не можуть бути особи, які страждають на хвороби, перелік яких затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я від 20 серпня 2008 року № 479 [100]. Законопроектом 5580 від 28 травня 2021 року запропоновано передбачити, що не можуть бути усиновлювачами особи, які: мають тривалу хворобу, яка перешкоджатиме їм виконувати свої батьківські обов'язки, що підтверджено висновком лікарсько-консультативної комісії закладу охорони здоров'я, виданим у порядку, встановленому центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування державної політики у сфері охорони здоров'я [119]. Можемо погодитися із цією пропозицією, однак слід уточнити (в контексті можливості поширення цієї норми на громадян України, які проживають за межами України та іноземців), що така хвороба і викликана нею неможливість виконувати батьківські обов'язки, може бути підтверджена медичним висновком закладу охорони здоров'я держави перебування або громадянської належності особи, що виданий у порядку, передбаченому законодавством відповідної держави.

У рішенні Прилуцького районного суду Чернігівської області від 1 березня

2021 року у справі № 742/282/21 про усиновлення дитини судовому контролю підлягали не тільки питання належних житлово-побутових умов, належного матеріального та фінансового забезпечення, перебування заявників у зареєстрованому шлюбі, відсутності психологічних чи психічних захворювань, інфекційних захворювань, неперезування на обліку в психоневрологічних, наркологічних диспансерах та відсутності фактів лікування в цих закладах, відсутність в банку даних картотеки засуджених - Прокуратури Республіки при суді м. Пізи даних про заявників, наявності згоди на усиновлення від закладу «Прилуцький навчально-реабілітаційний центр» Чернігівської обласної ради, в якому перебувала дитина, що усиновлюється, Міністерства соціальної політики України, також наявність умов, щоб забезпечити, як матеріальні, так й емоційні потреби дитини, в тому числі через наявність добрих подружніх відносин між заявниками, а також позитивне ставлення дитини до заявників [153]. Слід зазначити, що СК України передбачає серед умов, обов'язкових до врахування судом про ухваленні рішення про усиновлення дитини ставлення дитини до особи, яка бажає її усиновити, в той же час, в законодавстві не передбачено обов'язку суду врахувати можливості заявників забезпечити не тільки матеріальні, а й емоційні потреби дитини, в тому числі через наявність добрих подружніх відносин між заявниками. В даному контексті суду також слід врахувати наявність досвіду виховання інших дітей особами, які бажають усиновити дитину і які звернулися до суду із заявою про усиновлення неповнолітньої або малолітньої дитини. Зокрема, у рішенні Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 22 липня 2021 року у справі № 274/3916/21 було встановлено, що заявник та її чоловік є досвідченими батьками з позитивним досвідом усиновлення з України; успішно виховали своїх вісьмох біологічних дітей, які є дорослими та проживають окремо, та усиновили п'ятьох дітей з особливими потребами з України; здатні забезпечити більшу кількість дітей надійною, стабільною та люблячою сім'єю; мають достатньо фінансових ресурсів; стабільну роботу та є фінансово забезпеченими; власний будинок; добрий емоційний та фізичний стан здоров'я. Ці та інші обставини зумовили прийняття судом рішення про усиновлення дитини громадянкою США,

що подала заяву про усиновлення [123].

Важливим в аспекті здійснення усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування іноземцями є врахування принципу, що таке усиновлення можливе лише, якщо громадяни України не зверталися за усиновленням неповнолітньої або малолітньої дитини. Так, Мукачівський міськрайонний суд Закарпатської області у своєму рішенні від 8 квітня 2021 року у справі № 303/2431/21 про усиновлення дітей громадянами США встановив, що заявники мають достатній рівень матеріального забезпечення для проживання з ними дітей; не були позбавлені батьківських прав; не притягалися до кримінальної відповідальності; не перебувають на обліку в психоневрологічних та наркологічних диспансерах та не лікуються в зазначених закладах; є дієздатними та здоровими; не бажають оформити усиновлення з метою отримання матеріальної чи іншої вигоди; серед громадян України не виявилось бажаючих, які захотіли б їх усиновити або взяти їх на виховання до себе, в тому числі не виявили бажання влаштувати в свою родину дітей батьки-вихователі дитячого будинку сімейного типу Барта та Ілошвай, які мали рекомендації щодо влаштування до них сім'ї на виховання та спільне проживання дітей-сиріт та дітей позбавлених батьківського піклування, також не було бажаючих усиновити дитину і під час перебування дітей у Чинадіївському дошкільному начальному закладі (дитячий будинок) інтернатного типу Закарпатської обласної ради (з 8 січня 2019 року по час складання акту відповідним закладом 19 лютого 2021 року) [148].

Якщо проаналізувати зміст рішення Летичівського районного суду Хмельницької області від 20 серпня 2020 року у справі № 678/743/20 про усиновлення неповнолітньої дитини, можемо простежити аналогічно встановлення судом здатності усиновлювачів за своїм станом здоров'я, матеріальним становищем, сімейним станом та умовами проживання і ставлення до виховання дітей, забезпечити стабільні та гармонійні умови для життя неповнолітньої дитини. Однак, при цьому суд зазначає також на відповідності заявників як кандидатів в усиновлювачі вимогам, встановленим СК України та Порядку № 905, відсутності у них перешкод щодо усиновлення, що підтверджується дослідженими судом

матеріалами справи. При цьому, суд, враховуючи вік та тяжкий стан здоров'я неповнолітньої дитини, зважаючи на те, що затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних наслідків для заявників та усиновленої дитини, яка за станом здоров'я підлягає терміновому обстеженню, реабілітації, можливому оперуванню та корекції лікування за місцем проживання заявників, суд вирішив при ухваленні рішення передбачити його негайне виконання [145]. В іншому рішенні, до аналогічного висновку дійшов Корабельний суд м. Миколаєва, зважаючи на виявлення у дитини пухлини гіпофізу у голові та можливість термінового, одразу після приїзду ОСОБА_3 до Сполучених Штатів, обстеження всіма необхідними фахівцями для вирішення питання подальшого лікування [139]. У рішенні Центрального районного суду м. Миколаєва від 11 січня 2021 року у справі № 490/8365/20 суд допустив його негайне виконання, оскільки у зв'язку з введенням карантинних обмежень в зв'язку з пандемією коронавірусної хвороби SARS COVID-19 є обгрунтованими пояснення заявника щодо можливого виникнення труднощів щодо отримання дозволу їй, як громадянці США, перетинати кордон європейських країн та дитині щодо її в'їзду в США, а також у зв'язку з терміном вагітності заявниці та датою її пологів [160]. В цьому контексті, можемо підтримати позицію згаданих судів щодо можливості передбачення негайного виконання судового рішення про усиновлення дитини, якщо воно викликане станом здоров'я дитини і затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних наслідків для заявників та усиновленої дитини. В той же час, у чинній редакції ст. 430 Цивільного процесуального кодексу України немає такої підстави для негайного виконання судового рішення як справа про усиновлення дитини громадянином України, яка проживає за межами України або іноземцем. Тому на нашу думку, доцільно буде внести зміни до ч. 2 ст. 430 Цивільного процесуального кодексу України, виклавши її в новій редакції: *«Суд, ухвалюючи рішення, може допустити негайне його виконання у разі стягнення всієї суми боргу при присудженні платежів, визначених пунктами 1-3 частини першої цієї статті, а також при ухваленні рішення у справі про усиновлення неповнолітньої або малолітньої дитини, якщо суд прийде до висновку про те, що*

затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних наслідків для заявників та усиновленої дитини, в тому числі для життя та здоров'я дитини».

В судовій практиці також зазначається, що заявники крім дозволу Національної соціальної сервісної служби України (або Міністерства соціальної політики України до створення Нацсоцслужби) та відповідного виховного закладу, де перебуває дитина, отримують дозволи на здійснення усиновлення від власних національних органів у сфері міжнародного усиновлення та інші документи, які свідчать про можливість їх бути усиновлювачами. Так, у рішенні Летичівського районного суду Хмельницької області від 20 серпня 2020 року у справі № 678/743/20 зазначається, що заявники одержали дозвіл на проведення міжнародного усиновлення і в'їзд усиновленої дитини до США від державних установ США [145], у рішенні Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 11 січня 2022 року у справі № 274/7587/21 – дозвіл від суду у справах неповнолітніх м. Мілан щодо визнання заявників придатними до міжнародного усиновлення одного неповнолітнього іноземного походження, який матиме характеристики описані у мотиваційній частині, та щодо якого буде застосована різниця у віці не менше вісімнадцяти років та не більше сорока п'яти років, ухвалений 26 червня 2018 року [125], у рішенні Прилуцького районного суду Чернігівської області від 1 березня 2021 року у справі № 742/282/21 – аналогічне рішення суду у справах неповнолітніх м. Флоренція щодо надання дозволу на усиновлення однієї неповнолітньої дитини іноземного походження або двох, якщо вони є братами чи сестрами, віком від 5 до 8 років [153], у рішенні Ленінського районного суду м. Миколаєва від 27 серпня 2014 року у справі № 2-о/489/158/14 – лист керівника відділу уряду провінції Манітоба з питань усиновлення та супроводу дітей про рекомендацію заявників як таких, що придатні для усиновлення дитини з наступними характеристиками: одна дитини або двоє рідних дітей з незначними проблемами здоров'я, що корегуються, у віці від 24 місяців до 108 місяців та відсутність заперечень щодо міжнародного усиновлення і переїзду усиновлених дітей до провінції Манітоба [143], у рішенні Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 30 жовтня 2020 року у справі №

357/10159/20 – рішення Комісії з міжнародних усиновлень Президії Ради Міністрів Італійської Республіки про відповідність заявників усім вимогам міжнародного усиновлення та визнання заявників придатними до усиновлення однієї дитини іноземного походження до 6 років включно [127]. У рішенні Фрунзенського районного суду м. Харкова від 31 травня 2021 року у справі № 645/3387/21 про усиновлення малолітньої дитини громадянином Швейцарії та громадянкою Французької республіки зазначається, що заявники пройшли підготовку до усиновлення, що засвідчена довідкою про підготовку до батьківства від 22 жовтня 2020 року, виданою службою усиновлення департаменту Рон [159].

Відповідно до ст. 231 СК України, якщо усиновлювачами є одночасно жінка та чоловік і якщо вони записуються батьками дитини, відповідно змінюються прізвище та по батькові дитини. За заявою усиновлювачів може бути змінено ім'я дитини (за її згодою або без такої, якщо дитина живе в сім'ї усиновлювачів і звикла до нового імені), а якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно змінюється по батькові дитини. У разі, якщо усиновлюється повнолітня особа, її прізвище, ім'я та по батькові можуть бути змінені у зв'язку з усиновленням за заявою усиновлювача та усиновленої особи. Про відповідні зміни, суд зазначає у рішенні про усиновлення [172].

Наприклад, при ухваленні рішення про усиновлення неповнолітніх дітей від 19 березня 2020 року № 357/1709/20, Білоцерківський міськрайонний суд Київської області, зважаючи на наявність серед вимог заявників також вимог щодо зміни прізвища, імені та по батькові дитини, ухвалив: внести зміни до актового запису про народження від 13 жовтня 2009 року № 1722 щодо ОСОБА_5 , ІНФОРМАЦІЯ_1, уродженця: Україна, Київська область, м. Біла Церква, який складений Відділом реєстрації актів цивільного стану Білоцерківського міськрайонного управління юстиції Київської області, а саме: вказати відомості про батька та матір дитини, вказавши дані усиновлювачів (їх прізвища та ім'я, громадянську належність, місця народження та проживання), змінити відомості про дитину, змінивши її прізвище та власне ім'я, а по батькові не зазначати. Дату та місце народження дитини залишити без змін [126]. Так само, було прийнято

рішення про усиновлення дитини громадянами США Прилуцьким районним судом Чернігівської області від 12 квітня 2021 року у справі № 742/764/21, яким було ухвалено змінити прізвище усиновленої дитини, її ім'я, по батькові дитини не вказувати згідно із традиціями Сполучених Штатів Америки, місце та дату народження дитини залишити без змін [152]. Зважаючи на наявність крім вимог щодо усиновлення дитини у заяві, поданій до Ковпаківського районного суду м. Суми громадянами Канади та Японії, також вимог щодо зміни дитині: прізвища з «ОСОБА_4» на «ІНФОРМАЦІЯ_11», ім'я «ОСОБА_4» на «ІНФОРМАЦІЯ_11», по батькові не зазначати, дату народження і місце народження залишити без зміни, а також записати їх батьками цієї дитини, суд ухвалив відповідне рішення. Цим рішенням суд постановив внести зміни до актового запису № 641, складеного 21 травня 2013 року Зарічним районним у місті Суми відділом державної реєстрації актів цивільного стану Головного територіального управління юстиції у Сумській області, про народження ОСОБА_4 , ІНФОРМАЦІЯ_1 , наступні зміни: в графі «прізвище» замість «ОСОБА_4» записати «ІНФОРМАЦІЯ_11» (ІНФОРМАЦІЯ_11) , в графі «ім'я» замість «ОСОБА_4» записати «ІНФОРМАЦІЯ_11» (ІНФОРМАЦІЯ_11), «по батькові» не вказувати згідно з традицією Канади, дату народження дитини «ІНФОРМАЦІЯ_1» та місце народження залишити без змін, в графі «Батьки» записати: «Батько» – « ОСОБА_1 , ІНФОРМАЦІЯ_7, по батькові не вказувати, громадянство «Громадянин Канади», «Мати» – « ОСОБА_2 , ІНФОРМАЦІЯ_8 , по батькові не вказувати, громадянство «Громадянка Японії» [138]. У рішенні Кіровського районного суду м. Дніпропетровська (м. Дніпро) від 26 травня 2021 року у справі № 203/1675/21 було вирішено прізвище, ім'я, по батькові, дату, місце народження, відомості про батьків дитини залишити без змін, оскільки відповідні вимоги заявлені заявниками не були [136]. Слід зазначити, що можливість зміни по батькові дитини через фактичне вилучення цієї частини імені дитини, якщо за традицією держави громадянської належності заявників по батькові не використовується, чинним законодавством не передбачена, оскільки із змісту ч. 2 ст. 231 СК України «Якщо усиновлювач записується батьком дитини, відповідно змінюється по батькові

дитини» впливає можливість зміни по батькові дитини відповідно до імені її усиновителя, однак не вилучення. У зв'язку із цим, пропонуємо доповнити ч. 2 ст. 231 СК України новим реченням наступного змісту: *«Якщо звичай національної меншини, до якої належать усиновлювачі або один з них не передбачає використання по батькові, за заявою усиновлювачів по батькові усиновленої особи може бути виключене».*

Втім, суд може і відмовити у задоволенні вимоги щодо зміни прізвища, імені чи по батькові. Як зазначив Верховний Суд у постанові від 1 червня 2022 року у справі № 759/9639/18 враховуючи тривалий розгляд судами справи про усиновлення та внесення відповідних зміни в актовий запис про народження дитини, інтересам дитини не буде відповідати чергова зміна прізвища та по-батькові, оскільки постійні зміни у персональних даних можуть бути причиною психологічної травми у дитини, нерозуміння поведінки дорослих, які час від часу називають її іншим прізвищем та по-батькові [31].

У ст. ст. 312, 313 та 314 Цивільного процесуального кодексу України зазначені питання підготовки справи до судового розгляду, власне особливості здійснення судового розгляду та процесуальні аспекти ухвалення судового рішення про усиновлення дитини. Зокрема, суд розглядає справу про усиновлення дитини за обов'язковою участю заявника, органу опіки та піклування або уповноваженого органу виконавчої влади, а також дитини, якщо вона за віком і станом здоров'я усвідомлює факт усиновлення, з викликом заінтересованих та інших осіб, яких суд визнає за потрібне допитати [188]. Як показує судова практика представники Національної соціальної сервісної служби України можуть не брати участь у судовому засіданні, якщо надіслали заяву про можливість слухання справи за її відсутністю, за умови присутності представника органу опіки та піклування [142]. Також у судових засіданнях у справах про усиновлення беруть участь представники органів опіки та піклування (служб у справах дітей) та відповідних виховних закладів, де перебуває дитина – відповідної школи-інтернату – центру загальної і профільної освіти та комплексної реабілітації, загальноосвітньої школи-інтернату для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, будинку

дитини [127; 132; 142; 150; 151]. До участі у справі може залучатися й відділ державної реєстрації актів цивільного стану територіальних підрозділів Міністерства юстиції України, якщо разом із вимогою щодо усиновлення дитини іноземцем чи громадянином України, який проживає за межами України, також заявлено вимогу щодо внесення змін до актового запису про народження дитину, а саме зміну прізвища, імені чи по батькові дитини, відомостей про її батьків [132]. Також до участі у справі про усиновлення може бути залучений прокурор як особа, якій законом надано право захищати права, свободи та інтереси інших осіб [39, с. 11; 180, с. 11], хоча законодавчо не передбачено обов'язкової участі прокурора під час розгляду справ про усиновлення [66, с. 90].

Крім цього, до участі у справі про усиновлення як заінтересована особа залучається й сама дитина, оскільки взаємовідносини дитини із заявником залежать від обставин, що підлягають встановленню та можуть вплинути на її права і обов'язки, а також рішення у справі зумовлює зміну правового статусу усиновлюваної дитини та усиновителя, виникнення у них взаємних прав та обов'язків [73, с. 159]. Згода дитини на її усиновлення дається у формі, яка відповідає її вікові, однак у СК України відсутня норма, яка б встановлювала мінімальний вік, з настанням якого вважається, що думка дитини має правове значення, ні конкретної форми виразу такої згоди дитини [75, с. 81; 183, с. 135-136]. Втім, можливість дитини висловити свою думку щодо її усиновлення може залежати не тільки від віку, а й від розумових, фізичних та психічних особливостей, а тому можемо погодитися із невизначеністю законодавчо віку надання згоди на усиновлення дитиною, щоб вона була прийнята судом – ці питання все ж залишаються індивідуальними для кожної дитини, що усиновлюється і в кожному конкретному випадку можливість участі дитини у справі для висловлення думки щодо її усиновлення встановлюються судом [66, с. 91; 99, с. 146].

Втім, у судовій практиці трапляються випадки, коли справа вирішується за відсутності дитини, хоча вона за віком та станом здоров'я могла би усвідомити факт усиновлення. Так, Вінницький міськрайонний суд Вінницької області, розглядаючи справу № 127/34263/21 про усиновлення дитини громадянами Італії,

встановив, що у зв'язку з військовою агресією російської федерації та введенням на території України військового стану дитину було евакуйовано до Республіки Польщі, де вона на даний час перебуває з іншими дітьми. Встановити відеоконференцзв'язок із відповідним закладом, де перебуває дитина неможливо, за таких обставин представник Вінницького навчально-реабілітаційного центру «Гніздечко», де перебувала дитина до евакуації, просив суд слухати справу за відсутності дитини та врахувати її пояснення, які були надані на засіданні Служби у справах дітей. Суд заслухавши думку учасників справи та дослідивши матеріали справи, ухвалив провести розгляд справи у відсутність дитини, враховуючи її усну згоду на усиновлення, яка була надана нею особисто на засіданні Служби у справах дітей Вінницької міської ради [130]. На нашу думку, слід передбачити можливість вирішення справи про усиновлення без участі дитини, якщо її участь є неможливою у зв'язку із обставинами, що викликані військовою агресією російської федерації та введенням на території України військового стану, за наявності її усної або письмової згоди на усиновлення, якщо дитина здатна висловити таку згоду.

На нашу думку, слід прямо передбачити, що у справі про усиновлення дитини іноземцем має брати участь не тільки представник Національної соціальної сервісної служби (як органу, який надав дозвіл на усиновлення) та органу опіки та піклування (як орган, що видав висновок про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини), як це впливає із положень ч. 1 ст. 313 Цивільного процесуального кодексу України, а й слід залучати до участі у справі представника консульської установи відповідної держави, у разі, якщо усиновлення здійснюється особами, які постійно проживають за межами України. Цим самим, буде забезпечена можливість надання суду інформацію щодо особистих характеристик заявника та його можливості забезпечити найкращі інтереси дитини при її усиновленні, стабільні та гармонійні умови для життя, належне виховання та утримання з боку органу, який володіє інформацією щодо заявника, який перебуває на відповідному консульському обліку [178, с. 127].

Як уже було визначено вище, у випадку, якщо дитина – громадянин України проживає за межами України, її усиновлення здійснюється не в судовому порядку,

а консульською установою.

У п. 88 Порядку № 905 передбачається, що рішення про усиновлення громадянами України дитини - громадянина України, яка проживає за її межами, приймається консульською установою чи дипломатичним представництвом України на підставі документів, зазначених у п.п. 2, 3, 5-12 п. 33, п.п. 84 і 85 цього Порядку (якими визначається перелік документів, які подаються з метою постановки на облік як осіб, які бажають усиновити дитину (крім власне самої заяви про взяття на облік, дозволу компетентного органу країни проживання заявників на в'їзд і проживання усиновленої дитини, інформації компетентного органу країни проживання заявника та інформацію консульської установи чи дипломатичного представництва України про своєчасність (несвоєчасність) подання звітів і наявність (відсутність) фактів неналежного виконання обов'язків усиновлювачем, який є іноземцем або громадянином України, що постійно проживає за межами України, у разі повторного усиновлення на території України), а також видачі консульською установою висновку про доцільність усиновлення та відповідність його інтересам дитини і надання дозволу Національної соціальної сервісної служби України на усиновлення [104]. На жаль, самої процедури вирішення справи про усиновлення консульською установою законодавчо не визначено (як і вимог щодо присутності при вирішенні відповідної справи осіб, які подали заяву про усиновлення, дитини, яка усиновлюється, необхідності надання згоди дитиною, що усиновлюється на її усиновлення, згоди батьків дитини на її усиновлення, згоди закладу, в якому перебуває дитина, яка не має батьків). На нашу думку, слід внести відповідні зміни до п. 88 Порядку № 905, в якому передбачити, що рішення про усиновлення громадянами України дитини - громадянина України, яка проживає за її межами, приймається консульською установою чи дипломатичним представництвом України з урахуванням ст. ст. 207 – 222 Сімейного кодексу за обов'язкової участі у засіданні особи, яка бажає усиновити дитину, дитини, що усиновлюється, представника Національної соціальної сервісної служби України, органів, установ та осіб, які надають згоду на усиновлення дитини. Також на нашу думку при прийнятті рішення про

усиновлення, консульська установа має враховувати ті ж критерії, що й суд відповідно до ст. 224 СК України. На нашу думку, врахування цих критеріїв дозволить максимально врахувати найкращі інтереси дитини.

Втім, поза увагою законодавця також залишився не тільки процесуальний аспект прийняття рішення про усиновлення консульською установою, а й можливість його оскарження у разі, якщо воно порушує права та інтереси усиновлювачів та усиновленої дитини. У разі прийняття такого рішення судом, особа, права якої порушені може подати апеляційну скаргу на таке рішення суду. Однак, учасники справи про усиновлення дитини, коли рішення приймається консульською установою, позбавлені такого права, оскільки п. 88 Порядку № 905 не передбачає можливість оскарження рішення консульської установи про усиновлення. На нашу думку, слід передбачити, можливість оскарження такого рішення в судовому порядку, а саме в порядку скасування усиновлення. У разі визнання такого рішення протиправним, тобто таким, що порушує права та законні інтереси усиновлювача, усиновленої дитини, її батьків, відповідне рішення про усиновлення має бути визнане протиправним і скасоване. У зв'язку із цим, на нашу думку, доцільно доповнити ч. 1 ст. 238 СК України п. 4 наступного змісту: «4) якщо рішення про усиновлення, прийняте консульською установою порушує права та законні інтереси усиновлювача, усиновленої дитини, її батьків». У разі ж, якщо відповідне рішення було прийняте без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною, рішення консульської установи може бути визнане недійсним відповідно до ст. 236 СК України. В цьому аспекті виникає питання про те, який суд буде вирішувати справу про оскарження рішення консульської установи про усиновлення в порядку скасування усиновлення. Якщо звернутися до положень ст. 29 Цивільного процесуального кодексу України, яким передбачено, що підсудність справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, а також справ про розірвання шлюбу між громадянином України та іноземцем або особою без громадянства, які проживають за межами України, визначається суддею Верховного Суду, визначеним у порядку, передбаченому статтею 33 цього Кодексу, одноособово [188], то можна зрозуміти, що така підсудність буде

визначатися Верховним Судом, оскільки і усиновлювачі, і усиновлена дитина проживають за межами України. Втім, на нашу думку, для недопущення різного тлумачення положень цієї статті, слід внести до неї зміни і передбачити, що підсудність справ про оскарження рішення консульської установи про усиновлення в порядку скасування усиновлення визначається Верховним Судом. Крім цього, слід допустити й можливість оскарження рішення консульської установи як індивідуального правового акту суб'єкта владних повноважень до вищестоящого органу, а саме до Міністерства закордонних справ України. Це дозволить учасникам правовідносин у сфері усиновлення мати декілька варіантів для оскарження рішення про усиновлення дитини, прийнятого консульською установою і захисту прав та законних інтересів, порушених або неврахованих цим рішенням, в тому числі прав та законних інтересів усиновленої дитини.

Отже, прийняття рішення суду або консульської установи про усиновлення дитини зумовлює припинення ще існуючих правовідносин між рідними батьками дитини, закладом або особою, де перебуває дитина-сирота чи дитина, позбавлена батьківського піклування та власне – дитини і виникнення у особи, яка усиновила дитину та самої дитини комплексу сімейних прав та обов'язків, пов'язаних із наданням дитині належного сімейного виховання, утримання, освіти та розвитку, усього іншого, що може надати саме перебування у сім'ї, а також інших прав, притаманних саме усиновлювачеві та усиновленій дитині. Процесуальні особливості здійснення усиновлення дитини громадянином України, які проживають за межами України або іноземцем судом або консульською установою визначені п. 88 Порядку № 905, ст. ст. 224, 225 та 283 СК України та цивільним процесуальним законодавством.

Можемо зазначити, що в судовій практиці склалася неоднозначна ситуація щодо встановлення переліку обставин, що підлягають встановленню судом при вирішенні справи про усиновлення, в тому числі відповідності усиновлювачів вимогам, що ставляться до них відповідно до сімейного законодавства та можливості надання згоди дитиною, що усиновлюється, на усиновлення; щодо можливості негайного виконання судового рішення про усиновлення дитини, якщо

воно викликане станом здоров'я дитини і затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних наслідків для заявників та усиновленої дитини; можливості зміни по батькові усиновленої дитини через фактичне вилучення цієї частини імені дитини, якщо за традицією держави громадянської належності заявників по батькові не використовується; випадків вирішення справи за відсутності дитини, хоча вона за віком та станом здоров'я могла би усвідомити факт усиновлення, передусім, якщо її участь є неможливою у зв'язку із обставинами, що викликані військовою агресією російської федерації та введенням на території України військового стану, за наявності її усної або письмової згоди на усиновлення, якщо дитина здатна висловити таку згоду.

Проблемним також є відсутність визначення процедури вирішення справи про усиновлення консульською установою, а також можливості оскарження рішення консульської установи про усиновлення дитини з мотивів, що воно порушує права та законні інтереси усиновлювача, усиновленої дитини, її батьків

2.3 Особливості провадження діяльності з усиновлення дітей громадянами, які перебувають за кордоном та іноземцями в умовах правового режиму воєнного стану

Російське повномасштабне вторгнення в Україну істотно загострило проблему влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування. З одного боку, збільшилася кількість дітей, які стали потребувати застосування тих чи інших заходів, спрямованих на їх влаштування в нові сім'ї, оскільки власні сім'ї, своїх батьків, інших членів сім'ї та родичів такі діти втратили, в тому числі внаслідок примусових переміщень, смерті, міграцій, тощо. З іншого боку, законодавство про усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування було законодавством «мирного часу» і не передбачало особливого порядку здійснення процедур усиновлення на випадок збройного конфлікту, коли робота відповідних органів, уповноважених здійснювати провадження діяльності у

сфері усиновлення стає неможливою або утрудненою. Це стосується також випадків усиновлення дітей громадянами України, які хоч і проживали на території України, однак були змушені виїхати за межі території України, а також іноземцями. Вище викладене зумовлює необхідність як внесення змін до законодавства, яке врегульовує процедури здійснення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України, а також іноземцями, так і удосконалення відповідного організаційного та інституційного механізму здійснення провадження діяльності з усиновлення [177, с. 269].

Впродовж першого місяця повномасштабного вторгнення російської федерації в Україну практичне здійснення усиновлення стало неможливим, попри відсутність формальної заборони його здійснення. Це стосувалось як питання взяття на облік громадян України та іноземців як осіб, які бажають усиновити дитину, так і подальших процесів – надання інформації про дітей, які можуть бути усиновлені, знайомства з ними та встановлення контакту, подальших дій щодо підготовки документів для подачі в суд для вирішення справи про усиновлення дитини, власне – розгляду та вирішення справи про усиновлення дитини в суді. При чому, відповідні етапи процесу усиновлення були зупинені навіть, якщо попередні були розпочаті до війни. Були зупинені навіть ті судові процедури, де вже відбувся контакт з дитиною, де були розпочаті оформлення судові, де справи були передані в суд (всього таких справ було майже 700 по випадках усиновлення дітей громадянами України та 44 – іноземцями [86]). Протягом цього часу не приймалися й нові заяви як про усиновлення, так і про взяття на облік, оскільки відбулося призупинення роботи органів державної влади, в тому числі судів, а тому процес усиновлення дітей громадянами України та іноземцями був зупинений фактично через те, що було проблематично дотримуватися передбаченої законодавством процедури, попри формальну відсутність заборони на здійснення такого усиновлення [16, с. 83]. Це було визнано 13 березня 2022 року й Міністерством соціальної політики України, яке зазначило на актуальності не усиновлення, а передачі дітей, які евакуйовані до інших держав внаслідок надзвичайної ситуації і позбавлених батьківського піклування у зв'язку із тим під тимчасовий догляд,

оскільки немає відомостей про відсутність батьків у таких дітей та є можливим їх возз'єднання із сім'ями у подальшому [38, с. 104]. У зв'язку із цим, Національна соціальна сервісна служба, що уповноважена надавати згоду на усиновлення дитини-громадянина України іноземцями або громадянами України, які проживають за її межами, не розглядала справи та не видавала згоди/дозволу на усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за її межами. Викликано це було тим, що через активні бойові дії неможливо забезпечити дотримання усіх необхідних процедур при здійсненні міжнародного усиновлення [89]. Як зазначає Д. Васильєва, в період з лютого по травень 2022 року все ж усиновлення дітей відбувалося у разі, якщо усі необхідні процедури, що передували судовому розгляду відбулися до запровадження режиму воєнного стану, а проведення відповідного судового розгляду справ про усиновлення не було ускладненим проведенням бойових дій [19].

В подальшому, були внесені зміни до Порядку № 905, спрямовані на розблокування процесу усиновлення дітей, а також процедур ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, консульського обліку усиновлених дітей, нагляду за усиновленими дітьми у разі проживання їх за кордоном. Частина цих змін була спрямована на вирішення питань, які виникали у зв'язку із зміною перебування як дітей, так і кандидатів в усиновлювачі (в тому числі у зв'язку із тимчасовим переміщенням (евакуацією) дітей в безпечні регіони України або за межі території України), знаходженням цих осіб на тимчасово окупованих територіях, а також на спрощення процедур усиновлення, в тому числі їх часткову цифровізацію.

Постановою Кабінету Міністрів України від 24 травня 2022 року № 618 було врегульовано питання виконання рішення суду про усиновлення дитини, яке було ухвалене до початку повномасштабного вторгнення, якщо така дитина була тимчасово переміщена (евакуйована) за межі України під час введення на території України правового режиму воєнного стану. Було закріплено, обов'язок усиновлювачів забрати таку дитину в присутності посадової особи консульської установи України після пред'явлення відповідного переліку документів (копії

рішення суду про усиновлення та документів усиновлювачів, що посвідчують їх особу; письмового погодження Національної соціальної сервісної служби України; зобов'язання усиновлювачів щодо забезпечення взяття дитини на консульський облік в такій державі протягом семи робочих днів після передання їм дитини, в іншій іноземній державі, із зазначенням держави та обґрунтування необхідності тимчасового переміщення до неї). За фактом передання усиновленої дитини усиновлювачам посадовою особою консульської установи України у присутності усиновлювачів було передбачено складання акту про передання усиновленої дитини [112].

Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 31 травня 2022 року № 636 було передбачено цифровізацію окремих етапів процесу взяття на облік як осіб, які бажають усиновити дитини та ряду інших аспектів взаємодії осіб, які бажають усиновити дитину із органами, які здійснюють провадження діяльності у сфері усиновлення. Зокрема, було запроваджено можливість одержання консультації щодо процедури усиновлення дитини громадянами України, які бажають усиновити дитину шляхом подання відповідної заяви через Єдиний державний вебпортал електронних послуг та інтегровані з ним інформаційні системи Мінсоцполітики, органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, а також можливість одержання такої консультації не лише за місцем знаходження відповідного органу, а й онлайн, із використанням електронних засобів комунікації. Також було запроваджено можливість звернення із заявою про взяття на облік як особи, яка бажає усиновити дитину також через Єдиний державний вебпортал електронних послуг та інтегровані з ним інформаційні системи Мінсоцполітики, але тільки для громадян України, які постійно проживають на території України [109]. В дисертації вже зазначалося, що на жаль, відповідні зміни стосувалися спрощення процесу взяття на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, лише для громадян України, які постійно проживають в Україні, але не тих громадян, які проживають за її межами та іноземців. Можемо погодитися із тим, що на момент ухвалення відповідної постанови Кабінетом Міністрів України відповідні заходи щодо цифровізації

процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання, необхідних для реалізації державної політики у сфері усиновлення та захисту прав дітей могли бути здійснені лише щодо тих випадків, коли це не передбачало опрацювання нових (ще не розроблених) механізмів використання порталу «Дія» для подання відповідних заяв, пов'язаних з процесом усиновлення дитини. Для громадян України вже існував механізм подання заяв в електронній формі на отримання цілого ряду адміністративних (електронних публічних) послуг, тому для вирішення питання щодо цифровізації процесу взяття на облік як осіб, які бажають усиновити дитину стало можливим лише удосконалення Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та процесів його інформаційної взаємодії з відповідними базами даних, державними реєстрами та інформаційними системами для цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання. Однак, зважаючи на те, що з моменту прийняття цієї постанови, ситуація в Україні істотно покращилася, відновилася робота цілого ряду реєстрів, відбулося відновлення частини органів державної влади та місцевого самоврядування на раніше окупованих територіях, в тому числі органів опіки та піклування та судів, можливості порталу «Дія» доцільно було б використати і для подачі заяв про взяття на облік як осіб, які бажають усиновити дитину громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями.

В подальшому відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 року № 907 було продовжено процес впровадження цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання, зокрема було передбачено, що одночасно із надсиланням особам, які бажають усиновити дитину, перебувають на відповідному обліку запрошення на прийом для ознайомлення з інформацією про дитину з урахуванням рекомендацій, зазначених у висновку про можливість бути усиновлювачами, здійснюється інформування за допомогою телефонного зв'язку та електронною поштою [111].

Також, постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 року № 907, було передбачено спеціальний порядок провадження діяльності з усиновлення під час воєнного стану, зокрема внормовано:

а) питання обліку дітей та кандидатів в усиновлювачі, які проживають (перебувають) на тимчасово окупованій російською федерацією території, України – такі особи беруться на облік після відновлення діяльності місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування на відповідних територіях. Дане питання було приведено у відповідність із положенням ст. 9 Закону України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», відповідно до якої будь-які органи, їх посадові та службові особи на тимчасово окупованій території та їх діяльність вважаються незаконними, якщо ці органи або особи створені, обрані чи призначені у порядку, не передбаченому законом, будь-який акт (рішення, документ), виданий цими органами та/або особами, передбаченими частиною другою цієї статті, є недійсним і не створює правових наслідків, крім документів, що підтверджують факт народження, смерті, реєстрації (розірвання) шлюбу особи на тимчасово окупованій території, які додаються до заяви про державну реєстрацію відповідного акта цивільного стану [115].

б) питання щодо взяття на облік громадян України, які під час воєнного стану перемістилися для тимчасового проживання (перебування) до іншої адміністративно-територіальної одиниці України і не перебували на обліку кандидатів в усиновлювачі – можуть бути взяті на цей облік за місцем тимчасового переміщення (евакуації);

в) питання щодо взяття на облік громадян України, які під час воєнного стану тимчасово перемістилися (евакуювалися) за межі України – беруться на облік осіб, які бажають усиновити дитину після їх повернення на постійне місце проживання в Україну;

г) питання внесення даних про дитину до Єдиного електронного банку даних про дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, і громадян, які бажають взяти їх на виховання у разі, якщо у зв'язку з проведенням воєнних (бойових) дій або перебуванням в тимчасовій окупації, оточенні (блокуванні) служба у справах дітей за місцем перебування дитини на місцевому обліку не може здійснювати своїх повноважень або відключена від Єдиного банку даних;

д) подовжено строк дії документів та висновку про можливість бути усиновлювачем до 18 місяців від дати видачі, а також вирішено питання, якщо під час воєнного стану закінчився строк дії висновку про можливість бути усиновлювачами можливе продовження строку такого документу, але не більше ніж на 18 місяців, про що вноситься відповідна інформація до Єдиного банку даних. В той же час, особи, які взяті на облік як особи, які бажають усиновити дитину, але перемістилися за межі України або з інших причин не можуть поновити документи, строк дії яких закінчився, з обліку не знімаються і мають право не пізніше ніж протягом трьох місяців після припинення або скасування воєнного стану поновити документи та здійснити усиновлення дитини відповідно до законодавства України [104; 177, с. 270].

Ці та інші зміни призвели до розблокування процедури усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування [177, с. 270].

Постановою Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 року № 907 було урегульовано питання усиновлення дітей громадянами України, які тимчасово або постійно проживають (перебувають) за межами України, та іноземцями, однак не через встановлення особливого порядку здійснення такого усиновлення (що було б логічним, зважаючи на необхідність приведення окремих процесів процедури усиновлення із реаліями воєнного часу, так як це було здійснено щодо окремих питань взяття осіб на облік як таких, що бажають усиновити дитину, а також їх повідомлення про інформацію про надсилання запрошення на прийом для ознайомлення з інформацією про дитину), а через встановлення заборони на здійснення такого усиновлення під час воєнного стану та протягом трьох місяців після його припинення або скасування. Причому, заборонене не лише прийняття рішення про усиновлення дитини судом або консульською установою, а й відповідні процедурні дії органів, уповноважених здійснювати діяльність у сфері усиновлення. Під заборону потрапили такі процесуальні дії щодо громадян України, які постійно проживають (перебувають) за межами України, та іноземців як взяття їх на облік кандидатів в усиновлювачі, видача їм направлень для знайомства та встановлення контакту з дитиною. У разі ж, якщо дитина вже

усиновлена громадянами України, які проживають за кордоном або іноземцями, нагляд за умовами проживання і виховання усиновленої дитини проводиться у звичайному порядку. Якщо зміна місця проживання була викликана саме обставинами воєнного стану, усиновлювачі мають повідомити про це відповідну консульську установу, а вона – протягом трьох робочих днів – Національну соціальну сервісну службу України [111]. Відповідні зміни в подальшому були збережені й після прийняття постанови Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 року № 576, якою були внесені окремі зміни, пов'язані із урегулювання процесу провадження діяльності у сфері усиновлення дітей в умовах правового режиму воєнного стану, в тому числі урегульовані питання знайомства кандидатів в усиновлювачі з дитиною, яка перебуває за межами України у зв'язку з тимчасовим переміщенням (евакуацією) в режимі відеоконференції (з фіксацією за допомогою технічних засобів відеозапису) [110].

На жаль, відповідна заборона на проведення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями була збережена, крім випадків, якщо усиновлювач є родичем дитини, або вирішується питання про усиновлення дитини, яка є рідним братом/сестрою раніше усиновленої ними дитини; а також, у разі коли громадяни України, які тимчасово або постійно проживають (перебувають) за межами України, та іноземці познайомилися та встановили контакт з дитиною за направленням Національної соціальної сервісної служби України, яке було видано до введення в Україні воєнного стану. В такому випадку процедура усиновлення може бути завершена відповідно до законодавства України [104].

На нашу думку, слід розширити випадки застосування процедур усиновлення дитини громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями в умовах правового режиму воєнного стану.

По-перше, на нашу думку, слід передбачити, що усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями є можливим у всіх випадках, крім випадків усиновлення дитини громадянами України, які проживають на території держави-агресора, а також іноземцями, що є

громадянами держави-агресора. На нашу думку, також слід обмежити можливість усиновлення дітей громадянами держав, які здійснюють сприяння державі-агресору та особами, які проживають на території таких держав (в даному контексті передусім маємо на увазі такі держави як Республіка Білорусь, Ісламська Республіка Іран та Корейська Народно-демократична Республіка. У разі, якщо таке усиновлення було проведене, на нашу думку слід застосувати процедуру скасування усиновлення (що однак потребує внесення відповідних змін до диспозиції ст. 238 Сімейного кодексу України), оскільки в такому випадку таке усиновлення буде суперечити як інтересам дитини, так й інтересам держави [177, с. 271]. Можемо погодитися із Л. І. Шаповал щодо необхідності на законодавчому рівні встановити норму про компенсацію моральної шкоди усиновленим дітям, а також інші заходи відповідальності, пов'язані з подальшим позбавленням права на усиновлення [190], в тому числі й особи, пов'язаної із державою-агресором. Звичайно, слід уточнити, що такі випадки стосуються рішень, прийнятих щодо усиновлення дітей після початку повномасштабного вторгнення, а щодо держави-агресора – після початку дій, спрямованих на анексію Криму. При цьому, також слід передбачити припинення усіх процедур щодо усиновлення дитини, які були розпочаті щодо осіб, які бажають усиновити дитину і є громадянами держави-агресора чи держав, які здійснюють сприяння державі-агресору або проживають на території таких держав, а самі особи повинні бути зняті з обліку осіб, які бажають усиновити дитину. У разі подання ними заяви про взяття на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, така заява не підлягає прийняттю; слід також заблокувати можливість подання таких заяв через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі фактичного знаходження особи на території держави-агресора чи держав, які здійснюють сприяння державі-агресору за відповідною ІР-адресою.

Що стосується громадян інших держав, на нашу думку, розблокуванню повинні підлягати усі етапи процесу усиновлення – і взяття на облік відповідних осіб як таких, що бажають усиновити дитину, і їх інформування про дітей, які можуть бути усиновлені, і знайомство з дитиною та встановлення контакту з нею,

і власне – вирішення судом питання про усиновлення дитини.

По-друге, на нашу думку слід цифровізувати окремі етапи процесу усиновлення дитини громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями – не тільки в частині подання заяви про взяття на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, якщо така особа є громадянином України, яка проживає за межами України або є іноземцем, як особисто, так і через Єдиний державний вебпортал електронних послуг, а й щодо інших етапів процесу усиновлення дитини. Так, можна передбачити можливість ознайомлення таких осіб з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, в режимі відеоконференції (з фіксацією за допомогою технічних засобів відеозапису), аналогічно тому, як зараз це передбачено щодо випадків усиновлення тимчасово переміщених (евакуйованих) дітей громадянами України, які проживають в Україні. Також в режимі відеоконференції є можливим проведення знайомства осіб, які бажають усиновити дитину з дитиною. Звичайно, в подальшому для продовження процедури усиновлення є доцільним особисте спілкування громадянина України, який проживає за межами України чи іноземця з дитиною, а тому надалі – доцільно після одержання направлення для знайомства та встановлення контакту з дитиною та проведення власне такого знайомства в електронній формі, подальші зустрічі з дитиною проводити уже особисто. В той же час, слід збільшити строк дії відповідного направлення, оскільки існуючий строк у 10 робочих днів (з можливістю його пролонгації ще на цей же строк) є недостатнім, зважаючи на труднощі, які можуть виникати при приїзді громадянина України, який проживає за межами України чи іноземця в Україну (оскільки повітряне сполучення з Україною наразі не поновлене, а переміщення автомобільним та залізничним транспортом є більш тривалим і здійснюється лише через пункти пропуску через державний кордон з Республікою Польща, Словаччиною, Угорщиною, Молдовою та Румунією). Тому на нашу думку, слід збільшити строк дії направлення на знайомство з дитиною та встановлення контакту з дитиною до 30 робочих днів з дня видачі, при цьому у разі проведення первинного знайомства з дитиною у режимі відеоконференції цей строк продовжується. Саме ж направлення для

знайомства та встановлення контакту з дитиною може надсилатися кандидатам в усиновлювачі за допомогою засобів електронної комунікації.

По-третє, можна передбачити передачу за допомогою засобів електронної комунікації не тільки направлень для знайомства та встановлення контакту з дитиною, а й інших документів, які стосуються взяття на облік особи, яка бажає усиновити дитину, її інформування про дітей, які можуть бути усиновлені та рішень за заявами про ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені та про повторне ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, а також можливість подання в електронній формі й цих заяв особами, які бажають усиновити дитину.

По-четверте, слід уточнити що означає поняття «засоби електронної комунікації», яке застосовується для випадків повідомлення від осіб, які бажають усиновити дитину про їх згоду щодо особистого ознайомлення з інформацією про дитину та направлень для знайомства та встановлення контакту з дитиною. На нашу думку, такими засобами електронної комунікації є будь-які інструменти, методи та технології, які можуть бути використані для передачі інформації, обміну повідомленнями та встановлення зв'язку між людьми чи організаціями – передусім електронна пошта чи повідомлення в інтернет-месенджерах або соціальних мережах. Однак, в такому випадку слід уточнити, що застосування таких засобів є можливим лише у випадку, якщо їх використання дозволяє ідентифікувати осіб, які беруть участь у передачі/отриманні відповідної інформації та не допускати доступу до змісту повідомлень та їх вмісту (відповідних файлових вкладень) інших осіб.

По-п'яте, доцільно цифровізувати процес подання заяви громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями про отримання згоди Національної соціальної сервісної служби України на усиновлення дитини, а саме передбачити, що така заява, висновок про доцільність усиновлення та його відповідність інтересам дитини та інші необхідні документи, передбачені п. 77 Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей через Єдиний державний вебпортал

електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи, а також можливість отримання такої згоди як електронного документа, підписаного електронним цифровим підписом аналогічно тим, які отримуються через портал «Дія».

Також слід зазначити на недоліках законодавчої техніки Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, в якому не передбачено конкретного строку повідомлення консульської установи усиновлювачем про виїзд за кордон разом із усиновленою дитиною та необхідність поставлення на консульський облік. Як пропонує Л. І. Шаповал, слід внести зміни до Порядку провадження діяльності з усиновлення, в якому передбачити не просто обов'язок усиновителя звернутися до відповідної консульської установи, а звернутися протягом десяти днів, що дозволить здійснювати контроль за діями усиновлювачів, здійснювати безперервний нагляд і контроль за умовами проживання та виховання усиновлених дітей та вчасно реагувати на порушення прав та інтересів усиновленої дитини [191, с. 214].

На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що на час дії режиму воєнного стану усиновлення дітей громадянами, які проживають за кордоном, або іноземцями обмежене, за винятком усиновлення дитини її родичем; усиновлення дитини особою, що вже усиновила її брата чи сестру; усиновлення дитини, яка познайомилася та встановила контакт із кандидатом на усиновлення за направленням Нацсоцслужби, яке було видано до введення в Україні воєнного стану. У всіх зазначених випадках усиновлення дитини є можливим після повернення дитини на територію України. Здійснення діяльності із усиновлення, в тому числі процедур ведення обліку дітей, які можуть бути усиновлені, осіб, які бажають усиновити дитину, консульського обліку усиновлених дітей, нагляду за усиновленими дітьми у разі проживання їх за кордоном не зазнали істотних змін у зв'язку із введенням воєнного стану, за

винятком врегулювання питання, якщо переїзд за кордон був викликаний необхідністю евакуації дитини із зони бойових дій. На нашу думку, слід погодитися із необхідністю встановлення конкретного строку інформування консульської установи про такий переїзд, а також обмежити можливість усиновлення дитини громадянами України, які проживають на території держави-агресора або держав, які здійснюють сприяння державі-агресору, а також іноземцями, що є громадянами держави-агресора або однієї з держав, які здійснюють сприяння державі-агресору [178, с. 271]. В інших випадках слід допустити усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями, однак слід: а) передбачити, що у разі, якщо усиновлення громадянами України, які проживають на території держави-агресора чи держав, які здійснюють сприяння державі-агресору, а також іноземцями, що є громадянами держави-агресора чи однієї держав, які здійснюють сприяння державі-агресору було проведене після початку повномасштабного вторгнення, а щодо держави-агресора – після початку дій, спрямованих на анексію Криму, слід застосувати процедуру скасування усиновлення із компенсацією моральної шкоди усиновленим дітям, а також інші заходи відповідальності, пов'язані з подальшим позбавленням права на усиновлення; б) передбачити припинення усіх процедур щодо усиновлення дитини, які були розпочаті щодо осіб, які бажають усиновити дитину і є громадянами держави-агресора чи держав, які здійснюють сприяння державі-агресору або проживають на території таких держав, а самі особи повинні бути зняті з обліку осіб, які бажають усиновити дитину; в) передбачити можливість ознайомлення громадян України, які проживають за межами України та іноземців з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, в режимі відеоконференції (з фіксацією за допомогою технічних засобів відеозапису), аналогічно тому, як зараз це передбачено щодо випадків усиновлення тимчасово переміщених (евакуйованих) дітей громадянами України, які проживають в Україні; г) передбачити можливість проведення знайомства осіб, які бажають усиновити дитину з дитиною в режимі відеоконференції; д) збільшити строк дії направлення на знайомство та встановлення контакту з дитиною у разі, якщо особа, яка бажає

усиновити дитину є іноземцем або громадянином України, який проживає за межами України до 30 робочих днів з дня видачі, при цьому у разі проведення первинного знайомства з дитиною у режимі відеоконференції цей строк продовжується; е) передбачити передачу за допомогою засобів електронної комунікації направлень для знайомства та встановлення контакту з дитиною, інших документів, які стосуються взяття на облік особи, яка бажає усиновити дитину, її інформування про дітей, які можуть бути усиновлені та рішень за заявами про ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені та про повторне ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, а також можливість подання в електронній формі й цих заяв особами, які бажають усиновити дитину; е) передбачити подання заяви громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями про отримання згоди Національної соціальної сервісної служби України на усиновлення дитини через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи, а також можливість отримання такої згоди як електронного документа; ж) уточнити, що застосування засобів електронної комунікації для правовідносин між особою, яка бажає усиновити дитину та Нацсоцслужбою є можливим лише у випадку, якщо їх використання дозволяє ідентифікувати осіб, які беруть участь у передачі/отриманні відповідної інформації та не допускати доступу до змісту повідомлень та їх вмісту (відповідних файлових вкладень) інших осіб.

Висновки до Розділу 2

Отже, в результаті проведення дослідження процесуальних аспектів усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, в тому числі процесуального порядку провадження діяльності у сфері міжнародного усиновлення, прикладних питань здійснення усиновлення дітей

іноземцями та громадянами України, які проживають за її межами, в судовому порядку та нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями, дійшли до таких висновків:

1. Порядок провадження діяльності щодо усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України визначений в Постанові Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 та наказі Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445; ця діяльність повинна проводитися із урахуванням положень ст. ст. 207 – 222 і 284 СК України, якими передбачені умови та правові наслідки усиновлення, а також особливості здійснення обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян, а також обліку осіб, які бажають усиновити дитину.

В СК України та Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей має місце недолік у законодавчій техніці, а саме використана різна термінологія для позначення осіб, постановлених на облік – у СК України застосовується поняття «облік осіб, які бажають усиновити дитину», а у Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей – два терміни «облік громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину, що проживає в Україні» та «облік кандидатів в усиновлювачі», які застосовуються як аналогічні; Порядком № 905 передбачається необхідність подання заяви про взяття на облік кандидатів в усиновлювачі, з іншого боку застосовується й поняття «громадяни/іноземці/особи, які бажають усиновити дитину» для позначення як осіб, які подають таку заяву, а також для позначення осіб, уже постановлених на такий облік. З метою приведення у відповідність положень Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей поняття із термінологією, що використана у СК України, пропонуємо замінити поняття «кандидат в усиновлювачі» на «особу, яка поставлена на облік як особа, яка бажає усиновити дитину» та інших понять, де містяться слова «кандидат в усиновлювачі», назву заяви, яка подається з метою

постановлення на облік як особи, яка бажає усиновити дитину – на «заяву про взяття на облік осіб, які бажають усиновити дитину». У тих же випадках, якщо відповідне поняття застосовується для позначання осіб, які лише звертаються із заявою про взяття на відповідний облік, запропоновано використовувати поняття «громадяни/іноземці/особи, які звертаються із заявою про постановку на облік осіб, які бажають усиновити дитину» або «заявник» у відповідних відмінках.

На даний час законодавчо передбачено тільки постановка на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, через подання документів до Національної соціальної сервісної служби України особисто або через представника відповідно до Порядку № 445. На нашу думку, слід передбачити можливість подання заяви про взяття на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, якщо така особа є громадянином України, яка проживає за межами України або є іноземцем, як особисто, так і через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи відповідно до положень п. 22-1 цього Порядку. Зазначена пропозиція дозволить спростити для усиновлювачів – громадян України, яка проживає за межами України або іноземців порядок звернення з метою постановки їх на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, коли безпосередній приїзд в Україну та подальше перебування в Україні особи, яка бажає усиновити дитину є ризиковою, зважаючи на обставини, викликані агресією російської федерації проти України.

Передбачені наказом Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445 положення про вимоги до оформлення справи та положення, що у разі порушення цих вимог справа повертається заявнику або представнику без розгляду є формальними і такими, що ставлять громадян України, які проживають за межами України та іноземців у невідгідне положення порівняно із громадянами України, які постійно проживають в Україні і є дискримінаційними, тому відповідні положення слід вилучити із наказу № 445.

2. Прийняття рішення суду або консульської установи про усиновлення дитини зумовлює припинення ще існуючих правовідносин між рідними батьками дитини, закладом або особою, де перебуває дитина-сирота чи дитина, позбавлена батьківського піклування та власне – дитини і виникнення у особи, яка усиновила дитину та самої дитини комплексу сімейних прав та обов'язків, пов'язаних із наданням дитині належного сімейного виховання, утримання, освіти та розвитку, усього іншого, що може надати саме перебування у сім'ї, а також інших прав, притаманних саме усиновлювачеві та усиновленій дитині

Попри те, що в ст. 224 СК України передбачені межі судового контролю за відповідністю усиновлення дитини громадянами України, які проживають за кордоном або іноземцями інтересам дитини, в судовій практиці щодо цього склалася неоднозначна ситуація, зважаючи на те, що перелік обставин, що підлягають встановленню судом при вирішенні справи про усиновлення є невичерпним і передбачає наявність «інших обставин, що мають істотне значення», такими обставинами можуть бути будь-які питання, які мають значення для встановлення відповідності усиновлення дитини-сироти чи дитини, яка позбавлена батьківського піклування громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями найкращим інтересам дитини, що усиновлюється. З одного боку в судовій практиці часто залишається поза увагою питання відповідності усиновлювачів вимогам, що ставляться до них відповідно до сімейного законодавства та можливості надання згоди дитиною, що усиновлюється, на усиновлення. З іншого боку, при оцінці судом відповідності доходу усиновлювачів, щоб він вважався належним для утримання дитини, не є зрозумілими та єдиними критерії, якими керується суд (в судовій практиці може звертатися увага на те, щоб заявники працювали за умовами трудових договорів, укладених на невизначений час, може вважатися достатнім, щоб відповідний дохід мав лише один із заявників, якщо сукупний дохід сім'ї усиновлювачів є достатнім для утримання дитини; до останнього в судовій практиці належать як заробітна плата, так і дохід від підприємницької діяльності, від використання майна тощо). На нашу думку, слід передбачити, що суд, враховуючи матеріальне становище особи, яка бажає

усиновити дитину відповідно до п. 1 ч. 1 ст. 224 СК України повинен забезпечити утримання усиновленої дитини її усиновлювачами в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, встановленого для регіону країни постійного проживання заявників. У випадку, якщо дохід заявників не дозволяє забезпечити утримання дитини в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, встановленого для регіону країни постійного проживання заявників, суд відмовляє у задоволенні заяви про усиновлення дитини. Якщо за законодавством держави перебування заявників не передбачається розмір мінімального рівня доходу на особу, суд повинен керуватися розміром мінімального рівня доходу на особу, встановленому законодавством держави громадянської належності заявників або одного з них (у разі різного громадянства у заявників – за законодавством тієї держави, яка передбачає більший обсяг мінімального рівня доходу на особу); якщо законодавством держави громадянської належності заявників не передбачається розмір мінімального рівня доходу на особу, суд враховує, що мінімальний сукупний розмір утримання усиновленої дитини повинен становити становить розмір прожиткового мінімуму для дитини відповідного віку, передбачений законодавством України.

Усиновлювачами (і відповідно – й кандидатами в усиновлювачі) не можуть бути особи, які страждають на хвороби, перелік яких затверджений у наказі Міністерства охорони здоров'я від 20 серпня 2008 року № 479. На нашу думку, слід доповнити положення про те, хто не може бути усиновлювачем, такою категорією осіб, як особи, які мають тривалу хворобу, яка перешкоджатиме їм виконувати свої батьківські обов'язки, якщо така хвороба і викликана нею неможливість виконувати батьківські обов'язки може бути підтверджено медичним висновком закладу охорони здоров'я держави перебування або громадянської належності особи, що виданий у порядку, передбаченому законодавством відповідної держави.

В судовій практиці у справах про усиновлення дітей громадянами України або іноземцями виникають випадки, коли суд передбачає негайне виконання судового рішення про усиновлення дитини, якщо воно викликане станом здоров'я дитини і затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних

наслідків для заявників та усиновленої дитини. Оскільки чинна редакція ст. 430 Цивільного процесуального кодексу України не передбачає такої підстави для негайного виконання судового рішення як справа про усиновлення дитини громадянином України, яка проживає за межами України або іноземцем, пропонуємо внести відповідні зміни до ч. 2 цієї статті, передбачивши можливість негайного виконання судового рішення у справах про усиновлення неповнолітньої або малолітньої дитини, якщо суд прийде до висновку про те, що затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних наслідків для заявників та усиновленої дитини, в тому числі для життя та здоров'я дитини.

Сімейне законодавство передбачає можливість зміни імені, прізвища та по батькові усиновленої дитини, однак можливість зміни по батькові дитини через фактичне вилучення цієї частини імені дитини, якщо за традицією держави громадянської належності заявників по батькові не використовується, не передбачається, хоча фактично застосовується у судовій практиці. У зв'язку із цим, пропонуємо передбачити у ч. 2 ст. 231 СК України, якщо звичай національної меншини, до якої належать усиновлювачі або один з них не передбачає використання по батькові, за заявою усиновлювачів по батькові усиновленої особи може бути виключене.

Відповідно до цивільного процесуального законодавства справа про усиновлення вирішується за обов'язкової участі дитини, крім випадків, коли вона за віком та станом здоров'я не може усвідомити факт усиновлення. Однак, в судовій практиці трапляються випадки, коли справа вирішується за відсутності дитини, хоча вона за віком та станом здоров'я могла би усвідомити факт усиновлення, передусім, якщо її участь є неможливою у зв'язку із обставинами, що викликані військовою агресією російської федерації та введенням на території України військового стану, за наявності її усної або письмової згоди на усиновлення, якщо дитина здатна висловити таку згоду. На нашу думку, слід внести зміни у цивільне процесуальне законодавство, щоб привести у відповідність норми законодавства із реаліями судової практики.

Проблемним є відсутність визначення процедури вирішення справи про

усиновлення консульською установою (в частині визначення вимог щодо присутності при вирішенні відповідної справи осіб, які подали заяву про усиновлення, дитини, яка усиновлюється, необхідності надання згоди дитиною, що усиновлюється на її усиновлення, згоди батьків дитини на її усиновлення, згоди закладу, в якому перебуває дитина, яка не має батьків, переліку обставин, які повинні бути враховані консульською установою при ухваленні рішення про усиновлення дитини, яка проживає за межами України). Також поза увагою законодавця залишилася можливість оскарження рішення консульської установи у разі, якщо воно порушує права та інтереси усиновлювачів та усиновленої дитини. На нашу думку, слід передбачити можливість скасування усиновлення, якщо рішення про усиновлення, прийняте консульською установою порушує права та законні інтереси усиновлювача, усиновленої дитини, її батьків, при цьому підсудність цієї категорії справ повинна визначатися відповідно до правил визначення підсудності справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, тобто визначається Верховним Судом.

3. На час дії режиму воєнного стану усиновлення дітей громадянами, які проживають за кордоном, або іноземцями обмежене, за винятком усиновлення дитини її родичем; усиновлення дитини особою, що вже усиновила її брата чи сестру; усиновлення дитини, яка познайомилася та встановила контакт із кандидатом на усиновлення за направленням Нацсоцслужби, яке було видано до введення в Україні воєнного стану. На нашу думку, слід обмежити можливість усиновлення дитини громадянами України, які проживають на території держави-агресора або держав, які здійснюють сприяння державі-агресору, а також іноземцями, що є громадянами держави-агресора або однієї з держав, які здійснюють сприяння державі-агресору. В інших випадках слід допустити усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями, однак слід: а) передбачити, що у разі, якщо усиновлення громадянами України, які проживають на території держави-агресора чи держав, які здійснюють сприяння державі-агресору, а також іноземцями, що є громадянами держави-агресора чи однієї держав, які здійснюють сприяння державі-агресору було

проведене після початку повномасштабного вторгнення, а щодо держави-агресора – після початку дій, спрямованих на анексію Криму, слід застосувати процедуру скасування усиновлення із компенсацією моральної шкоди усиновленим дітям, а також інші заходи відповідальності, пов'язані з подальшим позбавленням права на усиновлення; б) передбачити припинення усіх процедур щодо усиновлення дитини, які були розпочаті щодо осіб, які бажають усиновити дитину і є громадянами держави-агресора чи держав, які здійснюють сприяння державі-агресору або проживають на території таких держав, а самі особи повинні бути зняті з обліку осіб, які бажають усиновити дитину; в) передбачити можливість ознайомлення громадян України, які проживають за межами України та іноземців з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, в режимі відеоконференції (з фіксацією за допомогою технічних засобів відеозапису), аналогічно тому, як зараз це передбачено щодо випадків усиновлення тимчасово переміщених (евакуйованих) дітей громадянами України, які проживають в Україні; г) передбачити можливість проведення знайомства осіб, які бажають усиновити дитину з дитиною в режимі відеоконференції; д) збільшити строк дії направлення на знайомство та встановлення контакту з дитиною у разі, якщо особа, яка бажає усиновити дитину є іноземцем або громадянином України, який проживає за межами України до 30 робочих днів з дня видачі, при цьому у разі проведення первинного знайомства з дитиною у режимі відеоконференції цей строк продовжується; е) передбачити передачу за допомогою засобів електронної комунікації направлень для знайомства та встановлення контакту з дитиною, інших документів, які стосуються взяття на облік особи, яка бажає усиновити дитину, її інформування про дітей, які можуть бути усиновлені та рішень за заявами про ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені та про повторне ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, а також можливість подання в електронній формі й цих заяв особами, які бажають усиновити дитину; є) передбачити подання заяви громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями про отримання згоди Національної соціальної сервісної

служби України на усиновлення дитини через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи, а також можливість отримання такої згоди як електронного документа; ж) уточнити, що застосування засобів електронної комунікації для правовідносин між особою, яка бажає усиновити дитину та Нацсоцслужбою є можливим лише у випадку, якщо їх використання дозволяє ідентифікувати осіб, які беруть участь у передачі/отриманні відповідної інформації та не допускати доступу до змісту повідомлень та їх вмісту (відповідних файлових вкладень) інших осіб.

РОЗДІЛ 3 ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВ ДІТЕЙ, УСИНОВЛЕНИХ ГРОМАДЯНАМИ УКРАЇНИ, ЯКІ ПРОЖИВАЮТЬ ЗА МЕЖАМИ УКРАЇНИ ТА ІНОЗЕМЦЯМИ

3.1 Процесуальні аспекти здійснення судового захисту прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями

В результаті прийняття судом або консульською установою рішення про усиновлення дитини громадянином України, який проживає за кордоном або іноземцем, виникає новий вид правовідносин – між усиновлювачем та його родичами, з одного боку, та усиновлюваним і його нащадками – з іншого боку, з приводу здійснення виховання та розвитку усиновленої дитини, забезпечення її утримання та освіти; у цих правовідносинах усиновлювач та усиновлена дитина отримують цілий комплекс прав та обов'язків, як тих, які мають батьки та дитина у батьківських правовідносинах, так і тих, які викликані власне специфікою усиновлення. По суті усиновлення є прийняттям усиновлювачем у свою сім'ю особи на правах дочки чи сина, що здійснюється на підставі рішення про усиновлення, надає дитині статус повноправного члена родини та такі ж права та свободи, як і дітям усиновлювача. При цьому, дитина – громадянин України, навіть якщо вона до усиновлення проживала на території України, після усиновлення, як правило, змінює місце проживання, що зумовлює застосування до неї особливих форм захисту її прав як усиновленої дитини, зокрема нагляду з боку консульської установи держави перебування усиновленої дитини та її усиновителів (про що мова піде у наступному підрозділі дисертації).

Втім, захист прав усиновленої дитини здійснюється й судом шляхом застосування при ухваленні відповідного судового рішення ряду способів захисту сімейних прав та інтересів учасників правовідносин, що виникли у зв'язку із усиновленням дитини. При цьому, такий захист може бути як наступним (стосуватися забезпечення дотримання та захисту прав уже усиновлених дітей), так

і попереднім (стосуватися забезпечення найкращих інтересів дитини, що усиновлюється під час розгляду та вирішення справи про усиновлення дитини).

У сімейно-правовій доктрині склалася думка про те, що власне під час вирішення справи про усиновлення та прийняття відповідного рішення судом, відповідно до якого дитина вважається усиновленою, а особи, які звернулися із заявою про усиновлення – її усиновителями, а також вносяться відповідні зміни до актів цивільного стану, забезпечується захист прав усиновленої дитини, передусім такого її права як право жити та перебувати у сім'ї. Останнє визначається як складне суб'єктивне право, що включає правомочність знати своїх батьків, правомочність на турботу батьків, на спільне з батьками проживання, на виховання, на забезпечення інтересів, всебічний розвиток, повагу людської гідності. Це право є системоутворюючим, оскільки, саме із цим правом пов'язані інші права дитини (право на належне батьківське виховання, право на спілкування та контакт з батьками, тощо), що разом охоплюються поняттям «сімейні права дитини» [77, с. 91]. Як правильно зазначає Н. П. Косенко, передусім захист прав та інтересів усиновлювача та усиновленої дитини здійснюється шляхом здійснення судом заходів, спрямованих на реалізацію дітьми-сиротами та дітьми, позбавленими батьківського піклування права жити і виховуватися в сім'ї, права на захист, які полягають у передачі дитини в сім'ю усиновлювача» [76, с. 8]. П. І. Салюк, який здійснював наукове дослідження захисту сімейних прав та інтересів судом вказав, що суд, приймаючи рішення про усиновлення дитини, застосовує такий спосіб захисту сімейного права чи інтересу, як зміна правовідношення, коли відбувається зміна правового статусу дитини на усиновлену дитину, яка як зазначалося, крім прав, які має дитина у батьківських правовідносинах, також має інші права, зумовлені її новим правовим статусом, зокрема право на таємницю, в тому числі і від неї самої, факту її усиновлення, а після досягнення нею чотирнадцяти років – на одержання інформації щодо свого усиновлення. Батьки усиновленої дитини або один з них втрачають батьківські права та обов'язки щодо власної дитини, які переходять до усиновлювача, але трансформуються у права та обов'язки усиновлювача (який заміняє дитині батьків), однак включають також й

інші права: бути записаним матір'ю, батьком дитини, на зміну відомостей про місце народження та дату народження дитини, приховувати факт усиновлення від дитини, яка ним усиновлена, і вимагати нерозголошення цієї інформації особами, яким стало відомо про неї як до, так і після досягнення дитиною повноліття [167, с. 145]. Усиновлення може не зачіпати прав інших членів сім'ї та родичів усиновленої дитини, якщо вони відповідно до ч. 2 ст. 232 СК України подали позов про збереження між ними та дитиною, яку усиновлюють, правового зв'язку і цей позов було задоволено [172]. При цьому, слід зазначити, що усиновлення дитини громадянином України, який проживає за межами України чи іноземцем, що здійснюється на підставі відповідного рішення суду або консульської установи є по суті способом захисту прав дитини, позбавленої батьківського піклування, що застосовується як виключення із загального правила про усиновлення дітей, що є громадянами України, які проживають в Україні, якщо звичайне усиновлення дитини є неможливим, і передбачає зміну правовідносин за участю дитини із відносин між нею та особою чи органом, який здійснює її виховання та утримання як дитини, позбавленої батьківського піклування або між нею та її батьками на відповідні правовідносини між дитиною та її усиновлювачами із можливою зміною проживання дитини, що передбачає її виїзд за межі України.

В той же час, суд здійснює захист сімейних прав та інтересів дитини не тільки в процесі її усиновлення громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями, а й прав вже усиновленої дитини (тобто тоді, коли дитина вже передана у сім'ю усиновлювача, між нею та усиновлювачем виникли правовідносини щодо її виховання та утримання, однак сімейні права та інтереси усиновленої дитини порушені).

Так, в СК України закріплено правовий механізм захисту сімейних прав та інтересів усиновленої дитини через застосування судом таких способів захисту, як анулювання правовідносин у сфері усиновлення (через визнання усиновлення недійсним в порядку, передбаченому ст. 236 СК України), їх припинення (через скасування усиновлення відповідно до ст. 238 СК України або позбавлення усиновлювача батьківських прав відповідно до ст. 242 СК України) [172]. Ці

способи захисту сімейних прав та інтересів усиновленої дитини є загальними і стосуються як випадків усиновлення дитини громадянами України, які проживають на її території, так і усиновлення дитини громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями.

Визнання усиновлення недійсним у сімейно-правовій доктрині виділяється як визнання відносин неіснуючими шляхом скасування рішення суду про усиновлення з моменту набрання ним законної сили на тій підставі, що воно винесене з порушенням вимог, встановлених законодавством про усиновлення [17, с. 5]. Недійсність усиновлення – це вада усиновлення як правомірного юридичного факту, акта, що не призводить до тих наслідків, заради яких здійснюється усиновлення [97, с. 7]. Як правильно вказує М. В. Логвінова, недійсність усиновлення обумовлюється його протизаконністю, що в свою чергу нівелює суть усиновлення – забезпечення виховання та утримання дитини, позбавленої батьківського піклування, на правах доньки чи сина. При цьому, доцільно зауважити, що відсутність однієї з підстав визнання усиновлення недійсним дозволяє в необхідних випадках ставити питання про скасування усиновлення [84, с. 68].

Відповідно до ст. 236 СК України передбачається судовий порядок визнання усиновлення недійсним. Саме суд здійснює ухвалення рішення про усиновлення, при цьому у СК України не уточнено процесуальні особливості розгляду справи та ухвалення рішення [172]. Не визначені вони і в Цивільному процесуальному кодексі України [188]. У ст. 240 СК України лише зазначається, що відповідне провадження відкривається на підставі позовної заяви, поданої батьками, усиновлювачами, опікуном, піклувальником, органом опіки та піклування, прокурором, усиновленою дитиною, за умови що вона досягла чотирнадцяти років [172]. Цим самим, можемо визнати, що визнання усиновлення недійсним здійснюється відповідно до загальних правил позовного провадження у цивільних справах із урахуванням положень СК України, якими визначені підстави та правові наслідки недійсного усиновлення.

Слід зазначити, що у СК України передбачено вичерпний перелік підстав для

визнання усиновлення недійсним, причому частина з них є підставою для обов'язкової недійсності усиновлення, а інша – є підставами, за яких суд може прийняти відповідне рішення, однак не зобов'язаний цього зробити. Так, усиновлення в обов'язковому порядку визнається недійсним, якщо воно було проведене без згоди дитини та батьків, якщо така згода була необхідною або якщо усиновлювач не бажав настання прав та обов'язків, які виникають у результаті усиновлення (фіктивне усиновлення). Крім цього, суд може прийняти рішення про визнання усиновлення недійсним, якщо усиновлення було проведене на підставі підроблених документів, а також у разі відсутності згоди на усиновлення другого з подружжя, якщо дитина усиновлюється одним із подружжя, згоди опікуна, піклувальника у разі, якщо усиновлюється дитина над якою встановлено опіку або піклування або над батьками такої дитини, якщо над ними встановлено опіку або піклування, згоди закладу охорони здоров'я або навчального закладу, в якому перебуває дитина, яка не має батьків. Крім цього, усиновлення може бути визнане недійсним у випадку, якщо одним із подружжя усиновлена дитина другого з подружжя, усиновлення може бути визнане недійсним за рішенням суду, якщо буде встановлено, що на момент усиновлення другий із подружжя не мав наміру продовжувати з ним шлюбні відносини [172].

Окремо слід відзначити, що із диспозиції ст. 236 СК України про недійсність усиновлення неясно чи застосовується відповідна правова норма лише до випадків скасування усиновлення, вчиненого за рішенням суду. У зв'язку із цим, можемо зробити висновок, що вона може стосуватися й випадків визнання недійсним усиновлення рішення консульської установи про усиновлення. При цьому, слід врахувати, що в такому випадку підсудність справ про визнання недійсним усиновлення, вчиненого за рішенням консульської установи визначається Верховним Судом, аналогічно тому, як визначається підсудність у справах про оскарження рішення консульської установи про усиновлення в порядку скасування усиновлення.

У разі визнання усиновлення недійсним, відбувається не просто припинення прав та обов'язків усиновлювача та усиновленої дитини, які можуть виникнути

після прийняття рішення про визнання усиновлення недійсним, а й тих прав та обов'язків, які виникли раніше (в тому числі відновлюються прізвище, ім'я та по батькові дитини, які вона мала до усиновлення, хоча за бажанням дитини набуте нею прізвище, ім'я та по батькові може бути збережене) – по суті відбувається анулювання правовідносин усиновлення та комплексу пов'язаних із цим прав та обов'язків (при цьому, може бути збережений обов'язок щодо надання утримання дитині протягом строку не більше двох років, якщо дитина не має батьків або батьки не мають змоги її утримувати, за умови, що усиновлювач може надавати матеріальну допомогу). Також відновлюються права та обов'язки між дитиною, її батьками та іншими родичами за походженням, а сама дитина (якщо вона не досягла чотирнадцяти років), за бажанням батьків або інших родичів передається їм, або за неможливістю – органам опіки та піклування [172].

При цьому, у СК України не вказуються правові наслідки визнання усиновлення дитини громадянином України, який проживає за кордоном або іноземцем недійсним. Оскільки, в результаті здійснення міжнародного усиновлення дитини здійснюється зміна проживання дитини, що передбачає її виїзд за межі України, зняття дитини з обліку дітей, які можуть бути усиновлені, а усиновлювачів – з обліку осіб, які бажають усиновити дитину (п. 101 Порядку № 905), внесення дитини до реєстру дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України, та іноземцями (п. 102 Порядку № 905), нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи (п. 103 Порядку № 905), по суті ці правові наслідки усиновлення анулюються і: дитина повертається в Україну (як вказано у п. 113 Порядку № 905 «після скасування усиновлення або визнання його недійсним відповідна консульська установа чи дипломатичне представництво України сприяє поверненню дитини в Україну»), а процедура нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи припиняється, а відповідні дії щодо влаштування такої дитини здійснює служба у справах дітей за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування. При цьому, якщо виходити із сутності недійсності усиновлення, що це є анулюванням усіх правових наслідків

усиновлення, в результаті визнання недійсним усиновлення дитини громадянином України, який проживає за кордоном або іноземцем така дитина повинна бути повторно поставлена на відповідний облік як дитина, яка може бути усиновлена, а усиновлювачі – на облік осіб, які бажають усиновити дитину. При цьому, дитина має бути виключена з реєстру дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями. Однак, у випадку, якщо визнання усиновлення недійсним відбулося з вини усиновлювача, він відповідно до п. 4 ч. 1 ст. 212 СК України позбавляється права бути усиновлювачем, а тому на обліку осіб, які бажають усиновити дитину, не поновлюється.

Якщо звернутися до судової практики у справах про визнання усиновлення недійсним, то можемо простежити, що визнання усиновлення недійсним здійснюється не просто з формальних причин (крім випадків звернення у зв'язку із тим, що усиновлення відбулося без згоди дитини, що усиновлюється та її батьків), а з причин, що виникнення правовідносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною відбувалося не лише з порушенням встановлених умов усиновлення або без мети забезпечення права дитини на сім'ю, а й з порушенням сімейних прав дитини [161]. У такому випадку можемо говорити не тільки про фіктивність усиновлення, оскільки воно здійснюється без мети залучення до сім'ї усиновлювача дитини, що усиновлюється, а й про порушення відповідних сімейних прав усиновленої дитини, оскільки в подальшому вона може бути позбавлена батьківського піклування з боку усиновлювача. Як вказує М. В. Логвінова, як правило, фіктивне усиновлення має намір усиновлювача одержати передбачені законом права або звільнитися від певних обов'язків і суперечить інтересам дитини, а тому повинно вважатися недійсним. Але разом з тим, слід мати на увазі, що для визнання усиновлення недійсним з цієї підстави важливо, щоб фіктивність усиновлення була наявною і на день розгляду справи у суді. Якщо ж до моменту розгляду справи в суді усиновлення з фіктивного перетворилося в реальне і це підтверджується вагомими доказами (дитина знаходиться в сім'ї усиновлювача, виховується нарівні з його рідними дітьми тощо), то нема підстав визнавати усиновлення недійсним [84, с. 68].

Так, якщо проаналізувати рішення Рівненського міськрайонного суду Рівненської області від 28 вересня 2022 року у справі № 569/4639/22 за позовом про визнання усиновлення недійсним, в якій позивачем була сама усиновлена дитина, яка досягла чотирнадцяти років, можна простежити, що були порушені права дитини жити та перебувати у сім'ї, на утримання, на спілкування. Зокрема, у рішенні вказано, що мати дитини з метою уникнення усіх можливих негараздів пов'язаних з тим, що її батько, прізвище та по-батькові якого носив позивач, знаходиться у в'язниці та є осудженим, змусила позивача погодитись на усиновлення, а свого чоловіка – усиновити дитину лише для того щоб змінити його прізвище та по-батькові та позбавити можливих складностей у житті. Жодної мети на реальне настання наслідків такого усиновлення не існувало. Мети породити відносини, встановлені для батьків і дітей взагалі не існувало та після усиновлення не було створено. Після усиновлення позивача, відносини з усиновителем в усиновленої дитини не склались, постійно відбувались суперечки, які переростали у конфлікти, через які позивач регулярно втікав з дому та проживав у своїх друзів або знайомих; через погані відносини та непорозуміння усиновлювач та усиновлена дитина майже не спілкувались, оскільки рідко бачились через взаємне небажання та неприязнь. Крім цього, як до усиновлення так і після усиновлення, у позивача з усиновлювачем не було відносин, встановлених для батьків та дітей; усиновлювач фінансово не утримував позивача, не прививав йому норм моралі та культури, не виховував, не вважав позивача своїм сином, так само як і позивач не вважав його своїм батьком. Позивач вважає, що його усиновлення було та є фіктивним, оскільки воно було здійснено без подальшого наміру породити відносини, встановлені для батьків і дітей, як з боку усиновителя так і з боку позивача. До усиновлення так і після, позивач не переставав спілкуватись та підтримувати спілкування за допомогою всіх можливих способів з своїм біологічним батьком, який помер, що й стало причиною звернення до суду про визнання усиновлення фіктивним не батька позивача, а самою усиновленою дитиною [155].

У іншому судовому рішенні – постанові Верховного Суду від 5 вересня 2022 року у справі № 554/1924/20 було прийнято залишити касаційну скаргу без

задоволення, а рішення суду першої інстанції у нескасованій частині та постанову апеляційного суду – без змін із наступних підстав. Так, суди першої та апеляційної інстанції ухвалювали рішення про визнання усиновлення недійсним у зв'язку із ненаданням згоди дитини та її матері. Остання на момент прийняття рішення про усиновлення дитини була позбавлена батьківських прав, однак відповідне рішення було скасоване як таке, що ухвалене з неправильним застосуванням норм матеріального права. У зв'язку із цим, суди вирішили, що скасування рішення суду про позбавлення батьківських прав свідчить про припинення усіх правових наслідків та виключає можливість усиновлення дочки позивача відповідачем, оскільки своєї згоди на усиновлення дитини вона не надавала. Внаслідок скасування судового рішення права позивача як матері відновлено, а тому факт усиновлення дитини відповідачем перешкоджає позивачу здійснювати батьківські права, а іншого способу відновлення порушеного права позивача (крім визнання усиновлення недійсним) не існує. Як вказав Верховний Суд, однією із визначальних підстав для визнання усиновлення недійсним за рішенням суду є відсутність згоди батьків, якщо така згода була необхідною. Цей припис ч. 1 ст. 236 СК України презюмується і підлягає з'ясуванню в суді. Верховний Суд зауважив, що через те, що на момент ухвалення судового рішення про усиновлення мати дитини була позбавлена батьківських прав, проте судове рішення про позбавлення позивача батьківських прав було скасовано, її батьківські права поновлено з часу їх позбавлення. Враховуючи той факт, що рішення про позбавлення батьківських прав було скасоване як помилкове, то можна зробити висновок про реформацію такого судового рішення, а отже воно не може мати жодних правових наслідків чи ігнорувати приписи закону щодо обов'язкової згоди на усиновлення. Крім того, при вирішенні питання про усиновлення суд всупереч ст. 218 СК України не отримав згоди дитини на усиновлення та не поінформував її про правові наслідки усиновлення, незважаючи на те, що на момент ухвалення судового рішення дитині було більше 10 років [97, с. 8-9; 107]. Цим самим було порушено право дитини на врахування її думки при вирішенні питань, що стосуються її життя, передбачене ст. 171 СК України [172].

Отже, визнання усиновлення недійсним може здійснюватися із підстав що виникнення правовідносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною відбувалося не лише з порушенням встановлених умов усиновлення або без мети забезпечення права дитини на сім'ю, а й з порушенням сімейних прав дитини. Однак, відповідні порушення є по суті побічними правовими наслідками здійснення недійсного усиновлення, основними все ж є виникнення правовідносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною без законних правових підстав. Втім, інший спосіб захисту сімейних прав усиновленої дитини – скасування усиновлення застосовується саме у зв'язку із тим, що права усиновленої дитини були порушені.

Скасування усиновлення у сімейно-правовій доктрині визнається як законодавчо встановлена підстава припинення усиновлення, за якою усиновлення припиняється від дня набрання рішенням суду про скасування усиновлення [25, с. 394]; припинення на майбутнє відносин, що виникли з моменту усиновлення, з метою захисту прав та інтересів дитини шляхом винесення рішення суду про скасування усиновлення [17, с. 5].

Скасування усиновлення відбувається за рішенням суду у разі, якщо воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання; дитина страждає недоумством, на психічну чи іншу тяжку невиліковну хворобу, про що усиновлювач не знав і не міг знати на час усиновлення; між усиновлювачем і дитиною склалися, незалежно від волі усиновлювача, стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків. При цьому, припинення прав та обов'язків, що виникли у зв'язку з усиновленням між дитиною та усиновлювачем і його родичами та поновлення прав та обов'язків між дитиною та її батьками, іншими родичами за походженням відбувається не з моменту прийняття рішення про усиновлення, а саме з моменту прийняття рішення про скасування усиновлення (тобто відбувається не анулювання правовідносин між усиновителем та усиновленою дитиною, а їх припинення). Якщо підставою для скасування усиновлення стало те, що воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання, за дитиною зберігається право на проживання у житловому приміщенні в якому вона

проживала після усиновлення (якщо дитина не передається батькам), а також право на утримання з боку особи, яка була її усиновлювачем, за умови, що вона може надавати матеріальну допомогу. Крім цього, за дитиною зберігається прізвище, ім'я та по батькові, які вона одержала у зв'язку з усиновленням (хоча за її бажанням може бути присвоєне прізвище, ім'я та по батькові, яке вона мала до усиновлення), як і при визнанні усиновлення недійсним, підставою для відкриття провадження у справі є подання позовної заяви про скасування усиновлення тими ж суб'єктами, які визначені у ст. 240 СК України [172]. Якщо аналізувати правові наслідки скасування усиновлення дитини громадянином України, який проживає за її межами або іноземцем такими можемо вважати: зміна проживання дитини, що передбачає її повернення в Україну і передачу повноважень щодо влаштування дитини службі у справах дітей за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, припинення процедури нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи. Що стосується питання поновлення дитини на обліку дітей, які можуть бути усиновлені, а усиновлювачів – на обліку осіб, які бажають усиновити дитину, то вони не є наслідками скасування усиновлення, оскільки в результаті цієї процедури відбувається припинення правовідносин з усиновлення, а не їх анулювання, а усиновлювачі у разі, якщо скасування усиновлення було здійснене з підстав що воно суперечить інтересам дитини, не забезпечує їй сімейного виховання, не можуть в подальшому бути усиновлювачами, а тому й не можуть бути поставлені на облік як особи, які бажають усиновити дитину.

Слід зазначити, що фактично у судовій практиці визнається ширший перелік підстав для скасування усиновлення. Так, у рішенні Жовтневого районного суду Миколаївської області від 20 червня 2023 року у справі № 477/831/20, що прийняте за результатами перегляду рішення суду про усиновлення за нововиявленими обставинами було вказано наступне. Так, відповідно до рішення Жовтневого районного суду Миколаївської області від 28 липня 2020 року було прийняте рішення про усиновлення малолітніх дітей іноземцями – громадянами США. Під час ухвалення рішення судом було з'ясовано, що діти, що усиновлювалися, визнані

дітьми, позбавленими батьківського піклування (їх мати померла, але ще за життя була позбавлена батьківських прав відносно своїх доньок, а запис про батька дітей в свідоцтві про їх народження вчинено відповідно до ст. 135 СК України, тобто зі слів матері), висновком органу опіки та піклування та характеристики усиновлювача були позитивні, за станом здоров'я протипоказань він не мав, рівень матеріально-фінансового забезпечення його достатній для належного утримання та виховання дітей, тому усиновлення було можливим і доцільним. Відповідний дозвіл на усиновлення також надало Міністерство соціальної політики України. В той же час, усиновлювач до Мішково-Погорілівської загальноосвітньої санаторної школи-інтернату Миколаївської обласної ради не з'явився, дівчаток для влаштування у свою сім'ю не забрав (хоча уже були внесені зміни до актових записів про народження щодо усиновлення). У зв'язку з цим служба у справах дітей Вітовської районної державної адміністрації Миколаївської області 29 жовтня 2020 року звернулася до Міністерства соціальної політики України про з'ясування причин невиконання рішення суду з боку іноземного громадянина. На це, від Національної соціальної сервісної служби України Департаменту з питань захисту прав дітей та забезпечення стандартів рівності надійшло повідомлення від 15 березня 2021 року, відповідно до якого, за інформацією агенції «Family Connection Inc» постачальника послуг з усиновлення в США, громадяни цієї країни розлучилися 02 липня 2020 року, тобто до судового засідання в справі про усиновлення 28 липня 2020 року. Також Служба громадянства та імміграції США переглянула їх клопотання та скасувала їх петицію I-600A про усиновлення дітей з України. У зв'язку із цим, суд вважає за можливе скасувати рішення суду про усиновлення (а отже – і скасувати саме усиновлення). При цьому, суд враховує, що наявність розлучення хоча й могло бути відомо тільки заявнику, але воно не було відомо заінтересованій особі, яка діяла в інтересах неповнолітніх дітей, і стоїть наряду з іншими учасниками та заявником на захисті їх прав та обов'язків [133]. Тобто фактично підставою для скасування усиновлення дитини може бути не тільки порушення права дитини на належне сімейне виховання через те, що між усиновлювачем і дитиною склалися стосунки, які роблять неможливими їхнє

спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків, як з об'єктивних причин, так і з вини усиновлювача або самої дитини, а й невиконання встановлених вимог для усиновлення на момент прийняття рішення про усиновлення дитини, якщо це в подальшому зумовило порушення сімейних прав та інтересів усиновленої дитини.

Втім, як зазначив Верховний Суд у постанові від 25 квітня 2019 року у справі № 381/4827/17, скасування усиновлення завдає моральних страждань дитині, що є особливо небезпечним для дитини підліткового віку, а тому усиновлення може бути скасовано до досягнення дитиною повноліття лише на підставі серйозних обставин, передбачених законом [65]. Зокрема, у рішенні Пустомитівського районного суду Львівської області від 12 серпня 2021 року у справі № 450/4282/18, підставою для скасування усиновлення стало те, що стосунки, які формувалися між усиновлювачем та дитиною з перших днів після її усиновлення можна назвати незалежними від волі усиновлювача, адже ці стосунки не на всі 100 % визначалися, будувалися, корегувалися, планувалися, заявлялися, приймалися з волі позивача, впродовж проживання дитини в родині позивача, остання, робила все можливе, щоб дитина мала все необхідне (фізичний та духовний розвиток), але обставини, які не залежать від її волі, зокрема і смерть одного із усиновлювачів – чоловіка позивачки, ОСОБА_2 унеможливають подальше проживання дитини з ОСОБА_1. Як встановлено судом в найкращих інтересах дитини за обставин що склались є необхідність надання дитині допомоги з боку дитячих психологів та соціальних педагогів, через застосування комплексної програми абілітації та реабілітації дитини, що на даний час є можливим лише у спеціалізованих дитячих закладах, де є відповідні фахівці, чого на даний час усиновлювач ОСОБА_1 не в змозі самостійно забезпечити у домашніх умовах, в силу незалежних від неї причин. Задовольняючи позов суд зазначає, що скасування усиновлення малолітньої дитини ОСОБА_3, на підставі п. 3 ч. 1 ст. 238 СК України не суперечить закону та відповідає законним інтересам та правам малолітньої дитини ОСОБА_3, враховуючи найкращі інтереси дитини, оскільки обставини, що склались між усиновлювачем та усиновленою із незалежних від волі усиновлювача

причин не дають змоги забезпечити стабільні та гармонійні умови проживання і виховання малолітньої ОСОБА_3 в сім'ї усиновлювача ОСОБА_1 [154]. Аналогічно у рішенні Городоцького районного суду Львівської області від 31 липня 2020 року у справі № 441/256/20 вказано, що між усиновлювачами та усиновленою дитиною під час проживання дитини у їх сім'ї, склались стосунки, які унеможливають спільне проживання і виконання ними, як усиновлювачами, батьківських обов'язків, оскільки дитина проявляє агресію до них, вчителів і тварин, не відчуває співчуття до живої істоти, не розуміє і не визнає своєї провини, не сприймає вказівок та попереджень, покарання, не розуміє небезпеки і наслідки своїх вчинків, вони не користуються авторитетом у дитини. Їхні звернення до спеціалістів позитивних результатів не дали, стосунки між ними і дитиною не налагодились. Як зазначив суд, основною причиною скасування усиновлення є невідповідність усиновлення інтересам усиновленої дитини, незабезпечення їй сімейного виховання, відсутність взаємної злагоди в силу відхилень у стані здоров'я дитини, які істотно утруднюють або унеможливають процес виховання, про наявність якого усиновлювач не був попереджений при усиновленні тощо. Втім, скасування усиновлення є можливим лише тоді, коли воно не суперечить інтересам дитини і немає підстав для нормалізації відносин між усиновлювачем та усиновленим [131]. У рішенні Звенигородського районного суду Черкаської області від 7 липня 2021 року у справі № 694/144/21 зазначається, що підставою для скасування усиновлення стало те, що усиновлена дитина проживає з матір'ю в с. Юрківка Звенигородського району, з усиновлювачем не спілкується, отже її сімейне виховання не забезпечується. Натомість біологічний батько дитини активно приймає участь у її вихованні, спілкується з нею, відвідує за місцем проживання, привозить подарунки. Дитина називає його «татом». Усиновлювач не користується авторитетом у дитини, між ним та дитиною склалися стосунки, незалежно від волі усиновлювача, які роблять неможливим виконання ним батьківських обов'язків. Враховуючи, що як позивач, так і біологічні батьки дитини вважають скасування усиновлення доцільним, то суд вважає, що таке скасування буде доцільним, оскільки в даному випадку скасування усиновлення буде

якнайкраще відповідати інтересам дитини, бо стосунки між усиновленим і усиновлювачем не склалися, ані дитина, ані її матір (відповідачка) не бажають підтримувати такі стосунки, дитина підтримує стосунки із своїм біологічним батьком, відтак відновити відносини між усиновленим і усиновлювачем не вбачається можливим. Дитина не бажає спілкуватися з позивачем [134]. У постанові Донецького апеляційного суду від 25 березня 2020 року про скасування усиновлення дитини громадянами Республіки Аргентини зазначається, що попри те, що при знайомстві та встановленні контакту з усиновленою дитиною він видався освіченим, милим та спокійним, був сором'язливим, гарно поведився, однак після прийняття рішення про усиновлення в поведінці дитини було помічено дивні прояви, агресивність та неконтрольовану поведінку, надалі усиновлена дитина погрожувала своїм усиновителям та їх рідній дитині, здійснював фізичне насилля щодо них, на зауваження не реагував, тікав з дому та зі школи, проявляючи агресію він пошкодив вуличні ліхтарі, кабель в кварталі, вчиняв сварки з іншими учнями у школі. У зв'язку із цим, він був госпіталізований до психіатричного закладу разом, а в подальшому було встановлено, що він страждає на поведінковий дисоціальний розлад і в дорослому віці стане психопатом. На сьогодні стан одного з усиновлювачів дуже тяжкий в зв'язку з його онкохворобою, а у другого з усиновлювачів погіршився стан здоров'я через таку поведінку усиновленої ними дитини. З урахуванням того, що між позивачами, як батьками та дитиною склалися відносини, що роблять неможливим виконання їхніх батьківських обов'язків, а також те, що дитина страждає важким психічним розладом, захворюванням, про яке не було відомо та не могло бути відомо на момент усиновлення, суд прийняв рішення про скасування усиновлення [105].

У всіх вище перелічених випадках маємо порушення права дитини на належне сімейне виховання, а тому скасування усиновлення є по суті способом захисту цього права через припинення правовідносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною і поміщення дитини у більш сприятливе для її виховання та розвитку середовище – до батьків або до органу опіки та піклування.

Звичайно, скасування усиновлення може спрямовуватися на поновлення

порушених прав усиновлювача. Так, у справі про скасування усиновлення повнолітньої особи судом було встановлено, що після усиновлення відносини між позивачем та усиновленою особою були добрими, вона виховувала її як рідну дитину, забезпечувала їй гідний рівень життя, хоча ще в малолітньому віці дитини стало зрозуміло, що дитина дуже складна, з нестерпним характером, і починаючи з тринадцятирічного віку дитини, коли їй стало відомо, що вона є усиновлена, її поведінка ще більше змінилася, вона стала більш агресивною. Позивач зазначала, що відповідач постійно погрожує їй фізичною розправою, нерідко вчиняла щодо неї насильство в сім'ї, з приводу чого вона зверталась до правоохоронних органів з відповідними заявами (кримінальне провадження, що відкривалися за заявою позивача в подальшому були закриті, оскільки позивач відмовилася від підтримання обвинувачення. Суд зазначив, що позивач неодноразово зверталася до поліції із заявами стосовно неправомірної поведінки доньки, однак за наслідками розгляду таких заяв не було встановлено, що відповідач чинить дії які загрожують життю чи здоров'я позивача, а отже відповідно до ч. 3 ст. 238 СК України є можливим скасування усиновлення [79].

Втім, просто конфліктна поведінка усиновленої дитини не може бути підставою для скасування її усиновлення. Так у справі № 204/586/20 за позовом про скасування усиновлення, Верховний Суд прийняв рішення про доцільність відмови у задоволенні вимоги про скасування усиновлення, оскільки наведені позивачами обставини щодо конфліктної поведінки дитини, не свідчать про те, що зміна поведінки дитини в негативну сторону сталася поза волею позивачів, оскільки поведінка позивачів також вплинула на їх стосунки з дитиною, адже дитина проживає з позивачами з моменту встановлення над нею опіки; також малолітня дитина, що була присутня у судовому засіданні, підтвердила, що жалкує про свою поведінку та хоче повернутися до батьків, щоб і надалі з ними проживати; у висновку органів опіки та піклування зазначено, що батьки злісно ухиляються від виконання своїх обов'язків та утримання дитини, тому скасування усиновлення дитини є недоцільним, обґрунтовано визначили, що відносини, які виникли між усиновлювачами і дитиною, пов'язані перш за все з конфліктом між ними та

ускладнені особливостями перехідного віку дитини, якій на момент подання позову виповнилося 13 років [81; 96]. Відповідна правова позиція була висловлена й у постанові Верховного Суду від 27 жовтня 2021 року у справі № 204/586/20 [31].

Однак, не завжди відсутність належних для спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків між усиновлювачем та усиновленою ним дитиною може стати підставою для скасування усиновлення. Так, Верховний Суд у постанові від 23 червня 2022 року у справі № 175/1713/20 залишив у силі рішення суду першої інстанції про відмову у скасуванні усиновлення, та позбавив пару батьківських прав, стягнувши аліменти на користь особи чи установи, яка буде виконувати обов'язки законного представника чи усиновлювача дитини. Суд зазначив, що підставою для подання позову про скасування усиновлення стали вади характеру та неадекватна поведінка усиновленої дитини (однак про них було надано інформацію позивачам ще в процесі усиновлення, а сама дитина проживала з усиновителями ще до усиновлення для можливості більше його пізнати). Втім, коли у хлопчика стали проявлятися вади характеру, подружжя не зверталось до фахівців і ухилялося від запропонованої допомоги щодо вирішення питання його психоемоційного стану, повернула дитину до органу опіки та піклування і перестала відвідувати. У зв'язку із цим, було прийнято рішення про позбавлення батьківських прав усиновителів та стягнення з них аліментів на користь особи чи установи, яка буде виконувати обов'язки законного представника або усиновлювача дитини [31; 61, с. 7; 80].

Варто зазначити, що сімейним законодавством не закріплено право дитини висловлювати власну думку під час розгляду судом справи про скасування усиновлення (ст. 171 СК України), на відміну від Кодексу про шлюб та сім'ю УРСР, в якому чітко зазначалося, що при скасуванні усиновлення має бути враховане бажання усиновленого, якщо він досяг десятирічного віку (ч. 3 ст. 123) [82, с. 244].

Отже, захист прав усиновленої дитини, що здійснюється судом шляхом застосування при ухваленні відповідного судового рішення ряду способів захисту сімейних прав та інтересів учасників правовідносин, що виникли у зв'язку із усиновленням дитини, може бути як наступним (стосуватися забезпечення

дотримання та захисту прав уже усиновлених дітей), так і попереднім (стосуватися забезпечення найкращих інтересів дитини, що усиновлюється під час розгляду та вирішення справи про усиновлення дитини). Усиновлення дитини громадянином України, який проживає за межами України чи іноземцем, що здійснюється на підставі відповідного рішення суду або консульської установи є способом захисту прав дитини, позбавленої батьківського піклування, що застосовується як виключення із загального правила про усиновлення дітей, що є громадянами України громадянами України, які проживають в Україні, якщо звичайне усиновлення дитини є неможливим, і передбачає зміну правовідносин за участю дитини із відносин між нею та особою чи органом, який здійснює її виховання та утримання як дитини, позбавленої батьківського піклування або між нею та її батьками на відповідні правовідносини між дитиною та її усиновлювачами із можливою зміною проживання дитини, що передбачає її виїзд за межі України. СК України закріплено правовий механізм захисту сімейних прав та інтересів усиновленої дитини через застосування судом таких способів захисту, як анулювання правовідносин у сфері усиновлення (через визнання усиновлення недійсним), їх припинення (через скасування усиновлення або позбавлення усиновлювача батьківських прав). Ці способи захисту сімейних прав та інтересів усиновленої дитини є загальними і стосуються як випадків усиновлення дитини громадянами України, які проживають на її території, так і усиновлення дитини громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями. При цьому, спеціальними правовими наслідками визнання усиновлення дитини громадянином України, який проживає за кордоном або іноземцем недійсним або скасування такого усиновлення є: зміна проживання дитини, що передбачає її повернення в Україну, припинення процедури нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи, передача повноважень щодо влаштування дитини службі у справах дітей за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, у разі скасування усиновлення – поновлення дитини на обліку дітей, які можуть бути усиновлені, а усиновлювачів – на обліку осіб, які бажають усиновити дитину (крім випадків, якщо визнання

усиновлення недійсним відбулося з вини усиновлювача).

3.2 Особливості здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями

Зважаючи на юридичне визнання пріоритету прав та інтересів дитини перед правами та інтересами інших учасників сімейних відносин, важливим є забезпечення дієвого процесуального механізму здійснення усиновлення в аспекті забезпечення попередження можливих порушень сімейних прав та інтересів дитини, особливо якщо усиновлення здійснюється іноземцями або громадянами України, які проживають за межами України, що зумовить зміну місця проживання дитини та зробить неможливими застосування існуючих в Україні контрольних наглядових процедур, які здійснюються органами опіки та піклування щодо умов утримання, виховання та навчання усиновленої дитини. З іншого боку, консульські установи України, які знаходяться в державі перебування відповідної дитини та її усиновлювачів мають відповідний організаційно-правовий механізм проведення відповідного нагляду, за умови, якщо усиновлювачем є іноземець.

Так, відповідно до ст. 287 СК України якщо діти усиновлені іноземцями і проживають за межами України, відповідна консульська установа за дорученням Міністерства закордонних справ України веде облік цих дітей і здійснює нагляд за дотриманням їхніх прав до досягнення ними вісімнадцяти років [172]. Зазначене зумовлює поширення практики здійснення нагляду за дітьми, усиновленими в процесі міжнародного усиновлення. Як зазначається у Резолюції Парламентської асамблеї Ради Європи «Міждержавне усиновлення: забезпечення дотримання найкращих інтересів дитини» № 1909/2012, у державах, які приймають усиновлених дітей, розробка національних політик і процедур усиновлення повинна здійснюватися відповідно до таких принципів: створення ефективних національних систем усиновлення, які максимально безпечно задовольняють потреби потенційних усиновлювачів, щоб вони не вдавалися до послуг

неакредитованих установ або не займалися усиновленням самостійно, в процесі чого можуть зіткнутися з незаконними діями; забезпечення відповідності кандидатів в усиновлювачі встановленим вимогам та забезпечення їх обов'язкового навчання, підготовка до прийому дитини-іноземця, а можливо, дитини, яка потребує додаткового догляду (у зв'язку з хворобою або інвалідністю); здійснення повного моніторингу становища іноземних дітей до, під час та після отримання юридичного документа про усиновлення протягом відповідної кількості років та надання підтримки сім'ям на всіх етапах процесу усиновлення та після його завершення; встановлення мораторію у випадку, якщо з різних причин (наприклад, гуманітарних катастроф) неможливо забезпечити безпечні процедури усиновлення, а також підтримання зв'язку між відповідними центральними органами влади з метою уникнення правового вакууму та невизначеності, які можуть травмувати дітей [10].

У зв'язку із цим, в багатьох державах запроваджено нагляд за дотриманням прав усиновлених дітей, зокрема у відповідні процедури існують у Молдові, Польщі, Хорватії, Румунії, Литві, Болгарії, Греції, Ізраїлі, Іспанії, Італії, Угорщині, Латвії, Німеччині. У всіх цих державах, так само як і в Україні основною формою здійснення нагляду за додержанням прав усиновлених дітей є звіти, які подаються на основі проведеного обстеження умов проживання та виховання дитини. Такі звіти можуть складатися як самими усиновителями, так і відповідними службами у справах дітей у відповідній державі або відповідним органом держави, громадянином якої була усиновлена дитина; в Латвії органом, який здійснює нагляд є суд у справах дітей (сирітський суд), у Болгарії – Директорат соціального захисту, в Угорщині – уповноважена законом організація або регіональні соціальні служби з питань захисту прав дитини, у Бельгії здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей покладається на відповідну посередницьку організацію, за допомогою якої й здійснювалося усиновлення; в Ізраїлі нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини здійснюється також недержавною організацією, однак такою, що отримала спеціальну ліцензію на здійснення відповідного нагляду, в Італії – асоціації та місцеві соціальні служби, у Нідерландах – нагляд за

дотриманням прав усиновлених дітей здійснюють організації, які виступили посередниками при усиновленні, Комітети з захисту прав дітей, які існують в кожній провінції Королівства та секретарі Ради з захисту прав дитини та призначені ними службовці, Міністерство юстиції. Міжнародними документами з питань здійснення міжнародного усиновлення не передбачається обов'язок надання звітів після усиновлення, але жодною мірою це не обмежує і не виключає їх. Усе залежить від особливостей національної політики держави. Більшістю країн встановлено максимальний період обов'язкової звітності від трьох до п'яти років після усиновлення. Періодичність подання таких звітів також є різною – можливе щорічне подання звітів, можливе подання звітів протягом деякого часу після усиновлення, коли в подальшому подання таких звітів не вимагатиметься [3; 9, с. 183; 83; 91, с. 17; 103, с. 615]. Зокрема, в Угорщині влада вимагає два звіти після розміщення (перший звіт повинен бути поданий через два місяці після усиновлення, а другий – через рік після усиновлення), у Греції вимагається подання щорічного звіту за перші три роки після усиновлення, у Румунії – звіти подаються кожні чотири місяці до завершення дворічного періоду, у Сербії – усиновителі подають звіти двічі на рік протягом перших трьох років після завершення усиновлення, в Грузії – надавачі послуг з усиновлення повинні щорічно подавати інформацію про стан здоров'я та соціальний стан дитини, поки їй не виповниться 18 років. В Албанії надавачі послуг з усиновлення повинні надати Албанському комітету з усиновлення три звіти після влаштування протягом першого року після усиновлення та два додаткові звіти протягом другого року. У Литві після усиновлення акредитований надавач послуг з усиновлення, який представляє усиновлювачів, повинен надати до Державної служби захисту прав дитини та усиновлення при Міністерстві соціального захисту та праці звіти після усиновлення, що містять інформацію щодо інтеграції усиновленої дитини в сім'ю, умов проживання, розвитку та здоров'я. Звіти після усиновлення надаються: двічі на рік протягом перших двох років після усиновлення; один раз на рік протягом наступних двох років; і на прохання служби через чотири роки після усиновлення. У Бразилії надавачі послуг з усиновлення повинні надсилати звіти про подальші дії

після усиновлення до Державної судової комісії з усиновлення (CEJA) та Федеральної центральної адміністрації Autoridade (ACAF) про усиновлених дітей кожні шість місяців протягом двох років після усиновлення та/або до отримання дитиною свідоцтва про натуралізацію [14].

Відповідно до ст. 45 Закону Республіки Молдова «Про правовий режим усиновлення в Республіці Молдова» після встановлення факту усиновлення усиновлена дитина реєструється в територіальному органі опіки та піклування за місцем проживання усиновлювачів або, у випадку міжнародного усиновлення, у центральному органі з усиновлення приймаючої держави до досягнення нею 18-річного віку. Контроль за становищем дитини після усиновлення здійснюється органами, які перебувають на обліку дитини, протягом двох років після встановлення усиновлення з такою періодичністю: перший рік – чотири звіти (за підсумками одного, трьох, шести та дванадцяти місяців); другий рік – два звіти (в кінці шести і дванадцяти місяців). У разі національного усиновлення звіти про оцінку складаються територіальним органом опіки та піклування за місцем проживання прийомних батьків і подаються до центрального органу. У разі міжнародного усиновлення звіти про оцінку після усиновлення подаються до центрального органу Республіки Молдова центральним органом у сфері усиновлення держави перебування або через іноземні організації держави перебування, акредитовані та зареєстровані в Республіці Молдова. Центральний орган Республіки Молдова, у разі необхідності, запитує інформацію про контроль після усиновлення у дипломатичних представництв та консульських установ Республіки Молдова в державах перебування [58].

Згідно із п. 53 Процедури усиновлення у Латвійській республіці, з метою з'ясування умов проживання дитини та її інтеграції в сім'ю після затвердження судом усиновлення Сирітський суд за місцем проживання усиновлювача проводить регулярну оцінку догляду за дитиною в сім'ї за місцем її проживання (нагляд після усиновлення) протягом двох років після затвердження усиновлення. Якщо дитина, яка підлягає усиновленню, має намір бути усиновленою в іноземній державі, компетентний суд у справах сиріт приймає рішення про позасімейний нагляд за

усиновленим. Такий нагляд встановлюється не з моменту прийняття рішення про усиновлення дитини та її переміщення за кордон, а з моменту передачі дитини у сім'ю усиновлювача. В такому випадку, з метою встановлення факту виникнення справжніх батьківських сімейних відносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною, Сирітський суд здійснює оцінку стану дотримання прав дитини за місцем проживання усиновлювача в Латвії принаймні тричі під час догляду, оцінюючи взаємну придатність іноземного усиновлювача та усиновленої дитини, та приймає відповідне рішення (п. 75 Процедури усиновлення). Якщо в країні проживання усиновлювача триває нагляд до усиновлення до затвердження усиновлення судом, компетентний орган або іноземний усиновлювач подають до суду сиріт принаймні один звіт про нагляд за усиновленою дитиною до усиновлення в іноземній державі до моменту схвалення усиновлення судом (п. 79 Процедури усиновлення). В подальшому, компетентний орган або іноземний усиновлювач після схвалення усиновлення судом: до досягнення 18-річного віку усиновленої дитини повинен подавати до Міністерства та Сирітського суду, який прийняв рішення про позасімейний догляд за дитиною, звіти щодо дотримання прав дитини після усиновлення та хоча б одну фотографію дитини. Протягом перших двох років після затвердження судом усиновлення звіти після усиновлення подаються двічі на рік, далі – один раз на рік; до досягнення 18-річного віку усиновленої дитини забезпечити можливість Сирітського суду, який прийняв рішення про позасімейний догляд за дитиною, спілкуватися з усиновленою дитиною за допомогою відеозв'язку або по телефону; протягом трьох робочих днів інформувати Міністерство про вилучення дитини з сім'ї усиновлювача, потрапляння дитини в поле зору органу соціальної служби, суду чи правоохоронних установ або іншу відповідну інформацію, яка в подальшому може вплинути на перебування дитини в сім'ї усиновлювача-іноземця (п. 82 Процедури усиновлення) [1].

У Республіці Польща при здійсненні усиновлення дитини – громадянина Республіки Польща іноземцями усиновлювачі зобов'язані підписати письмову заяву про згоду: підтримувати зв'язок з центральним органом влади або

Католицьким центром усиновлення протягом шести місяців після завершення усиновлення; згоду на спілкування та побачення польських консульських офіцерів протягом шести місяців після завершення усиновлення; і зобов'язання надавачів послуг з усиновлення складання звітів щодо дотримання прав усиновленої дитини після усиновлення один раз на рік протягом перших трьох років і один раз на три роки після цього, поки дитина не досягне повноліття [14].

Слід зазначити, що у таких державах, як Австрія, Бельгія, Велика Британія, Данія, Естонія, Франція, Ірландія, Італія, Республіка Корея, Нідерланди, США та Швеція подання звітів та здійснення інших форм нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями, не передбачається [83; 91, с. 17; 103, с. 615]. Однак, у Республіці Корея агентства з усиновлення можуть надавати «послуги після усиновлення» протягом 6 місяців, починаючи відразу після юридичного надання опіки в Кореї, а саме: вимагають надання звітів про статус дитини з боку консульських установ країни перебування усиновлювача [14]. Нідерландське законодавство виділяє такі форми нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: нагляд з боку організацій, які виступили посередниками при усиновленні, що здійснюється протягом року з моменту прибуття усиновленої дитини до Нідерландів; нагляд за умовами проживання дитини, за дотриманням прав неповнолітніх, що здійснюється Комітетами з захисту прав дітей та секретарями Ради з захисту прав дитини; аналіз звітів та іншої інформації стосовно відносин сім'ї усиновлювача з усиновленою дитиною, що здійснюється Міністерством юстиції Нідерландів [83]. Відповідний нагляд здійснюється шляхом обстежень умов проживання дитини, її виховання та утримання.

В Україні нагляд за дотриманням прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями здійснюється відповідно до положень Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 [104].

Правовою підставою для початку процедури нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України та

іноземцями є рішення суду або консульської установи про усиновлення дитини. Відповідне рішення суду надсилається у разі, якщо дитина проживає на території України – до відповідних служб у справах дітей за місцем обліку осіб, які бажають усиновити дитину та обліку дитини, яка може бути усиновлена, для здійснення подальшого нагляду за дітьми з боку відповідних служб і зняття самої дитини з обліку дітей, які можуть бути усиновлені, а також: до Національної соціальної сервісної служби України для зняття з обліку дитини, кандидатів в усиновлювачів та подання рішення суду до Міністерства закордонних справ України (рішення про усиновлення одним з подружжя дитини другого з подружжя до Нацсоцслужби не надсилається). У разі, якщо суб'єктом прийняття рішення про усиновлення стала консульська установа, відповідне рішення надсилається до Міністерства закордонних справ України для подання Національній соціальній сервісній службі України [104].

Міністерство закордонних справ України у місячний строк після надходження документів від Національної соціальної сервісної служби України надсилає до відповідної консульської установи чи дипломатичного представництва України доручення щодо взяття дитини на консульський облік та здійснення нагляду за дотриманням її прав [104].

Діти – громадяни України, усиновлені іноземцями або громадянами України, які постійно проживають за кордоном, приймаються на консульський облік усиновлених дітей до досягнення ними 18-річного віку (передбачений обов'язок постановки їх на консульський облік у місячний строк після надходження документів про усиновлення дитини) [26].

Відповідно до Порядку № 905, нагляд за умовами проживання і виховання усиновлених дітей, які проживають на території України, здійснюється службами у справах дітей, а щодо дітей, які проживають за кордоном – відповідною консульською установою. Остання здійснює нагляд за дотриманням прав усиновленої дитини шляхом здійснення таких заходів: проведення співбесіди з усиновлювачами під час взяття на консульський облік усиновленої дитини; відвідування родини усиновлювачів та усиновлених дітей, за результатами якого

складається акт, що затверджується керівником консульської установи чи дипломатичного представництва України; проведення аналізу отриманих звітів про умови виховання і стан здоров'я усиновлених дітей, що надійшли від усиновлювачів (тобто у випадку нагляду за усиновленими дітьми, які проживають за кордоном звіт складають самі усиновлювачі, а не відповідна служба у справах дітей); проведення аналізу отриманої інформації про умови виховання і стан здоров'я усиновленої дитини, що надійшла від компетентного органу країни проживання; спілкування за допомогою засобів зв'язку з усиновлювачами та усиновленою дитиною щодо умов виховання і стану здоров'я усиновленої дитини, за результатами якого складається акт, що затверджується керівником консульської установи чи дипломатичного представництва. У разі виявлення фактів порушення прав усиновленої дитини, передання її на виховання іншим особам, закладам для дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, відібрання в усиновлювачів дитини правоохоронними органами та органами соціальної опіки, нещасні випадки з усиновленою дитиною, консульська установа чи дипломатичне представництво України вживають разом з компетентними органами країни перебування невідкладних заходів до захисту її прав та перевірки умов проживання та виховання, а також повідомляють про ці факти Міністерство закордонних справ України та Національну соціальну сервісну службу України; можливим є ініціювання позову про скасування усиновлення або визнання його недійсним, а надалі – вирішення питання про повернення дитини в Україну [104].

В той же час, як зазначалося вище, законодавство більшості країн покладає функції нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей з інших країн, на відповідні соціальні служби, недержавні агентства, які діють виключно в рамках національного законодавства. При цьому законодавство ряду країн не передбачає правових підстав для можливої участі у цьому процесі посадових осіб консульських установ інших держав. Таким чином, невідповідність законодавства призводить до невиконання усиновлювачами даного в Україні зобов'язання поставити дитину на консульський облік, чим перешкоджають здійсненню контролю за умовами проживання та виховання дітей. Крім цього, не завжди звіти

про умови проживання та виховання дитини, які складають самі усиновлювачі мають об'єктивний характер [83].

Крім цього, у сімейно-правовій доктрині зазначається, що проблемним є також неможливість співробітників консульських установ унаслідок незначної кількості (4-5 співробітників) особисто відвідувати сім'ї усиновлювачів; у деяких країнах дипломатичні та консульські представництва України взагалі відсутні, а відтак – є відсутнім й облік усиновлених дітей. Звіти про умови проживання та виховання усиновлених дітей в більшості випадків носять суб'єктивну інформацію, оскільки дану інформацію до консульських установ подають безпосередньо усиновлювачі. Про те, як почувують себе діти, з таких звітів об'єктивно судити неможливо, тому що форма звіту про умови виховання та проживання дитини є довільною за змістом, проте в обов'язковому порядку передбачає відповіді на запитання щодо фізичного, психологічного стану дитини, умов виховання та розвитку, ставлення дитини до інших членів сім'ї, спорту, харчування, здоров'я тощо. У зв'язку із цим, запропоновано: затвердити уніфіковану форму звіту про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини, який мають складати не усиновлювачі, а співробітники консульських установ чи дипломатичних представництв; з метою розвантаження роботи консульських установ та дипломатичних представництв, закріпити на законодавчому рівні обов'язок уповноваженої (акредитованої) організації, яка представляє іноземних громадян-усиновлювачів, щодо подання звіту про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини до консульських установ та дипломатичних представництв України, визначити, що вказані звіти мають подаватися з такою періодичністю: перший та другий звіти – двічі на рік після усиновлення, два звіти – один раз на рік протягом наступним двох років, на запит консульства чи дипломатичного представництва у будь-який рік з моменту усиновлення дитини до досягнення дитиною повноліття, при цьому не частіше ніж один раз на рік; закріпити діяльність вказаних уповноважених організацій з питань усиновлення має на рівні спеціального закону, в якому необхідно визначити правовий статус уповноваженої організації з питань усиновлення, відповідальність організації у разі виявлення

випадків порушення прав дитини при усиновленні іноземними громадянами; санкції до уповноваженої (акредитованої) організації за неподання звіту про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини, більше того, уповноважені організації з питань усиновлення мають бути підконтрольними Україні [33, с. 36; 45, с. 9; 46, с. 135, 144-145]. Можемо погодитися із актуальністю та важливістю цих проблем й на даний час.

На нашу думку, проблему відсутності правових підстав для можливої участі у цьому процесі посадових осіб консульських установ інших держав, неможливості співробітників консульських установ внаслідок незначної кількості (4-5 співробітників) особисто відвідувати сім'ї усиновлювачів, відсутності у ряді держав, де проживають усиновлені діти – громадяни України дипломатичних установ та консульських представництв, можна вирішити наступним чином.

По-перше, можливим є покладання на усиновлювачів обов'язку подавати звіти щодо дотримання прав дитини після усиновлення не консульській установі, а суду в порядку судового контролю за виконанням судових рішень. На жаль, відповідного порядку немає у цивільному процесуальному законодавстві, але він наявний у Кодексі адміністративного судочинства України, а саме у ст. 382 цього Кодексу передбачається, що суд, який ухвалив судове рішення в адміністративній справі, може зобов'язати суб'єкта владних повноважень, не на користь якого ухвалене судове рішення, подати у встановлений судом строк звіт про виконання судового рішення; за наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може встановити новий строк подання звіту, накласти на керівника суб'єкта владних повноважень, відповідального за виконання рішення, штраф; сплата штрафу не звільняє від обов'язку виконати рішення суду і подати звіт про його виконання [68] Можна запровадити схожий правовий інститут й у цивільне судочинство, передбачивши, що суд, який ухвалив судове рішення про усиновлення, у своєму рішенні зобов'язує усиновлювача протягом подавати звіти про дотримання прав усиновленої дитини. Звіти мають подаватися з такою періодичністю: перший та другий звіти – двічі на рік після усиновлення, два звіти

– один раз на рік протягом наступним двох років, на запит консульства чи дипломатичного представництва у будь-який рік з моменту усиновлення дитини до досягнення дитиною повноліття, при цьому не частіше ніж один раз на рік. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може ініціювати питання про необхідність скасування усиновлення. На відміну від рішень консульської установи, виконання судового рішення можуть в частині покладання обов'язку подання звітів усиновлювачів суду може бути забезпечене положенням ст. 498 Цивільного процесуального кодексу України [188], відповідно до якого суд України може звернутися з відповідним судовим дорученням до іноземного суду або іншого компетентного органу іноземної держави.

По-друге, слід передбачити, що повноваження консульської установи щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, у разі, якщо штат консульської установи є недостатнім для здійснення якісного виконання цього обов'язку, можуть бути передані за зверненням цієї установи Міністерству закордонних справ України. Після такої передачі повноважень, звіти про дотримання прав усиновленої дитини мають надсилатися до Міністерства, яке при потребі може звернутися за вирішенням питання про перевірку реального стану дотримання прав усиновленої дитини, яка проживає за кордоном, до суду або направити власних представників до відповідної держави.

На підставі вище викладеного наукового дослідження, можемо визначити, що способом захисту сімейних прав та інтересів дитини, усиновленої громадянином України, який проживає за межами України або іноземцем є здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи, якщо дитина проживає за кордоном або служби у справах дітей, якщо вона проживає в Україні. Основними заходами, які вживаються в межах здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями є: перевірка службою у справах дітей умов проживання та виховання дитини – щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини, а надалі – один раз на три роки до досягнення дитиною повноліття, а з боку

консульської установи – проведення співбесіди з усиновлювачами під час взяття на консульський облік усиновленої дитини, відвідування родини усиновлювачів та усиновлених дітей, проведення аналізу отриманих звітів про умови виховання і стан здоров'я усиновлених дітей, а також інформації про умови виховання і стан здоров'я усиновленої дитини, що надійшла від компетентного органу країни проживання, спілкування за допомогою засобів зв'язку з усиновлювачами та усиновленою дитиною щодо умов виховання і стану здоров'я усиновленої дитини.

При цьому, на цей час існують окремі проблеми щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей в інших країнах, зважаючи на те, що такі функції належать виключно дипломатичним представництвам та консульським установам, а законодавство інших держав допускає здійснення цих функцій й відповідними соціальними службами, недержавними агентствами; на відсутність у ряді іноземних держав українських дипломатичних представництв та консульських установ; відсутністю уніфікованої форми звіту про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини; складення таких звітів усиновлювачами, що зумовлює суб'єктивність в оцінці стану дотримання прав усиновлених дітей. З метою вирішення зазначених проблем, слід покласти на усиновлювачів обов'язку подавати звіти щодо дотримання прав дитини після усиновлення не консульській установі, а суду в порядку судового контролю за виконанням судових рішень, а також передбачити, що повноваження консульської установи щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, у разі, якщо штат консульської установи є недостатнім для здійснення якісного виконання цього обов'язку, можуть бути передані за зверненням цієї установи Міністерству закордонних справ України.

Висновки до Розділу 3

Отже, в результаті проведення дослідження захисту прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями дійшли до таких висновків:

1. Захист прав усиновленої дитини, що здійснюється судом шляхом

застосування при ухваленні відповідного судового рішення ряду способів захисту сімейних прав та інтересів учасників правовідносин, що виникли у зв'язку із усиновленням дитини, може бути як наступним (стосуватися забезпечення дотримання та захисту прав уже усиновлених дітей), так і попереднім (стосуватися забезпечення найкращих інтересів дитини, що усиновлюється під час розгляду та вирішення справи про усиновлення дитини).

Усиновлення дитини громадянином України, який проживає за межами України чи іноземцем, що здійснюється на підставі відповідного рішення суду або консульської установи є способом захисту прав дитини, позбавленої батьківського піклування, що застосовується як виключення із загального правила про усиновлення дітей, що є громадянами України громадянами України, які проживають в Україні, якщо звичайне усиновлення дитини є неможливим, і передбачає зміну правовідносин за участю дитини із відносин між нею та особою чи органом, який здійснює її виховання та утримання як дитини, позбавленої батьківського піклування або між нею та її батьками на відповідні правовідносини між дитиною та її усиновлювачами із можливою зміною проживання дитини, що передбачає її виїзд за межі України.

СК України закріплено правовий механізм захисту сімейних прав та інтересів усиновленої дитини через застосування судом таких способів захисту, як анулювання правовідносин у сфері усиновлення (через визнання усиновлення недійсним), їх припинення (через скасування усиновлення або позбавлення усиновлювача батьківських прав). Ці способи захисту сімейних прав та інтересів усиновленої дитини є загальними і стосуються як випадків усиновлення дитини громадянами України, які проживають на її території, так і усиновлення дитини громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями.

Спеціальними правовими наслідками визнання усиновлення дитини громадянином України, який проживає за кордоном або іноземцем недійсним або скасування такого усиновлення є: зміна проживання дитини, що передбачає її повернення в Україну, припинення процедури нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи, передача повноважень щодо

влаштування дитини службі у справах дітей за місцем походження дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, у разі скасування усиновлення – поновлення дитини на обліку дітей, які можуть бути усиновлені, а усиновлювачів – на обліку осіб, які бажають усиновити дитину (крім випадків, якщо визнання усиновлення недійсним відбулося з вини усиновлювача).

Визнання усиновлення недійсним може здійснюватися із підстав що виникнення правовідносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною відбувалося не лише з порушенням встановлених умов усиновлення або без мети забезпечення права дитини на сім'ю, а й з порушенням сімейних прав дитини (її права жити та перебувати у сім'ї, на утримання, на спілкування) та сімейних прав інших осіб (зокрема права батьків реалізовувати свої батьківські права). Однак, відповідні порушення є по суті побічними правовими наслідками здійснення недійсного усиновлення, основними все ж є виникнення правовідносин між усиновлювачем та усиновленою дитиною без законних правових підстав.

Підставою для скасування усиновлення дитини може бути не тільки порушення права дитини на належне сімейне виховання через те, що між усиновлювачем і дитиною склалися стосунки, які роблять неможливими їхнє спільне проживання і виконання усиновлювачем своїх батьківських обов'язків, як з об'єктивних причин, так і з вини усиновлювача або самої дитини, а й невиконання встановлених вимог для усиновлення на момент прийняття рішення про усиновлення дитини, якщо це в подальшому зумовило порушення сімейних прав та інтересів усиновленої дитини.

2. Способом захисту сімейних прав та інтересів дитини, усиновленої громадянином України, який проживає за межами України або іноземцем є здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи, якщо дитина проживає за кордоном або служби у справах дітей, якщо вона проживає в Україні. Основними заходами, які вживаються в межах здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями є: перевірка службою у справах дітей умов проживання та виховання дитини – щороку протягом перших трьох

років після усиновлення дитини, а надалі – один раз на три роки до досягнення дитиною повноліття, а з боку консульської установи – проведення співбесіди з усиновлювачами під час взяття на консульський облік усиновленої дитини, відвідування родини усиновлювачів та усиновлених дітей, проведення аналізу отриманих звітів про умови виховання і стан здоров'я усиновлених дітей, а також інформації про умови виховання і стан здоров'я усиновленої дитини, що надійшла від компетентного органу країни проживання, спілкування за допомогою засобів зв'язку з усиновлювачами та усиновленою дитиною щодо умов виховання і стану здоров'я усиновленої дитини.

При цьому, на цей час існують окремі проблеми щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей в інших країнах, зважаючи на те, що такі функції належать виключно дипломатичним представництвам та консульським установам, а законодавство інших держав допускає здійснення цих функцій й відповідними соціальними службами, недержавними агентствами; на відсутність у ряді іноземних держав українських дипломатичних представництв та консульських установ; відсутністю уніфікованої форми звіту про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини; складення таких звітів усиновлювачами, що зумовлює суб'єктивність в оцінці стану дотримання прав усиновлених дітей. На нашу думку, з метою вирішення зазначених проблем, слід покласти на усиновлювачів обов'язку подавати звіти щодо дотримання прав дитини після усиновлення не консульській установі, а суду в порядку судового контролю за виконанням судових рішень. За наслідками розгляду звіту суб'єкта владних повноважень про виконання рішення суду або в разі неподання такого звіту суддя своєю ухвалою може ініціювати питання про необхідність скасування усиновлення. Також слід передбачити, що повноваження консульської установи щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, у разі, якщо штат консульської установи є недостатнім для здійснення якісного виконання цього обов'язку, можуть бути передані за зверненням цієї установи Міністерству закордонних справ України. Після такої передачі повноважень, звіти про дотримання прав усиновленої дитини мають надсилатися до Міністерства, яке при

потребі може звернутися за вирішенням питання про перевірку реального стану дотримання прав усиновленої дитини, яка проживає за кордоном, до суду або направити власних представників до відповідної держави.

ВИСНОВКИ

У дисертаційному дослідженні було здійснено теоретичний аналіз та розроблено нове вирішення наукового завдання, що полягає у виявленні та вирішенні теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із дослідженням інституту усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями. За результатами проведеного дослідження сформульовано такі висновки:

1. Усиновлення дитини іноземцем або громадянином України, що проживає за кордоном може розглядатися як: особливий інститут сімейного права, який врегульовує три групи правовідносин: а) правовідносини між особою, яка бажає усиновити дитину та органом, уповноваженим здійснювати провадження діяльності у сфері усиновлення дитини; б) правовідносини між особою, яка подала заяву про усиновлення дитини та відповідним юрисдикційним органом, який розглядає справу про усиновлення і приймає відповідне рішення, за відповідною участю у них Національної соціальної сервісної служби України, органу опіки та піклування, родичів усиновлювача, рідних батьків усиновленої дитини, кровних родичів усиновленої дитини, інших учасників правовідносин щодо влаштування дитини-сироти чи дитини, позбавленої батьківського піклування; в) правовідносини, що виникають за участю усиновлювача щодо здійснення ним обов'язків щодо виховання та утримання усиновленої дитини та здійснення нагляду уповноваженим органом за станом виконання цих обов'язків усиновлювачів; як юридичний акт суду або іншого уповноваженого юрисдикційного органу, що приймає рішення про усиновлення та усиновлювача, що вчиняє юридично значимі дії для здійснення процесу усиновлення; як юридичний факт правостворюючого та правоприпиняючого характеру; як юридична процедура; як акт соціального характеру (форму влаштування дитини-сироти і дитини, позбавленої батьківського піклування), в результаті якого забезпечуються права на материнство, батьківство і належне сімейне виховання, як спосіб захисту відповідних сімейних прав усиновлювача та усиновленої дитини.

Спеціальними ознаками усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями як інституту сімейного права є: а) подвійне правове регулювання правовідносин, що виникають у процесі усиновлення – як загальними нормами, якими передбачаються умови, порядок здійснення усиновлення та його правові наслідки, так і спеціальними нормами, якими визначаються особливі умови здійснення усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями; б) окремі вимоги щодо постановки на облік та здійснення обліку осіб, які бажають усиновити дитину і дітей, які підлягають усиновленню; в) особливий перелік документів, що подаються з метою постановки на облік для усиновлення дитини; г) здійснення такого обліку Нацсоцслужбою; д) у разі перебування дитини за кордоном – несудовий порядок прийняття рішення про усиновлення та суміщення органу, до якого здійснюється звернення з метою усиновлення та того, який приймає рішення; е) у разі, якщо усиновлювач є іноземцем – особливі вимоги, які ставляться до усиновлювача та усиновленої дитини; обмеження принципу таємності усиновлення у разі, якщо між Україною та державою громадянства або постійного проживання іноземця немає договору про надання правової допомоги, а законодавство відповідної держави не передбачає, що усиновлення є таємним; необхідність отримання згоди Нацсоцслужби для вирішення питання про усиновлення дитини; дія принципів збереження громадянства України за усиновленою дитиною до досягнення нею вісімнадцяти років; забезпечення усиновленій дитині прав в обсязі не меншому, ніж це встановлено сімейним законодавством; здійснення нагляду за дитиною, яка усиновлена іноземцем і проживає за межами України відповідною консульською установою

2. Усиновлення як сімейно-правовий інститут виник лише у другій половині XVIII ст., до цього не будучи врегульованим актами сімейного законодавства (при існуванні в цей же час інституту опіки над дітьми-сиротами та дітьми, позбавлених батьківського піклування). У той же час, можливість усиновлення передбачалася нормами канонічного права, а в сімейній звичаєвій практиці усиновлення здійснювалося через приймання дитини у сім'ю на правах приймака відповідно до

власного рішення сім'ї щодо дитини-сироти або дитини, позбавленої батьківського піклування, угоди про приймацтво між усиновлювачами та рідними батьками дитини; відповідні юридичні факти підтверджувалися як самими усиновлювачами у відповідних заявах, так і у заповітах цих осіб, відповідно до яких належне їм майно передавалося усиновленій дитині. Вперше порядок та правові наслідки усиновлення врегульовуються положеннями «Прав, за якими судиться малоросійський народ», а в подальшому – положеннями Зводу законів Російської імперії, Галицьким цивільним кодексом та Австрійським цивільним уложенням. Цими правовими актами можливість усиновлення іноземцями прямо не передбачалася, хоча й не заборонялася. Виняток становили положення Зводу законів, відповідно до якого передбачалися умови для усиновлення дитини іноземцями – батьки такої дитини є невідомі, дитина має бути вихована в традиціях православної віри і відповідним чином похрещена. В подальшому усиновлення дітей іноземцями передбачалося положеннями Кодексу про шлюб та сім'ю 1969 року в порядку, передбаченому для усиновлення дітей громадянами СРСР (сімейні кодекси радянських політичних утворень, прийняті 1919 та 1926 року не містили норм про усиновлення дитини іноземцями). В той же час, особливий порядок усиновлення дитини іноземцем було передбачено лише 1996 року. Зокрема, було передбачено пріоритет усиновлення дитини громадянином України перед усиновлення іноземцем; необхідність перебування іноземця на обліку протягом року, забезпечення усиновленій дитині мінімального обсягу прав, передбаченого сімейним законодавством України та здійснення нагляду за усиновленою дитиною.

3. В практиці держав, суміжних з Україною та держав-членів Європейського Союзу існує три підходи визначення порядку усиновлення дітей іноземними громадянами: через визначення національного режиму для іноземців, аналогічному тому, який існує для громадян відповідної держави (Латвія, Словаччина); через визначення колізійних прив'язок щодо законодавства, яке застосовується до правовідносин з усиновлення, що визначені у цивільних кодексах (Німеччина, Румунія, Франція) або окремих законах про міжнародне приватне право (Іспанія, Чехія, Швейцарія); через встановлення окремого порядку усиновлення (Болгарія,

Молдова, Ірландія) або виняткового випадку усиновлення дитини іноземцями при застосуванні того ж порядку усиновлення, що і при національному усиновленні (Польща, Угорщина). Остання модель по суті передбачена сімейним законодавством України, яким визначені окремі особливості усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями при встановленні єдиного порядку усиновлення (крім випадків усиновлення дітей, які проживають за межами України), умов та правових наслідків усиновлення.

4. Порядок провадження діяльності щодо усиновлення дітей іноземцями та громадянами України, які проживають за межами України визначений в Постанові Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905 та наказі Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445; ця діяльність повинна проводитися із урахуванням положень ст. ст. 207 – 222 і 284 СК України, якими передбачені умови та правові наслідки усиновлення, а також особливості здійснення обліку дітей-сиріт і дітей, позбавлених батьківського піклування, які можуть бути усиновлені, передані під опіку, піклування чи на виховання в сім'ї громадян, а також обліку осіб, які бажають усиновити дитину.

В СК України та Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей має місце недолік у законодавчій техніці, а саме використана різна термінологія для позначення осіб, постановлених на облік – у СК України застосовується поняття «облік осіб, які бажають усиновити дитину», а у Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей – «облік кандидатів в усиновлювачі», хоча у ньому ж застосовується поняття «громадяни, які бажають усиновити дитину». З метою приведення у відповідність положень Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей поняття із термінологією, що використана у СК України, пропонуємо замінити поняття «кандидат в усиновлювачі» на «особу, яка бажає усиновити дитину» та інших понять, де містяться слова «кандидат в усиновлювачі».

На даний час законодавчо передбачено тільки постановка на облік як осіб, які

бажають усиновити дитину, через подання документів до Національної соціальної сервісної служби України особисто або через представника відповідно до Порядку № 445. На нашу думку, слід передбачити можливість подання заяви про взяття на облік як особи, яка бажає усиновити дитину, якщо така особа є громадянином України, яка проживає за межами України або є іноземцем, як особисто, так і через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи відповідно до положень п. 22-1 цього Порядку. Зазначена пропозиція дозволить спростити для усиновлювачів – громадян України, яка проживає за межами України або іноземців порядок звернення з метою постановки їх на облік як осіб, які бажають усиновити дитину, особливо в умовах правового режиму воєнного стану, коли безпосередній приїзд в Україну та подальше перебування в Україні особи, яка бажає усиновити дитину є ризиковою, зважаючи на обставини, викликані агресією російської федерації проти України.

Передбачені наказом Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445 положення про вимоги до оформлення справи та положення, що у разі порушення цих вимог справа повертається заявнику або представнику без розгляду є формальними і такими, що ставлять громадян України, які проживають за межами України та іноземців у невідгідне положення порівняно із громадянами України, які постійно проживають в Україні і є дискримінаційними, тому відповідні положення слід вилучити із наказу № 445.

5. Прийняття рішення суду або консульської установи про усиновлення дитини зумовлює припинення ще існуючих правовідносин між рідними батьками дитини, закладом або особою, де перебуває дитина-сирота чи дитина, позбавлена батьківського піклування та власне – дитини і виникнення у особи, яка усиновила дитину та самої дитини комплексу сімейних прав та обов'язків, пов'язаних із наданням дитині належного сімейного виховання, утримання, освіти та розвитку, усього іншого, що може надати саме перебування у сім'ї, а також інших прав,

притаманних саме усиновлювачеві та усиновленій дитині.

Зважаючи на неоднозначне застосування судами окремих положень законодавства про усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями, запропоновано внести ряд змін до сімейного та цивільного процесуального законодавства, а саме: а) передбачити обов'язок суду при врахуванні матеріального становища особи, яка бажає усиновити дитину забезпечити утримання усиновленої дитини її усиновлювачами в обсязі, не меншому за розмір мінімального рівня доходу на особу, встановленого для регіону країни постійного проживання заявників; б) передбачити, що усиновлювачами (і відповідно – й кандидатами в усиновлювачі) не можуть бути особи, якімають тривалу хворобу, яка перешкоджатиме їм виконувати свої батьківські обов'язки, якщо така хвороба і викликана нею неможливість виконувати батьківські обов'язки може бути підтверджено медичним висновком закладу охорони здоров'я держави перебування або громадянської належності особи, що виданий у порядку, передбаченому законодавством відповідної держави; в) передбачити можливість негайного виконання судового рішення у справах про усиновлення неповнолітньої або малолітньої дитини, якщо суд прийде до висновку про те, що затримка у виконанні рішення суду може призвести до негативних наслідків для заявників та усиновленої дитини, в тому числі для життя та здоров'я дитини; г) передбачити, що якщо звичай національної меншини, до якої належать усиновлювачі або один з них не передбачає використання по батькові, за заявою усиновлювачів по батькові усиновленої особи може бути виключене; д) передбачити можливість вирішення справи за відсутності дитини, хоча вона за віком та станом здоров'я могла би усвідомити факт усиновлення, передусім, якщо її участь є неможливою у зв'язку із обставинами, що викликані військовою агресією російської федерації та введенням на території України військового стану, за наявності її усної або письмової згоди на усиновлення, якщо дитина здатна висловити таку згоду.

Проблемним є відсутність визначення процедури вирішення справи про усиновлення консульською установою (в частині визначення вимог щодо присутності при вирішенні відповідної справи осіб, які подали заяву про

усиновлення, дитини, яка усиновлюється, необхідності надання згоди дитиною, що усиновлюється на її усиновлення, згоди батьків дитини на її усиновлення, згоди закладу, в якому перебуває дитина, яка не має батьків, переліку обставин, які повинні бути враховані консульською установою при ухваленні рішення про усиновлення дитини, яка проживає за межами України). Також поза увагою законодавця залишилася можливість оскарження рішення консульської установи у разі, якщо воно порушує права та інтереси усиновлювачів та усиновленої дитини. На нашу думку, слід передбачити можливість скасування усиновлення, якщо рішення про усиновлення, прийняте консульською установою порушує права та законні інтереси усиновлювача, усиновленої дитини, її батьків, при цьому підсудність цієї категорії справ повинна визначатися відповідно до правил визначення підсудності справ за участю громадян України, якщо обидві сторони проживають за її межами, тобто визначається Верховним Судом

6. На час дії режиму воєнного стану усиновлення дітей громадянами, які проживають за кордоном, або іноземцями обмежене, за винятком усиновлення дитини її родичем; усиновлення дитини особою, що вже усиновила її брата чи сестру; усиновлення дитини, яка познайомилася та встановила контакт із кандидатом на усиновлення за направленням Нацсоцслужби, яке було видано до введення в Україні воєнного стану. На нашу думку, слід обмежити можливість усиновлення дитини громадянами України, які проживають на території держави-агресора або держав, які здійснюють сприяння державі-агресору, а також іноземцями, що є громадянами держави-агресора або однієї з держав, які здійснюють сприяння державі-агресору. В інших випадках слід допустити усиновлення дітей громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями, однак слід: а) передбачити, що у разі, якщо усиновлення громадянами України, які проживають на території держави-агресора чи держав, які здійснюють сприяння державі-агресору, а також іноземцями, що є громадянами держави-агресора чи однієї держав, які здійснюють сприяння державі-агресору було проведене після початку повномасштабного вторгнення, а щодо держави-агресора – після початку дій, спрямованих на анексію Криму, слід застосувати процедуру

скасування усиновлення із компенсацією моральної шкоди усиновленим дітям, а також інші заходи відповідальності, пов'язані з подальшим позбавленням права на усиновлення; б) передбачити припинення усіх процедур щодо усиновлення дитини, які були розпочаті щодо осіб, які бажають усиновити дитину і є громадянами держави-агресора чи держав, які здійснюють сприяння державі-агресору або проживають на території таких держав, а самі особи повинні бути зняті з обліку осіб, які бажають усиновити дитину; в) передбачити можливість ознайомлення громадян України, які проживають за межами України та іноземців з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, в режимі відеоконференції (з фіксацією за допомогою технічних засобів відеозапису), аналогічно тому, як зараз це передбачено щодо випадків усиновлення тимчасово переміщених (евакуйованих) дітей громадянами України, які проживають в Україні; г) передбачити можливість проведення знайомства осіб, які бажають усиновити дитину з дитиною в режимі відеоконференції; д) збільшити строк дії направлення на знайомство та встановлення контакту з дитиною у разі, якщо особа, яка бажає усиновити дитину є іноземцем або громадянином України, який проживає за межами України до 30 робочих днів з дня видачі, при цьому у разі проведення первинного знайомства з дитиною у режимі відеоконференції цей строк продовжується; е) передбачити передачу за допомогою засобів електронної комунікації направлень для знайомства та встановлення контакту з дитиною, інших документів, які стосуються взяття на облік особи, яка бажає усиновити дитину, її інформування про дітей, які можуть бути усиновлені та рішень за заявами про ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені та про повторне ознайомлення кандидатів в усиновлювачі з інформацією про дітей, які можуть бути усиновлені, а також можливість подання в електронній формі й цих заяв особами, які бажають усиновити дитину; є) передбачити подання заяви громадянами України, які проживають за межами України та іноземцями про отримання згоди Національної соціальної сервісної служби України на усиновлення дитини через Єдиний державний вебпортал електронних послуг у разі, коли вони пройшли електронну ідентифікацію та

автентифікацію з використанням інтегрованої системи електронної ідентифікації, кваліфікованого електронного підпису або інших засобів електронної ідентифікації, які дають змогу однозначного встановлення особи, а також можливість отримання такої згоди як електронного документа; ж) уточнити, що застосування засобів електронної комунікації для правовідносин між особою, яка бажає усиновити дитину та Нацсоцслужбою є можливим лише у випадку, якщо їх використання дозволяє ідентифікувати осіб, які беруть участь у передачі/отриманні відповідної інформації та не допускати доступу до змісту повідомлень та їх вмісту (відповідних файлових вкладень) інших осіб.

7. Усиновлення дитини громадянином України, який проживає за межами України чи іноземцем, що здійснюється на підставі відповідного рішення суду або консульської установи є способом захисту прав дитини, позбавленої батьківського піклування, що застосовується як виключення із загального правила про усиновлення дітей, що є громадянами України громадянами України, які проживають в Україні, якщо звичайне усиновлення дитини є неможливим, і передбачає зміну правовідносин за участю дитини із відносин між нею та особою чи органом, який здійснює її виховання та утримання як дитини, позбавленої батьківського піклування або між нею та її батьками на відповідні правовідносини між дитиною та її усиновлювачами із можливою зміною проживання дитини, що передбачає її виїзд за межі України.

В СК України закріплено правовий механізм захисту сімейних прав та інтересів усиновленої дитини через застосування судом таких способів захисту, як анулювання правовідносин у сфері усиновлення (через визнання усиновлення недійсним), їх припинення (через скасування усиновлення або позбавлення усиновлювача батьківських прав). Ці способи захисту сімейних прав та інтересів усиновленої дитини є загальними і стосуються як випадків усиновлення дитини громадянами України, які проживають на її території, так і усиновлення дитини громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями.

8. Способом захисту сімейних прав та інтересів дитини, усиновленої громадянином України, який проживає за межами України або іноземцем є

здійснення нагляду за дотриманням прав усиновленої дитини з боку консульської установи, якщо дитина проживає за кордоном або служби у справах дітей, якщо вона проживає в Україні. Основними заходами, які вживаються в межах здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених громадянами України, які проживають за межами України або іноземцями є: перевірка службою у справах дітей умов проживання та виховання дитини – щороку протягом перших трьох років після усиновлення дитини, а надалі – один раз на три роки до досягнення дитиною повноліття, а з боку консульської установи – проведення співбесіди з усиновлювачами під час взяття на консульський облік усиновленої дитини, відвідування родини усиновлювачів та усиновлених дітей, проведення аналізу отриманих звітів про умови виховання і стан здоров'я усиновлених дітей, а також інформації про умови виховання і стан здоров'я усиновленої дитини, що надійшла від компетентного органу країни проживання, спілкування за допомогою засобів зв'язку з усиновлювачами та усиновленою дитиною щодо умов виховання і стану здоров'я усиновленої дитини. При цьому, на цей час існують окремі проблеми щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей в інших країнах, зважаючи на те, що такі функції належать виключно дипломатичним представництвам та консульським установам, а законодавство інших держав допускає здійснення цих функцій й відповідними соціальними службами, недержавними агентствами; на відсутність у ряді іноземних держав українських дипломатичних представництв та консульських установ; відсутністю уніфікованої форми звіту про умови проживання та стан здоров'я усиновленої дитини; складення таких звітів усиновлювачами, що зумовлює суб'єктивність в оцінці стану дотримання прав усиновлених дітей. З метою вирішення зазначених проблем, слід покласти на усиновлювачів обов'язку подавати звіти щодо дотримання прав дитини після усиновлення не консульській установі, а суду в порядку судового контролю за виконанням судових рішень, а також передбачити, що повноваження консульської установи щодо здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей, можуть бути передані за зверненням цієї установи Міністерству закордонних справ України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Adopcijas kārtība. *Latvijas Vēstnesis*. URL: <https://likumi.lv/ta/id/302796>.
2. Bērnu tiesību aizsardzības likums. *Latvijas Vēstnesis*. URL: <https://likumi.lv/doc.php?id=49096>.
3. Bulgarian Family Code. *Адвокатска кантора Кристина Кенарова & Партньори*. URL: <https://kenarova.com/law/Family%20Code.pdf>.
4. Código Civil (Real Decreto de 24 de julio de 1889 por el que se publica el Código Civil. Legislación consolidada). *Agencia Estatal Boletín Oficial del Estado*. URL: <https://www.boe.es/buscar/act.php?id=BOE-A-1889-4763>.
5. Codul civil. *Portal Legislativ. Ministerul Justiției*. URL: <https://legislatie.just.ro/Public/DetaliiDocument/109884..>
6. Convencion interamericana sobre conflictos de leyes en materia de adopcion de menores. Texto original. Convención publicada en el Diario Oficial de la Federación, el viernes 21 de agosto de 1987. *The Organization of American States*. URL: https://www.oas.org/dil/esp/Convencion_Interamericana_sobre_Conflictos_de_Leyes_e_n_materia_de_Adopcion.pdf.
7. Convention of 15 November 1965 on Jurisdiction, Applicable Law and Recognition of Decrees Relating to Adoptions. *The World Organisation for Cross-border*. URL: <https://www.hcch.net/en/instruments/conventions/full-text/?cid=75>.
8. German Civil Code. *Federal Ministry of Justice*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgb/englisch_bgb.pdf.
9. Hungarian Civil Code. *Wordpress*. URL: https://tdziegler.files.wordpress.com/2014/06/civil_code.pdf.
10. Intercountry adoption: ensuring that the best interests of the child are upheld. Resolution 1909 (2012). *Parliamentary Assembly*. URL: <https://pace.coe.int/en/files/19221/html>.
11. Introductory Act to the Civil Code. *Federal Ministry of Justice*. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/englisch_bgbeg/englisch_bgbeg.pdf.
12. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. *Grupa ArsLege.pl*. URL:

ii-pokrewienstwo-i-powinowactwo/96.

13. Kodeks rodzinny i opiekuńczy. *Grupa ArsLege.pl*. URL: <https://lexlege.pl/krio/dzial-ii-przysposobienie/102/>

14. Post-Adoption Reporting Overview. *Travel.State.Gov. Department of State or U.S.* URL: <https://travel.state.gov/content/travel/en/Intercountry-Adoption/post-adoption/post-adoption-reporting.html>.

15. Апопій І. В. Сімейне право України. К.: Центр учбової літератури, 2011. 360 с.

16. Баяновська, М., & Машкаринець-Бутко, А. (2022). Соціально-педагогічні проблеми виховання дітей-сиріт в умовах суспільних викликів. *Scientific Collection «InterConf+»*, (28(137)), 81-86. DOI: 10.51582/interconf.19-20.12.2022.009.

17. Березовська К. І. Правове регулювання відносин усиновлення з іноземним елементом. Автореф. дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2019. 22 с.

18. Блінова Г. О. Правове регулювання інституту таємниці усиновлення: сучасні тенденції. *Право і суспільство*. 2013. № 4. С. 77-83.

19. Васильєва Д. Усиновлення під час війни: як зараз відбувається цей процес. *Юридична газета Online*. 2022. 4 серпня. URL: <https://yur-gazeta.com/publications/practice/simeyne-pravo/usinovlennya-pid-chas-viyni-yak-zaraz-vidbuvaetsya-cey-proces.html>.

20. Ватрас В. А. Джерела сімейного права: проблеми теорії та практики: монографія. Хмельницький: Поліграфіст 3, 2020. 824 с.

21. Ватрас В. А. Проблеми та перспективи кодифікації міжнародного сімейного права. *Приватне право і підприємництво*. 2014. Випуск 13. С. 182-186.

22. Ватрас В. Правова природа таємниці усиновлення. *Вісник Хмельницького інституту регіонального управління та права*. 2002. № 1. С. 78-79.

23. Ватрас В.А. Глава 3. Перспективи модернізації сімейного законодавства України в контексті європейської та євразійської стратегій України.

Модернізація правових засад європейської та євразійської інтеграційних стратегій України. Збірник наукових праць / За заг. ред. В.І. Короля. – К.: Науково-дослідний інститут приватного права і підприємництва Національної академії правових наук України, 2014. – 287 с. (С. 133-155).

24. Ватрас В.А. Правові аспекти таємниці усиновлення. У кн.: *Держава і Право*; вип. 16. К., 2002. С. 185-190.

25. Велика українська юридична енциклопедія: у 20 т. Т. 12.: Сімейне право. Редкол. В. І. Борисова (голова) та ін.; Нац. акад. прав. наук. України; Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Х.: Право, 2021. 480 с.

26. Взяття на консульський облік усиновлених дітей. *Портал «Дія»*. URL: <https://guide.dii.gov.ua/view/vziattia-na-konsulskyi-oblik-usynovlenykh-ditei-51f5bbbf-38e6-4335-8c80-865258623ae6>.

27. Взяття на облік кандидатів в усиновлювачі громадян України. *Портал «Дія»*. URL: <https://guide.dii.gov.ua/view/vziattia-na-oblik-hromadian-ukrainy-iaki-postiino-prozhyvaiut-na-terytorii-ukrainy-i-bazhaiut-usynovyty-dytynu-9f75635c-8675-4cfa-bba5-fe8d942ca152>.

28. Взяття на облік кандидатів в усиновлювачі іноземців та громадян України, які проживають за межами України. *Портал «Дія»*. URL: <https://guide.dii.gov.ua/view/vziattia-na-oblik-hromadian-ukrainy-iaki-prozhyvaiut-zamezhamy-ukrainy-ta-inozemtsiv-iaki-bazhaiut-usynovyty-dytynu-shcho-prozh-7d90faea-6d35-45a0-aedb-b7228ad3afed>.

29. Вимоги до оформлення висновку про можливість бути усиновлювачами: затверджені наказом Міністерства соціальної політики України від 5 березня 2012 року № 122. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0441-12#Text>.

30. Вітренко Л. Р., Дяченко С. В. Правове регулювання усиновлення з іноземним елементом. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 4. С. 369-372.

31. Воробйова І. Актуальна практика Верховного Суду з питань розгляду

сімейних спорів в умовах воєнного стану. *Верховний Суд*. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Prezent_Simeini_spori_voen_stan.pdf.

32. Гаазька конвенція про захист дітей та співробітництво в галузі міждержавного усиновлення від 29 травня 1993 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_365#Text.

33. Гайчук В. А., Малиновська Т. М. Проблемні питання правового регулювання контролю та нагляду при здійсненні міждержавного усиновлення. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції*. Харків, ХНУВС, С. 35-39.

34. Глиняна К. М. Проблеми правового регулювання усиновлення дітей іноземними громадянами в сучасних умовах. *Вісник Чернівецького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2019. Випуск 2. С. 112-124.

35. Гнатів О. Усиновлення іноземцями дітей-сиріт з України: нормативно-правовий аспект. *Актуальні проблеми правознавства*. 2016. Випуск 2. С. 99-102.

36. Гожій І. О. Деякі питання колізійного регулювання міждержавного усиновлення. *Вісник НТУУ «КПІ». Політологія. Соціологія. Право*. 2016 Випуск 1/2 (29/30). URL: https://ela.kpi.ua/bitstream/123456789/25013/1/VPSP2016-1-2_192-195.pdf.

37. Гожій І., Солончук І. Сучасні проблеми міждержавного усиновлення. *Jurnalul juridic național: Teorie și practică*. 2019. Martie. С. 123-128.

38. Гопанчук В. П. Особливості усиновлення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, в умовах воєнного стану в Україні. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні*. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. (Київ, 29 вересня 2022 року). К.: НАВС. С. 104-108. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/21934>.

39. Грабовська О. О. Особливості судочинства в справах про усиновлення

(удочеріння) іноземними громадянами дітей, які проживають на території України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Київ, 2005. 15 с.

40. Гражданский закон Латвийской Республики от 28.01.1937 (ред. от 19.11.2015). *Inlatplus*. URL: <https://www.inlatplus.lv/wp-content/uploads/2019/11/Гражданский-закон.pdf>.

41. Гражданский кодекс Восточной Галиции 1797 г.=Codex civilis pro Galicia Orientali anni MDCCXCVII / пер. с лат. Л. Гужвы; Под ред. О. Кутателадзе, В. Зубаря. Москва: Статут; Одесса, 2013. 536 с.

42. Гражданский кодекс Франции (Кодекс Наполеона). пер. с франц. В. Захватаев. отв. Ред. А. Довгерт. К.: Истина, 2006. 1008 с.

43. Гражданский кодекс Чехии. Закон от 3 февраля 2012 года. URL: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/novy-obcansky-zakonik-rj.pdf>.

44. Гримич М. В. Звичаєве цивільне право українців XIX – початку XX століття. Київ: Арістей, 2006. 560 с.

45. Губанова О. В. Організаційно-правове регулювання усиновлення в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2011. 17 с.

46. Губанова О. В. Організаційно-правове регулювання усиновлення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.07 – адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право. К., 2011. 200 с.

47. Гузь Л. Є., Гузь А. В. Судово-практичний коментар до Сімейного кодексу України. Х.: Фактор, 2011. 576 с.

48. Двосторонні міжнародні договори у сфері міжнародно-правового співробітництва. *Міністерство юстиції України*. URL: <https://minjust.gov.ua/m/4906>.

49. Деркаченко Ю. В. Міжнародне усиновлення: визначення поняття та актуальні питання правового регулювання. *Університетські наукові записки*. 2006. № 1 (17). С. 108-112.

50. Деякі питання Державної служби у справах дітей: постанова Кабінету

Міністрів України від 29 вересня 2023 року № 1048. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1048-2023-п>.

51. Деякі питання Національної соціальної сервісної служби України: постанова Кабінету Міністрів України від 26 серпня 2020 року № 783. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/783-2020-п#Text>.

52. Договір між Україною і Республікою Македонія про правову допомогу у цивільних справах від 10 квітня 2000 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/807_010#Text.

53. Договір між Україною і Республікою Молдова про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 13 грудня 1993 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/498_604#Text.

54. Договір між Україною та Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24 травня 1993 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text.

55. Європейська конвенція про усиновлення дітей від 27 листопада 2008 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_a17.

56. Журило С. С. До питання про усиновлення дітей-громадян України іноземними громадянами. *Часопис цивілістики*. 2014. Випуск 17. С. 171-175.

57. Закон о семье. *HUGO.legal* URL: <http://web.archive.org/web/20230313011845/https://www.juristaitab.ee/sites/www.juristaitab.ee/files/elfinder/ru-seadused/%D0%97%D0%90%D0%9A%D0%9E%D0%9D%20%D0%9E%20%D0%A1%D0%95%D0%9C%D0%AC%D0%95%2001.02.2023.pdf>.

58. Закон Республики Молдова № 99 от 28-05-2010 о правовом режиме усыновления. *Ministerul Justiției. Государственный реестр правовых актов*. URL: https://www.legis.md/cautare/getResults?doc_id=123104&lang=ru.

59. Закон Чехии No 91/2012 от 25 января 2012 года «О международном частном праве». URL: <http://obcanskyzakonik.justice.cz/images/pdf/zakon-o-mezinarodnim-pravu-soukromem-rj.pdf>.

60. Законодавство України не дозволяє усиновлювати дитину особам

однієї статі – роз’яснення Міністерства юстиції України. *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_34711.

61. Зведений огляд судової практики Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду. Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.01.2022 по 31.12.2022. Київ, 2023. 40 с.

62. Зілковська Л. М. Правове регулювання усиновлення в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: Спец. 12.00.03 – цивільне право і процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2002. 177 с.

63. Іванова М. М. Становлення та розвиток законодавства України про усиновлення. *Lex Portus*. 2018. № 3 (11). С. 241-255.

64. Івановська О. П. Звичаєве право в Україні: Етнотворчий аспект. Київ: ЕксОб, 2002. 264 с.

65. Кирсанова Н. Які підстави є достатніми для скасування усиновлення: рішення КЦС ВС. *Судово-юридична газета*. 2019. 12 серпня. URL: <https://sud.ua/ru/news/publication/147771-yaki-pidstavi-ye-dostatnimi-dlya-skasuvannya-usinovlennya-rishennya-ktss-vs>.

66. Коваленко О. О. Особливості розгляду справ про усиновлення в окремому провадженні. *Порівняльно-аналітичне право*. 2018. № 1. С. 88-92.

67. Ковальчук І. В. Становлення і розвиток інституту усиновлення в Україні: історико-правове дослідження: дис. .. канд. юрид. наук. Спец. 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень. Львів, 2009. 226 с.

68. Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747-IV (редакція від 9.12.2023 р.). *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2747-15#Text>.

69. Кодекс міжнародного приватного права від 20 лютого 1928 року (російською мовою). *Zakon Online*. URL: https://zakononline.com.ua/documents/show/141083___141083.

70. Кодекс УРСР про шлюб та сім’ю від 20 червня 1969 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2006-07>.

71. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. Т. 1. 1168 с.
72. Кодифікація цивільного законодавства на українських землях / за ред. Р. О. Стефанчука та М. О. Стефанчука. Київ: Правова єдність, 2009. Т. 2. 1240 с.
73. Комаров В.В., Г.О. Світлична, І.В. Удальцова. Окреме провадження: монографія / за ред. В.В. Комарова. Х.: Право, 2011. 312 с.
74. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021.
75. Кондрат'єва Л. А. Бурдейна Н. В. Згода дитини на усиновлення як обов'язкова умова усиновлення. *Науковий вісник Чернівецького університету*. Вип. 578: *Правознавство*. 2011. С. 80-82.
76. Косенко Н. П. Усиновлення як інститут сімейного права. Дис. ... канд.юр.наук: Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. К., 2014. 231 с.
77. Красицька Л. В. Про право дитини знати своїх батьків. Проблеми цивільного права та процесу : тези доп. учасників наук.-практ. конф., присвяч. світлій пам'яті О. А. Пушкіна, (м. Харків, 24 трав. 2019 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; Харків. обл. осередок Всеукр. громад. організації «Асоц. цивілістів України». Харків : ХНУВС, 2019. С. 90-93.
78. Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Вінниця, 2015. 496 с.
79. КЦС вказав, коли усиновлення може бути скасоване за рішенням суду. *Судова практика*. 2020. 31 березня. Українське право. URL: https://ukrainepravo.com/law-practice/practice_court/ktss-vkazav-koly-usynovlennya-mozhe-buty-skasovane-za-rishennyam-sudu/?month=04&year=2024.
80. КЦС ВС погодився з рішенням, яким позивачам відмовлено у скасуванні усиновлення і позбавлено їх батьківських прав. *Судова влада України*. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1294547>.
81. Лазебний Л. Конфліктна поведінка усиновленої дитини не може бути

підставою для скасування її усиновлення. Судова практика. *Lex Inform: Правові та юридичні новини, юридична практика, коментарі*. URL: <https://lexinform.com.ua/sudova-praktyka/konfliktna-povedinka-usynovlenoyi-dytyny-ne-mozhe-butyu-pidstavoyu-dlya-skasuvannya-yiyi-usynovlennya>.

82. Логвінова М. В. Деякі питання регулювання процесуального порядку скасування усиновлення. *Цивілістична процесуальна думка: збірник наук. статей; за заг.ред.С.Я.Фурси*. Київ: Паливода А.В., 2012. С.235-245.

83. Логвінова М. В. Здійснення нагляду за дотриманням прав дітей після їх усиновлення іноземними громадянами. *Держава і право: Збірник наукових праць. Юридичні і політичні науки*. К.: Інститут держави і права ім. В.М.Корецького НАН України, 2007. Вип. 37. С. 359-365.

84. Логвінова М. В. Про недійсність усиновлення. *Проблеми вдосконалення правового регулювання щодо забезпечення прав та основних свобод людини і громадянина в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції молодих вчених та аспірантів (м. Івано-Франківськ, 23-24 квітня 2009 року)*. Івано-Франківськ, 2009. С.67-70.

85. Матвеев Г. К. История семейно-брачного законодательства Украинской ССР. Киев: Изд-во Киевск. Ун-та, 1960. 64 с.

86. Матвійчук І. Усиновлення в час війни. Мінсоцполітики - чому іноземці не можуть усиновлювати українських дітей і хто опікується зараз сиротами. *Голос Америки*. 2023. 30 серпня. URL: <https://www.holosameryky.com/a/ministerka-zholnovych-pro-usynovlennja/7247795.html>.

87. Мельник О. В. Особисті немайнові права дитини при усиновленні за законодавством України та окремих зарубіжних країн. Дис. ... канд.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2016. 237 с.

88. Мироненко В. П., Пилипенко С. А.. Сімейне право України. Підручник. За заг. ред. В. П. Мироненко. К.: Правова єдність, 2008. 477 с.

89. Міждержавне усиновлення в умовах воєнного стану – роз'яснення Мінсоцполітики. *Міністерство соціальної політики України*. URL:

<https://www.msp.gov.ua/news/21550.html>.

90. Міжнародне приватне право : навчальний посібник / за ред. В. М. Гаворонського, В. П. Жушмана. Київ : Юрінком Інтер. 2007. 366 с.

91. Мосейчук А. І. Нагляд за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями, за законодавством України та країн Європейського Союзу. *Порівняльно-аналітичне право*. 2020. № 1. С. 175-179. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/bitstream/lib/33396/1/НАГЛЯД%20ЗА%20ДОТРИМАННЯМ%20ПРАВ%20ДІТЕЙ.pdf>.

92. Мосейчук А. І. Поняття та сутність усиновлення іноземцем дитини. *Європейські перспективи*. 2020. № 2. С. 144-149.

93. Мосейчук А. І. Усиновлення іноземцем дитини за законодавством України та країн Європейського Союзу (порівняльно-правове дослідження). Дис. ... докт.філ. Спец. 081 – Право. Харків, 2021. 213 с.

94. Науково-практичний коментар до Сімейного кодексу України: вид. друге, доп.; за ред. Є. О. Харитонова. Х. : Одісей, 2008. 560 с.

95. Науково-практичний коментар Сімейного кодексу України. За ред. Ю. С. Червоного. К.: Істина, 2003. 464 с.

96. Негативна поведінка дитини не може бути підставою для скасування усиновлення. *Судова практика. Advokat Post: Інформаційне агентство*. URL: <https://advokatpost.com/nehativna-povedinka-dytyny-ne-mozhe-buty-pidstavoiu-dlia-skasuvannia-usynovlennia>.

97. Огляд основних правових висновків Об'єднаної палати Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду за 2022 рік / Упоряд.: відділ аналітичної та правової роботи Касаційного цивільного суду управління аналітичної допомоги касаційним судам та Великій Палаті Верховного Суду департаменту аналітичної та правової роботи / Відпов. за вип.: суддя КЦС ВС, секретар Пленуму ВС, канд. юрид. наук, доцент Д. Д. Луспеник. Київ, 2023. 47 с.

98. Озель В. І. Умови законності шлюбу та підстави визнання шлюбу недійсним в Україні у Х – початку ХХ ст. (за нормами церковного права). *Часопис Київського університету права*. 2011. № 1. С. 63-66.

99. Олійник А. С. Узагальнення практики розгляду судами цивільних справ про усиновлення дітей, позбавлення батьківських прав, встановлення опіки та піклування над дітьми. *Судова апеляція*. 2009. № 1 (14). С. 144-145.

100. Перелік захворювань, за наявності яких особа не може бути усиновлювачем: затверджено наказом Міністерства охорони здоров'я від 20 серпня 2008 року № 479. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1022-08#Text>.

101. Перелік захворювань, які дають право на усиновлення хворих дітей без дотримання строків перебування на обліку в центральному органі виконавчої влади, до повноважень якого належать питання усиновлення та захисту прав дітей, а також до досягнення дитиною п'яти років: затверджений наказом Міністерства охорони здоров'я України від 27 грудня 2011 року № 973. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0352-12#Text>.

102. Письменна О. П., Мордяк І. А. Основні аспекти усиновлення українських дітей іноземними громадянами. *Правові новели*. 2020. № 10. С. 115-121.

103. Погорецька Н. В. Міжнародне усиновлення: проблемні питання. *Форум права*. 2011. № 3. С. 59-62. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/FP_index.htm_2011_3_102.

104. Порядок провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: затверджений Постановою Кабінету Міністрів України від 8 жовтня 2008 року № 905. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/905-2008-п>.

105. Постанова Донецького апеляційного суду від 25 березня 2020 року у справі № 22-ц/804/664/20. *Zakon Online*. URL: <https://zakononline.com.ua/court-decisions/show/88539653>.

106. Принципи та положення Європейської конвенції про усиновлення дітей (переглянутої). *Міністерство юстиції України*. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_34812.

107. Про визнання усиновлення недійсним з підстав відсутності згоди

дитини та матері: Огляд судової практики. *Вища школа адвокатури НААУ*. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/pro-vyznannya-usynovlennya-nedijsnym-z-pidstavvidsutnosti-zgody-dytyny-ta-materi>.

108. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення: Закон України від 10 квітня 2008 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/257-17#Text>.

109. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо цифровізації процесів влаштування дітей у сімейні форми виховання: постанова Кабінету Міністрів України від 31 травня 2022 року № 636. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/636-2022-п#top>.

110. Про внесення змін до деяких постанов Кабінету Міністрів України щодо провадження діяльності з усиновлення та влаштування дітей-сиріт, дітей, позбавлених батьківського піклування, в сім'ї громадян України під час воєнного стану: постанова Кабінету Міністрів України від 1 червня 2023 року № 576. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/576-2023-п#Text>.

111. Про внесення змін до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 16 серпня 2022 року № 907. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/907-2022-п#top>.

112. Про внесення зміни до Порядку провадження діяльності з усиновлення та здійснення нагляду за дотриманням прав усиновлених дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 24 травня 2022 року № 618. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/618-2022-п#top>.

113. Про внесення змін до Сімейного кодексу України щодо особливостей усиновлення окремих категорій дітей: Закон України від 19 травня 2011 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3381-17#Text>.

114. Про державну реєстрацію актів цивільного стану: Закон України від 1 липня 2010 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2398-17>.

115. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на

тимчасово окупованій території України: Закон України від 15 квітня 2014 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text>.

116. Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>.

117. Про порядок та умови прийому громадян України, які проживають за межами України, та іноземців, які бажають усиновити дитину в Україні, для подання ними справ: наказ Міністерства соціальної політики України від 17 листопада 2011 року № 445. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1406-11#Text>.

118. Про утворення Державної служби України у справах дітей: постанова Кабінету Міністрів України від 19 січня 2022 року № 23. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/23-2022п>.

119. Проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо усиновлення дітей № 3562-IX від 28 травня 2021 року. *Законопроекти*. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=72067.

120. Радченко Л. Правові засади регулювання окремих форм влаштування дітей у міжнародному сімейному праві. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія Юридичні науки*. 2020. № 4 (115) С. 45-50.

121. Ревуцька І. Е. Правові підстави створення сім'ї за законодавством України та країн – членів ЄС: порівняльно-правова характеристика. Дис. ... канд.юр.наук. 12.00.03. Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Івано-Франківськ, 2018. 207 с.

122. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 11 січня 2022 року у справі № 274/7587/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/102578613>.

123. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 22 липня 2021 року у справі № 274/3916/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/98521290>.

124. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 30 червня 2022 року у справі № 274/555/22. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/105122088>.

125. Рішення Бердичівського міськрайонного суду Житомирської області від 11 січня 2022 року у справі № 274/7587/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/102578613>.

126. Рішення Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 19 березня 2020 року № 357/1709/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/88433938>.

127. Рішення Білоцерківського міськрайонного суду Київської області від 30 жовтня 2020 року у справі № 357/10159/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92646926>.

128. Рішення Бобровицького районного суду Чернігівської області від 13 липня 2021 року № 729/670/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/98529797>.

129. Рішення Богунського районного суду м. Житомира від 19 жовтня 2021 року у справі № 295/11456/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/100649188>.

130. Рішення Вінницького міськрайонного суду Вінницької області від 20 травня 2022 року у справі № 127/34263/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/104497517>.

131. Рішення Городоцького районного суду Львівської області від 31 липня 2020 року у справі № 441/256/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/90907250>.

132. Рішення Деснянського районного суду м. Києва від 13 січня 2017 року у справі № 754/16200/16-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/64298859>.

133. Рішення Жовтневого районного суду Миколаївської області від 20 червня 2023 року у справі № 477/831/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/111641973>.

134. Рішення Звенигородського районного суду Черкаської області від 7 липня 2021 року у справі № 694/144/21. *YOUCONTROL*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/98190830>.

135. Рішення Ківерцівського районного суду Волинської області від 14 квітня 2011 року у справі № 2-о-43/11. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/15261459>.

136. Рішення Кіровського районного суду м. Дніпропетровська (м. Дніпро) від 26 травня 2021 року у справі № 203/1675/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97214108>.

137. Рішення Кіцманського районного суду Чернівецької області від 18 лютого 2021 року у справі № 718/88/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/94981705>.

138. Рішення Ковпаківського районного суду м. Суми від 1 квітня 2021 року у справі № 592/3312/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95963175>.

139. Рішення Корабельного районного суду м. Миколаєва від 10 вересня 2021 року у справі № 488/2978/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/100157506>.

140. Рішення Краматорського міського суду Донецької області від 21 серпня 2020 року № 234/11265/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/91921289>.

141. Рішення Краснопільського районного суду Сумської області від 4 листопада 2020 року № 578/1084/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92638487>.

142. Рішення Ленінського районного суду м. Миколаєва від 15 червня 2021 року № 489/3180/1. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97669479>.

143. Рішення Ленінського районного суду м. Миколаєва від 27 серпня 2014 року у справі № 2-о/489/158/14. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/41081865>.

144. Рішення Ленінського районного суду м. Миколаїв від 15 червня 2021 року у справі № 489/3180/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97669479>.

145. Рішення Летичівського районного суду Хмельницької області від 20 серпня 2020 року у справі № 678/743/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/91112351>.

146. Рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 листопада 2020 року у справі № 303/6682/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93174402>.

147. Рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 30 листопада 2020 року у справі № 303/6682/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/93174402>.

148. Рішення Мукачівського міськрайонного суду Закарпатської області від 8 квітня 2021 року у справі № 303/2431/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96115488>.

149. Рішення Новомосковського міськрайонного суду Дніпропетровської області від 11 листопада 2022 року у справі № 428/12532/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/107832102>.

150. Рішення Орджонікідзевського районного суду м. Маріуполя від 14 травня 2021 року у справі № 265/2889/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97012659>.

151. Рішення Орджонікідзевського районного суду м. Харкова від 14 квітня 2008 року у справі № 2-о-59/2008. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/1789506>.

152. Рішення Прилуцького міськрайонного суду Чернігівської області від 12 квітня 2021 року у справі № 742/764/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/96267299>.

153. Рішення Прилуцького районного суду Чернігівської області від 1 березня 2021 року у справі № 742/282/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/95932215>.

154. Рішення Пустомитівського районного суду Львівської області від 12 серпня 2021 року у справі № 450/4282/18. *YOUCONTROL*. URL: <https://youcontrol.com.ua/catalog/court-document/100159373>.

155. Рішення Рівненського міськрайонного суду Рівненської області від 28 вересня 2022 року у справі № 569/4639/22. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/106600497>.

156. Рішення Романівського районного суду Житомирської області від 26 липня 2021 року у справі № 290/591/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/98560891>.

157. Рішення Суворовського районного суду м. Одеси від 17 жовтня 2018 року у справі № 523/13847/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/77206865>.

158. Рішення Фрунзенського районного суду м. Харкова від 21 січня 2021 року у справі № 645/7752/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/94448518>.

159. Рішення Фрунзенського районного суду м. Харкова від 31 травня 2021 року у справі № 645/3387/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/97280872>.

160. Рішення Центрального районного суду м. Миколаєва від 11 січня 2021 року у справі № 490/8365/20. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/94276957>.

161. Рішення Черкаського районного суду Черкаської області від 8 лютого 2022 року у справі № 707/929/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/107213909>.

162. Рішення Шевченківського районного суду м. Києва від 28 жовтня 2020 року у справі № 757/27194/20-ц. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/92819716>.

163. Розгон О. В. Значення імплементації норм міжнародного права щодо усиновлення в національне законодавство. *Альманах міжнародного права*. 2016. Випуск 13. С. 135-142.

164. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. К. : Правова єдність, Алерта, КНТ, Центр учбової літератури, 2009. 432 с.
165. Ромовська З. В. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. К.: Видавничий дім «Ін Юре», 2003. 532 с.
166. Ромовська З. В. Українське сімейне право: підручник для студ.вищ.навч.закл. К.: Правова єдність, 2009. 500 с.
167. Салюк П. І. Захист сімейних прав та інтересів судом. Дис.... докт.філ. Спец. 081 – Право. Хмельницький, 2023. 238 с.
168. Свіжа О. О. Дитячий будинок сімей ного типу в системі видів улаштування дітей, позбавлених батьківського піклування. *Форум права*. 2011. № 1. С. 864–872.
169. Семейный кодекс Республики Молдова. *Ministerul Justiției. Государственный реестр правовых актов*. URL: <https://www.legis.md/cautare/downloadpdf/8475>.
170. Сімейне право України: навч. посіб. / Є. О. Харитонов, О. І. Харитонова, В. О. Гончаренко [та ін.] ; за ред. Є. О. Харитонова. К.: Істина, 2008. 200 с.
171. Сімейне право України: підручник. Л. М. Баранова, В. І Борисова, І. В. Жилінкова та ін.. за заг. ред. В. І. Борисової та І. В. Жилінкової. К.: Юрінком Інтер, 2011. 264 с.
172. Сімейний кодекс України від 10 січня 2002 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2947-14/print>.
173. Сімейний кодекс України. Науково-практичний коментар. За ред. І. В. Жилінкової. Х.: Ксилон, 2008. 855 с.
174. Сімейний кодекс України: науково-практичний коментар. За заг. ред. С. Я. Фурси. К: Видавець Фурса С. Я.; КНТ, 2008. 1248 с.
175. Слабковська А. І. Нормативно-правове забезпечення процесу усиновлення українських дітей-сиріт іноземцями. *Наукові записки Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. Серія Педагогічні та історичні*

науки. 2014. Випуск 122. С. 185-193.

176. Соловей А. О. Особливості правового регулювання усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Випуск 72. Частина 1. С. 161-165.

177. Соловей А. О. Особливості провадження діяльності з усиновлення дітей, які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 8 (52). С. 268-272.

178. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України: до питання про процесуальні особливості та правові наслідки. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 3. С. 125-129.

179. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством, що було чинним на українських землях протягом Х–XXI століть. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 30-38.

180. Стоянова Т.А. Процесуальні особливості розгляду справ про усиновлення громадянами України: автореф. дис. ... канд. юрид. наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2009. 19 с.

181. Тавлуй О. Історико-правові витоки розголошення таємниці усиновлення. *Підприємництво, господарство і право*. 2021. № 1. С. 238-242.

182. Токарчук Л. М. Влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, як реалізація принципу державної охорони сім'ї. Дис. ... докт.юр.наук. Спец. 12.00.03 – цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право. Одеса, 2021. 535 с.

183. Тубольцева Я. С. Особливості суб'єктного складу у справах про усиновлення. *Інформація і право*. 2019. № 3 (30). С. 132-139.

184. Тубольцева Я. С. Правова регламентація розгляду судами справ про усиновлення: основні положення. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. № 6. Том 1. С. 78-82.

185. Угода між Україною та Турецькою Республікою про правову допомогу

та співробітництво в цивільних справах від 23 листопада 2000 року. *Законодавство України*. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/792_600#Text.

186. Усиновлення дитини, що проживає в Україні: рекомендації для іноземних громадян та громадян України, які постійно проживають за кордоном. К.: Комітет з сімейного права НААУ, Центр «Адвокат дитини» ВША НААУ, 2023. 16 с. URL: [https://en.unba.org.ua/assets/uploads/publications/УКР%20Усиновлення_рекомендації_для_іноземців_24052023%20\(2\).pdf](https://en.unba.org.ua/assets/uploads/publications/УКР%20Усиновлення_рекомендації_для_іноземців_24052023%20(2).pdf).

187. Ухвала Кіровського районного суду м. Кіровограда від 8 січня 2024 року у справі № 404/39/24. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/116166857>.

188. Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року. *Законодавство України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15/print>.

189. Чернега В. М. Сімейне (національне, міжнародне, порівняльне) право: підручник. Київ : Видавництво Ліра-К, 2023. 370 с.

190. Шаповал Л. І. Право на усиновлення дітей в умовах воєнного стану: виклики сьогодення. *Регулювання приватно-правових відносин в умовах воєнного стану в Україні*. Матеріали міжвузівської науково-практичної конференції. (Київ, 29 вересня 2022 року). К.: НАВС. С. 133-135. URL: <http://elar.naiu.kiev.ua/jspui/handle/123456789/21942>.

191. Шаповал Л. І., Шаповал В. В. Щодо вимог кандидатів в усиновителі. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2022. № 9. С. 212-216. URL: http://lsey.org.ua/9_2022/51.pdf.

ДОДАТКИ

Додаток А

**СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ТА ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ
РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ**

в яких опубліковані основні наукові результати дисертації:

1. Соловей А. О. Особливості правового регулювання усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Випуск 72. Частина 1. С. 161-165. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/09/NVUzhNU_72_ch1.pdf. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.27>.
2. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством, що було чинним на українських землях протягом Х–XXI століть. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 30-38. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/88_30-38/330. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.88.3>.
3. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України: до питання про процесуальні особливості та правові наслідки. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 3. С. 125-129. URL: <http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/3-2022.pdf>. DOI: <https://doi.org/10.35774/app2022.03.125>.
4. Соловей А. О. Особливості провадження діяльності з усиновлення дітей, які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 8 (52). С. 268-272. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/downloadfile/10065>. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.8.42>.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

5. Соловей А. О. Зарубіжний досвід здійснення усиновлення дітей іноземними громадянами. Збірник тез XXVI щорічної звітної наукової конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова : *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави* (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 48-49.

6. Соловей А. О. До питання про особливості визначення порядку усиновлення дитини – громадянина України іноземцем в правовій доктрині та законодавстві України. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність: XX науково-практична конференція* (м. Харків, 22 лютого 2022 року). Харків, 2022. С. 478-481.

7. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземними громадянами в контексті імплементації правових актів Європейського Союзу та Ради Європи у законодавстві України. Міжнародна науково-практична конференція «*Правові, управлінські та економічні засади розбудови європейських цінностей в Україні*» (м. Хмельницький, 20 травня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 94-97.

8. Соловей А. О. Правові основи здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями. *Правові засади організації та здійснення публічної влади. V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, присвячена світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова* (м. Хмельницький, 18 червня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 350-352.

9. Соловей А. О. Процесуальні аспекти здійснення усиновлення дитини іноземцями та особами без громадянства. *Двадцять перші осінні юридичні читання: збірник тез Міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова* (м.

Хмельницький, 6 жовтня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 167-169.

10. Соловей А. О. Проведення діяльності з усиновлення дітей, які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану: питання захисту сімейних прав та інтересів дитини. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни*: збірник тез всеукраїнського круглого столу (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024. С. 102-106.

Відомості про апробацію результатів дисертації:

Результати дисертаційного дослідження апробовані при обговоренні дисертації на засіданні кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова. Також результати дисертаційного дослідження отримали апробацію на: XXVI щорічній звітній науковій конференції науково-педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави» (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року), XX науково-практичній конференції «Доктрина приватного права: традиції та сучасність» (м. Харків, 22 лютого 2022 року), Міжнародній науково-практичній конференції «Правові, управлінські та економічні засади розбудови європейських цінностей в Україні» (м. Хмельницький, 20 травня 2022 року), V Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції, присвяченій світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова «Правові засади організації та здійснення публічної влади» (м. Хмельницький, 18 червня 2022 року), Міжнародній науковій конференції, присвяченій 30-річчю Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова «Двадцять перші осінні юридичні читання» (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 року), всеукраїнському круглому столі «Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни» (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року).



КОМІТЕТ ВЕРХОВНОЇ РАДИ УКРАЇНИ з питань правової політики

вул. М. Грушевського, 5, м. Київ, 01008, www.rada.gov.ua

АКТ


впровадження результатів дисертаційного дослідження Галаш Альбіни Олександрівни у законотворчу діяльність

Комісія у складі: Заступника Голови Комітету Верховної Ради України з питань правової політики, голови підкомітету з цивільного та адміністративного законодавства Калаура І. Р., голови підкомітету з питань політичної реформи та конституційного права Дирдіна М.Є. та керівника секретаріату Комітету Колісника І. В., склала цей акт з приводу того, що комісією розглянуто результати дисертаційного дослідження Галаш Альбіни Олександрівни на тему «Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями», поданого на здобуття ступеня доктора філософії за спеціальністю 081 «Право».

Комісія вважає, що представлені пропозиції, отримані на основі проведеного комплексного дослідження інституту міжнародного усиновлення, мають необхідний теоретичний і методологічний рівень, практичну значимість, є надзвичайно актуальними та можуть бути використані для вдосконалення сімейного законодавства в частині правового регулювання усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями.

Цей акт наданий для подання у відповідну спеціалізовану вчену раду із захисту дисертацій на здобуття наукового ступеня доктора філософії.

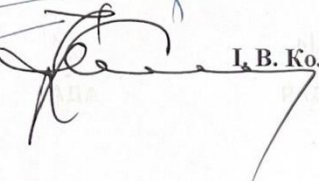
Заступник Голови Комітету

 І.Р. Калаур

Голова підкомітету

 М.Є. Дирдін

Керівник секретаріату Комітету

 І. В. Колісник



Підпис *Калаур І.Р., Дирдін М.Є., Колісник І.В.*
підтвержують
Кер. секретаріату В.Р. Колісник
Управління кадрів
Апарату Верховної Ради України
« 08 » травня 20 24 р. А.Д.Р.В.



Апарат Верховної Ради України
04-26/18-2024/102537 від 09.05.2024



1560525

JK

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Ректор
Хмельницького університету
управління та права
імені Леоніда Юзькова, доктор юридичних
наук, професор, заслужений юрист України



Олег ОМЕЛЬЧУК

4 квітня 2024 р.

АКТ

**впровадження результатів дисертаційного дослідження
в освітній процес Галаш А. О. на тему:
«Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами
та іноземцями»**

м. Хмельницький

«30» квітня 2024 року

Комісія у складі: голови, декана юридичного факультету, кандидата юридичних наук, доцента Захарчука Віктора Миколайовича, членів комісії: доцентки кафедри цивільного права та процесу, кандидатки юридичних наук, професорки Чорної Жанни Леонтіївни, доцентки кафедри цивільного права та процесу, докторки філософії Грицишиної Лариси Валеріївни, стверджує цим актом, що розроблені в ході дисертаційного дослідження Галаш А. О. наукові положення і висновки з теми «Усиновлення дітей громадянами України, які проживають за її межами та іноземцями» були детально вивчені колективом кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова реалізовані в освітньому процесі.

Зокрема, дисертантом було надано комісії для ознайомлення перераховані у дисертації наукові публікації:

1. Соловей А. О. Особливості правового регулювання усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством зарубіжних держав. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія Право*. 2022. Випуск 72. Частина 1. С. 161-165. URL: https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/09/NVUzhNU_72_ch1.pdf. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2022.72.27>.

2. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземцями за сімейним законодавством, що було чинним на українських землях протягом Х–XXI століть. *Університетські наукові записки*. 2022. № 4 (88). С. 30-38. URL: https://unz.univer.km.ua/article/view/88_30-38/330. DOI: <https://doi.org/10.37491/UNZ.88.3>.

3. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземцями, які проживають за межами України: до питання про процесуальні особливості та правові наслідки. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. Випуск 3. С. 125-129. URL:

<http://app.wunu.edu.ua/wp-content/uploads/2022/06/3-2022.pdf>. DOI:
<https://doi.org/10.35774/app2022.03.125>.

4. Соловей А. О. Особливості провадження діяльності з усиновлення дітей, які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану. *KELM (Knowledge, Education, Law, Management)*. 2022. № 8 (52). С. 268-272. URL: <http://kelmczasopisma.com/ua/downloadfile/10065>. DOI: <https://doi.org/10.51647/kelm.2022.8.42>.

5. Соловей А. О. Зарубіжний досвід здійснення усиновлення дітей іноземними громадянами Збірник тез ХХVІ щорічної звітної наукової конференції науково- педагогічних працівників, докторантів та аспірантів Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова : *Управлінські та правові засади забезпечення розвитку України як європейської держави* (м. Хмельницький, 12 березня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 48-49.

6. Соловей А. О. До питання про особливості визначення порядку усиновлення дитини – громадянина України іноземцем в правовій доктрині та законодавстві України. *Доктрина приватного права: традиції та сучасність: ХХ науково-практична конференція* (м. Харків, 22 лютого 2022 року). Харків, 2022. С. 478-481.

7. Соловей А. О. Усиновлення дітей іноземними громадянами в контексті імплементації правових актів Європейського Союзу та Ради Європи у законодавстві України. Міжнародна науково-практична конференція «*Правові, управлінські та економічні засади розбудови європейських цінностей в Україні*» (м. Хмельницький, 20 травня 2022 року). Хмельницький : Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 94-97.

8. Соловей А. О. Правові основи здійснення нагляду за дотриманням прав дітей, усиновлених іноземцями. *Правові засади організації та здійснення публічної влади*. V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція, присвячена світлій пам'яті доктора юридичних наук, професора, академіка-засновника НАПрНУ, першого Голови Конституційного Суду України Леоніда Петровича Юзькова (м. Хмельницький, 18 червня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 350-352.

9. Соловей А. О. Процесуальні аспекти здійснення усиновлення дитини іноземцями та особами без громадянства. *Двадцять першій осінній юридичній читання: збірник тез Міжнародної наукової конференції, присвяченої 30-річчю Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова* (м. Хмельницький, 6 жовтня 2022 року). Хмельницький: Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2022. С. 167-169.

10. Соловей А. О. Проведення діяльності з усиновлення дітей, які перебувають за кордоном в умовах воєнного стану: питання захисту сімейних прав та інтересів дитини. *Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни: збірник тез всеукраїнського круглого столу «Актуальні проблеми здійснення та захисту сімейних прав та інтересів: виклики війни»* (м. Хмельницький, 25 листопада 2023 року). Хмельницький :

Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, 2024.
С. 102-106.1.

Наведені наукові публікації були розглянуті науково-педагогічними працівниками кафедри цивільного права та процесу Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова та були включені до матеріалів лекційних занять з таких навчальних дисциплін: «Сімейне право», «Проблеми сімейного права» та «Джерела сімейного права», «Опіка та піклування», «Сімейно-правовий захист прав дитини».

Голова комісії:

декан юридичного факультету,
кандидат юридичних наук, доцент

Віктор ЗАХАРЧУК

Члени комісії:

доцентка кафедри
цивільного права та процесу,
кандидатка юридичних наук, професорка,

Жанна ЧОРНА

доцентка кафедри
цивільного права та процесу,
докторка філософії

Лариса ГРИЦИШИНА



Відділ кадрів
Підпис: *[Signature]*
ЗАСВІДОЧУЮ
Нач. ВЖХУ
імені Леоніда Юзькова

[Signature]
Олена Ковалів



Відділ кадрів
Підпис: *[Signature]*
ЗАСВІДОЧУЮ
Нач. ВЖХУ
імені Леоніда Юзькова

[Signature]
Олена Ковалів



Відділ кадрів
Підпис: *[Signature]*
ЗАСВІДОЧУЮ
Нач. ВЖХУ
імені Леоніда Юзькова

[Signature]
Олена Ковалів